

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem

28. számú művészet- és művelődés-
történeti tudományok besorolású
doktori iskola

MAGYAR
ORGONATERVEZŐ-SZAKÉRTŐK
DISZPOZÍCIÓI A XX. SZÁZAD
ELSŐ FELÉBEN

I. kötet

KOSÓCZKI TAMÁS

TÉMAVEZETŐ: SOLYMOSI FERENC

DLA DOKTORI ÉRTEKEZÉS

2009

Köszönet

Első helyen témavezetőmnek, Solymosi Ferencnek tartozom köszönettel tanácsaiért, útmutatásaiért, türelméért valamint a rendelkezésemre bocsátott adatokért és anyagokért, köztük Hamvas Sebestyén hagyatékából származó Geyer-opusszámlistáért. Köszönetet mondok dr. Enyedi Pálnak, hogy lehetőségem volt a birtokában lévő Geyer József és Karcsay Rezső, illetve Trajtler Gábornak a tulajdonában lévő Zalánfy Aladár-hagyaték iratait felhasználni. Köszönettel tartozom Dávid Istvánnak és Méhes Balázsnak, hogy segítségükkel lehetőségem nyílt tanulmányozni Árokháty Béla leveleit, amelyeket a nagykőrösi orgonával kapcsolatban írt. Köszönettel tartozom továbbá Angster József orgonaépítő úrnak, Rohonczy Mária énekművésznőnek, Schmidthauer Lajos özvegyének, valamint Sággy Miklósnak és Csörgey Miklósnak az értékes információkért, melyek segítségével a korabeli társadalmi helyzettel közelebbről megismerkedhettem.

Köszönöm az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára és a Baranya Megyei Levéltár minden dolgozójának, hogy segítették munkámat.

Köszönettel tartozom boldogemlékű msgr. Tajdina József címzetes apát úrnak, a baja-belvárosi templom egykori plébánosának támogató segítségéért, hogy minden erejével szorgalmazta tanulmányaim végzését, hiszen e nélkül nem lett volna lehetőségem doktori iskolai tanulmányokat folytatni. Köszönöm neki azt a lehetőséget is, hogy a Baja-Belvárosi Plébánia irattárában lehetőségem nyílt a kutatásra.

Köszönetemet fejezem ki dr. Petz Gábor barátomnak a lektorálásban nyújtott segítségéért.

Végezetül hálával tartozom feleségemnek, Kosóczkiné dr. Jendrék Ágnesnek a dolgozat technikai megvalósításában nyújtott segítségéért, valamint szüleimnek a támogatásukért és az elmúlt évek során tanúsított türelmükért és szeretetükért.

Kosóczki Tamás

2009

Tartalomjegyzék

I. kötet

Tartalomjegyzék.....	III.
Rövidítések jegyzéke.....	V.
Prelúdium.....	VI.
1. A magyarországi orgonatervező-szakértői, illetve orgonaátvevői praxis kialakulása.....	1.
1.1. Orgonaépítés és zenei élet Magyarországon a XIX–XX. században.....	1.
1.2. Az orgonaszakértő tevékenység bizonyítható kezdetei Magyarországon.....	2.
1.3. A XIX. század végének és a XX. század elejének legjelentősebb orgonaszakértői feladatai, illetve orgonaátvételei.....	6.
1.4. A XIX. század végén és a XX. század elején működő jelentős orgonatervezők, –szakértők, illetve –átvevők életútja, tevékenységei.....	16.
2. Az orgonaépítészet változása a XX. század első felében.....	21.
2.1. Az elzászi orgonareform és az orgonamozgalmak története.....	21.
2.2. A magyarországi orgonatervező-szakértő tevékenység kialakulásának háttere.....	27.
3. A XX. század első felében működő legjelentősebb magyar orgonatervező-szakértők életútja és munkássága.....	33.
3.1. Árokháty Béla.....	33.
3.1.1. Életének és tevékenységeinek ismertetése.....	33.
3.1.2. Árokháty Béla orgonatervei.....	35.
3.1.3. Orgonatervezői munkássága.....	38.
3.1.4. Diszpozícióinak sajátosságai, jelentős orgonatervei.....	42.
3.1.5. Összegzés.....	46.
3.2. Geyer József.....	47.
3.2.1. Életének és tevékenységeinek ismertetése.....	47.
3.2.2. Geyer József orgonatervei.....	50.
3.2.3. Orgonatervezői munkássága.....	58.
3.2.4. Diszpozícióinak sajátosságai, jelentős orgonatervei.....	74.
3.2.5. Összegzés.....	89.
3.3. Schmidthauer Lajos.....	91.
3.3.1. Életének és tevékenységeinek ismertetése.....	91.
3.3.2. Schmidthauer Lajos orgonatervei.....	99.
3.3.3. Orgonatervezői munkássága.....	100.
3.3.4. Diszpozícióinak sajátosságai, jelentős orgonatervei.....	104.
3.3.5. Összegzés.....	115.

3.4. Sugár Viktor.....	117.
3.4.1. Életének és tevékenységeinek ismertetése.....	117.
3.4.2. Sugár Viktor orgonatervei.....	120.
3.4.3. Orgonatervezői munkássága.....	121.
3.4.4. Diszpozícióinak sajátosságai, jelentős orgonatervei.....	122.
3.4.5. Összegzés.....	131.
3.5. Szokolczay-Riegler Ernő.....	132.
3.5.1. Életének és tevékenységeinek ismertetése.....	132.
3.5.2. Szokolczay-Riegler Ernő orgonatervei.....	135.
3.5.3. Orgonatervezői munkássága.....	138.
3.5.4. Diszpozícióinak sajátosságai, jelentős orgonatervei.....	141.
3.5.5. Összegzés.....	149.
3.6. Zalánfy Aladár.....	150.
3.6.1. Életének és tevékenységeinek ismertetése.....	150.
3.6.2. Zalánfy Aladár orgonatervei.....	154.
3.6.3. Orgonatervezői munkássága.....	156.
3.6.4. Diszpozícióinak sajátosságai, jelentős orgonatervei.....	157.
3.6.5. Összegzés.....	165.
3.7. Zalánfy Aladár és Árokháty Béla orgonatervei.....	167.
3.7.1. Együtműködésük háttere.....	167.
3.7.2. Árokháty Béla és Zalánfy Aladár közösen készített orgonatervei.....	169.
3.7.3. Orgonatervezői munkásságuk.....	170.
3.7.4. Diszpozícióik sajátosságai, jelentős orgonaterveik.....	175.
3.7.5. Összegzés.....	177.
4. Az orgonatervező-szakértők tevékenységének összevetése.....	179.
5. Postlúdium.....	181.
6. Bibliográfia.....	183.
<u>II. kötet</u>	
7. Diszpozíciótár.....	. 192.
7.1. A legkorábbi, szakértők közreműködésével készült orgonák diszpozíciói..	193.
7.2. Árokháty Béla diszpozíciói.....	199.
7.3. Geyer József diszpozíciói.....	211.
7.4. Schmidthauer Lajos diszpozíciói.....	271.
7.5. Sugár Viktor diszpozíciói.....	281.
7.6. Szokolczay-Riegler Ernő diszpozíciói.....	291.
7.7. Zalánfy Aladár diszpozíciói.....	305.
7.8. Árokháty Béla és Zalánfy Aladár közösen készített diszpozíciói.....	316.
8. Fényképtár.....	323.

Rövidítések, jelölések jegyzéke

<p>a) Orgonaépítők nevei:</p> <p>Angster = Angster József és Fia Orgonagyár</p> <p>Barakovits = Barakovits János</p> <p>BTHKV = Budapesti Tanács Hangszerkészítő Vállalata</p> <p>Demény = Demény Imre</p> <p>Erdősi = Erdősi József</p> <p>Fittler = Fittler Sándor</p> <p>FMKV = Fővárosi Művészi Kézműves Vállalat Orgonauzeme</p> <p>Gerstenengst = Gerstenengst József</p> <p>Gonda = Gonda Nándor</p> <p>Győri = Győri József</p> <p>Marcell = Marcell Endre</p> <p>Mayer = Mayer Albert</p> <p>Rieger = Rieger Orgonagyár</p> <p>Soltész = Soltész István</p> <p>Váradi = Váradi Miklós</p>	<p>f = függesztett pedál</p> <p>p = pneumatikus</p> <p>t = tasniláda (táskaláda)</p> <p>komb. = kombinált regiszter</p> <p>trm., illetve orgonaméretnél t = transzmisszió</p> <p>d) Egyéb jelölések:</p> <p>által. = átalakított sípsor, átalakítva</p> <p>m/man. = manuál (diszpozíciókban)</p> <p>r = régi sípsor</p> <p>ú = új sípsor</p> <p>r/ú = régi sípsor felhasználása, új síppokkal kiegészítve</p> <p>URL = internetes honlap</p> <p>0 = megsemmisült orgona</p> <p>e) Jelölések a diszpozíciótarban:</p> <p>– A nyelvűsípok jelölésére a kurzív (dőlt) betűformátum tűnt a legalkalmasabbnak.</p> <p>– Az egyes orgonákhoz, regiszterekhez tartozó különleges megjegyzések az esetek túlnyomó többségében a lábjegyzetben található. Amennyiben a közlés jellege úgy kívánja, egyéb megjegyzésként kapott elhelyezést.</p> <p>– A többkórusos regiszterek sorainak jelölését a jobb áttekinthetőség kedvéért egységesen jelöltem, pl.: <i>Mixtura 5x 2'</i>. Ez alól kivétel Geyer József egy, és Zalánfy Aladár két olasz nyelvű diszpozíciója.</p>
<p>b) Tulajdonosok nevei:</p> <p>á = Magyar Állam</p> <p>e = Evangélikus Egyház</p> <p>k = Római Katolikus Egyház</p> <p>m = magánszemély</p> <p>r = Református Egyház</p>	
<p>c) Organológiai rövidítések:</p> <p>c = csúszkaláda</p> <p>e = elektromos</p> <p>k = kúpláda, illetve orgonaméretnél</p> <p>k = kombinált regiszterek</p> <p>m = mechanikus</p>	

Prelúdium

I. A kutatás előzményei

Az orgonatervezők tevékenysége iránti érdeklődésem kezdete még egyetemi tanulmányaim előtti időszakra datálható. Meghatározó élmény volt számomra, amikor 1998 nyarán a Baja-Belvárosi Plébánia irattárában kutattam szülővárosom főtemploma orgonájának történetét. Ekkor a terveken kívül a kezembe került Schmidthauer Lajos 1935. január 2-án kelt levele, melyben meggyőzi dr. Gonczlik Kálmán apátplébánost, hogy olyan orgonát építtessen, amely komoly művészi céloknak is megfelel. E levél adta meg az első indítást arra, hogy különös figyelemmel forduljak azon orgonák felé, amelyek szakértők közreműködésével készültek.

Idővel nyilvánvalóvá vált számomra, hogy az orgonatervező-szakértő tevékenység valódi mibenléte – bár napjainkban is létezik – nemcsak a kántorok vagy orgonisták, hanem gyakran az orgonaművészek előtt is rejtett fogalom. Ahhoz, hogy valaki összeállítson egy részletes orgonatervet – amely nemcsak egy diszpozíciót tartalmaz –, nagyon sokrétű tudásra van szükség, hiszen teljes mértékben meghatározza a hangszer hangját és technikai adottságait a sípsorok megfelelő méretezése, a mixtúrák repetálási pontjainak megválasztása, a sípok intonálásához helyes szempontrendszer összeállítása, a megfelelő sípanyagok és szélynyomások pontos megadása, a traktúra meghatározása, a játszóasztal berendezésének kényelmes kialakítása, valamint a játéktechnikai segítőik megfelelő kiválasztása és elhelyezése. A legfontosabb talán az, hogy ezeket az adatokat az orgonatervező helyesen tudja megadni, saját, valós elképzelésének megfelelően.

Azzal a céllal választottam ezt a kutatási területet, hogy betekintést nyerhessek a XX. század első felében lezajlott lényeges orgonatervezési, orgonaépítési folyamatokba, valamint felhívjam a figyelmet ennek a korszaknak a jelentőségére.

II. Források

A XIX. század végén és a XX. század első felében igen népszerűek voltak Magyarországon a különféle zenei és egyházzenei folyóiratok, amelyek egy-egy cikksorozatban megírták az általuk elgondolt orgonaépítészeti elveket. Ezekre időnként válaszok is megjelentek, több alkalommal keményen támadva a „másik

oldalon” érvelő kollegát. Rendszeressé vált, hogy ezekben a periodikákban hírt adjanak az újonnan elkészült orgonákról, különösen azokról, amelyeknek építésében vagy átvételében szakértő is közreműködött. Ők, ugyanis szívügyüknek tekintették az általuk tervezett orgonák ismertetését, így többségük rövidebb-hosszabb írásokat publikált, amelyek részben vagy egészben témánkhoz kapcsolódnak. Ez a korszak az 1950-es évek elejéig tartott, utána a szocializmus évei alatt csak hosszú szünet után, és akkor is csak elszórtan találkozhatunk orgonás híradásokkal, főleg hangversenytermi orgonák kapcsán.

A témához kapcsolódó fennmaradt írásos anyagok mennyisége korlátozott volt, hiszen a Rieger orgonagyár irattára megsemmisült a rákosfalvi üzem 1944-es bombázásakor.¹ Pécsen a Baranya Megyei Levéltár őrzi az Angster orgonagyár iratainak egy részét, de távolról sem áll rendelkezésre a teljes anyag. Az itteni kutatást nehezítette, hogy a téma szempontjából különösen is érdekes szakértői tervezetek és levelek nemcsak felettébb hiányosak, de a katalogizálásuk is még várat magára. Csak a szerződések kereshetők sorszám szerint, bár sajnos ezek tanulmányozása közben is számos hiányossággal kellett szembesülnöm. Több dátum nélküli tervezettel és irattal is találkoztam, az ezekre való hivatkozásnál csak a levéltári anyagot jelölöm meg.

Az orgonatervező-szakértők személyes hagyatékának teljes áttanulmányozására szintén nem nyílt lehetőségem, hiszen ezeknek is csak elenyésző része került be valamelyik levéltárba. További kutatásom orgonaművész kollegáim tulajdonában fellelhető hagyatékrészletekre koncentrált, amelyek egyrészt maguktól az orgonatervezőktől származnak – Árokháty Bélától, Geyer Józseftől és Zalánfy Aladártól –, másrészt olyan orgonabarátoktól, akik jó kapcsolatot ápoltak velük, így Hamvas Sebestyén és Karcsay Rezső gyűjteményeiből származó dokumentumokat is fel tudtam használni. Ezen kívül többekkel – Angster Józseffel, Csörgey Miklóssal, Rohonczy Máriával és Sággy Miklóssal – tudtam személyes beszélgetést folytatni, akik ezeket a szakértőket személyesen is ismerték, esetleg hallották őket orgonálni, illetve együttműködtek velük.

A magyarországi orgonatervezők, orgonaszakértők működéséről átfogó publikáció még nem jelent meg. Munkám során Solymosi Ferenc három jegyzékére tudtam támaszkodni, amelyek a kor két legjelentősebb orgonagyára, a pécsi

¹ Magyar Egyházzene VIII./1./120.

székhelyű Angster József és Fia Orgona- és Harmóniumgyár, valamint a Budapesten működő Rieger Ottó Királyi Udvari Orgonagyár által készített hangszerek tulajdonságait adja meg. Ez a három alapvető jegyzék a következő:

- Solymosi Ferenc: Az Angster-orgonák jegyzéke.²
- Solymosi Ferenc: A Rieger-orgonagyár és opuszjegyzéke I.³
- Solymosi Ferenc: A Rieger-orgonagyár és opuszjegyzéke II.⁴

Ezen kívül egy-egy szakértő életútjáról megjelent néhány megemlékezés, de többségük nem tudományos céllal készült. Talán ez az oka annak, hogy írásaikban az orgonatervező munkásságukról általában csak egy-egy mondattal szólnak. A fentiekén túl két fontos publikáció jelent meg e témában: dr. Fekete Károly: Orgonáink szerepének újragondolója címmel írt cikke,⁵ mely a szerző levéltári kutatására támaszkodva igyekszik bemutatni Árokháty Béla orgonatervezéssel kapcsolatos tevékenységét; valamint dr. Enyedi Pál: Az elzászi orgonareform eszméi Geyer József munkásságában⁶ címmel közölt írásában Geyer első megjelent könyvéről publikál egy kiváló recenziót.

III. Módszer

Az értekezés többéves kutatómunka eredményét tartalmazza. Munkám során javarészt olyan anyagokat dolgoztam fel, melyeknek számottevő része a szakirodalomban egyelőre járatlan területnek számít.

A dolgozat gerincét a harmadik fejezet képezi. Ebben a XX. század első felében működő hat jelentős orgonaszakértő: Árokháty Béla, Geyer József, Schmidthauer Lajos, Sugár Viktor, Szakolczay-Riegler Ernő és Zalánfy Aladár tevékenységét mutatom be. Ehhez csatlakozik a következő fejezet, amely Árokháty Béla és Zalánfy Aladár közös munkásságát külön tárgyalja. A dolgozat fő részének szerkezete alfejezetenként a következőképp épül fel: a szakértők életútja, tevékenységeik, fontosabb írásaik ismertetését elkészült orgonáiknak, illetve felkutatott orgonaterveiknek táblázatba foglalt listája követi. Ennek alapját Solymosi Ferenc három jegyzéke adja. Külön hivatkozást csak egyéb forrás jelzésére alkalmaztam. Orgonatervezői munkásságukat lehetőség szerint korszakokra osztással

² Magyar Egyházzene IV./3./340-373.

³ Magyar Egyházzene VIII./1./126-140.

⁴ Kézirat.

⁵ Zsoltár, 2003. összevont szám 17-33.

⁶ Magyar Egyházzene XI./2-3./301-314.

próbáltam behatárolni, valamint analizálni az egyes időszakok stiláris dominanciáját, illetve ezek változásait. Ezt az orgonatervezői munkásság, illetve annak elmélyültségi szintjének ismertetése követi. Jelentős orgonaterveket, diszpozícióik sajátosságait korszakonként elemeztem a regisztercsaládok megjelenési gyakorisága, helye és lábszámai (principálok, mixtúrák, aliquotok, fuvolák, vonósok, nyelvek) alapján. Az elemzés közben, vagy annak végén kiemeltem az előforduló különlegességeket.

Az orgonák diszpozícióterveit három módon tárgyaltam: ahol lehetőség volt rá, ott csoportosítottam az egyes hangszereket korszakok szerint, például Zalánfy különböző stílust képviselő időszakaiban született diszpozíciók, illetve az orgonák mérete vagy egyéb tulajdonságai alapján; például: Szokolczay-Riegler Ernőnél kisebb vagy nagyobb méretű új hangszerek, valamint átépített orgonák. A harmadik alcsoportban, ahol hasonló közös jellemzőt nem sikerült egyértelműen felfedeznem, egyenként elemeztem a hangszerek fő tulajdonságait, például Schmidthauer Lajos esetében, akinek munkásságába nagyobb betekintést nyertem levelezéseinek tanulmányozása által. Mindegyik fejezet összegzéssel zárul.

A dolgozathoz csatlakozik mellékként egy diszpozíciótár, amelyben javarészt megtalálhatók az általam bemutatott tervezők hangképvázlatai.

Természetesen ebben az időszakban nemcsak a feldolgozott szakértők foglalkoztak orgonatervezéssel, diszpozíciók összeállításával, hanem több más orgonista is. Amikor a kutatás során kikristályosodott, hogy a fent említettek tevékenysége a legkiemelkedőbb, akkor szűkítettem le hat főre a dolgozatban tárgyalt szakértők számát. Azonban a jelentős szakértők közül hiányzik a fiatalabb generáció egyik kiváló orgonaművésze, Szalay Lajos (1906-1968). Nem tűnt célszerűnek, hogy tervezői működésének első 15 évében (1950-ig) készült közel 30 orgonatervét elemezzem, és a hátralévő 18 év munkásságát, köztük a legnagyobb megvalósult orgonabővítési munkáját, az egeri székesegyház négymanuális, 100 regiszteres orgonatervét figyelmen kívül hagyjam. Szalay munkásságának ismertetése így egy későbbi tanulmány tárgya lehet.

A dolgozat során nem kívántam vitába szállni a korabeli nézetekkel, továbbá nem vizsgáltam a templomok nagyságát, az akusztikai kérdéseket, valamint a manuálok hangterjedelmi kérdéseit sem, mivel egyes diszpozíciók esetében ezek az adatok nem is álltak rendelkezésre. Egy-két esetet leszámítva nem tűnt érdemesnek, hogy a traktúra kérdését említsem, mivel a szakértőknek ebben az időszakban az

esetek döntő többségében nem volt más lehetőségük, mint elfogadni, amit az orgonaépítő el tudott készíteni. Az orgonák alapvető adataihoz viszont hozzátartozik a traktúra-, illetve szelládafajták jelölése, ezért azokat az orgonák táblázataiban közöltem. A játéktechnikai segítőkről szintén csak azokon a pontokon írok, ahol valamiféle rendkívüli különlegességgel találkoztam. Mivel az orgonák leírásához ezek is hozzátartoznak, ezért ahol találtam adatot, ott közöltem ezeket is a diszpozíciótárban.

Az idézetekben (főleg levélrészletekben) számtalan apró pontatlanság, illetve régies írásmód található. Mivel a szöveg olvashatóságát zavarta volna az állandó [sic!] közbevetése, ezt mellőztem.

A dolgozat írása során nehézséget jelentett a korabeli sajtóban található számtalan ellentmondásos adat: hibás lábszámok, olykor adott orgona adott évben készült átalakítása többféle diszpozícióval, eltérő regiszterszámokkal.

IV. Kitűzött cél

Az említett nehézségek ellenére dolgozatomban igyekszem átfogó képet adni a legjelentősebb magyarországi orgonatervezői tevékenységekről a XX. század első felében. Ehhez az egyes szakértők bemutatásán kívül szükséges az előzmények, valamint a korban megjelenő két meghatározó irányzat ismertetése is. Ugyanakkor fontosnak tartom, hogy dolgozatom ne csak száraz tények közlése legyen, hanem az idézetek segítségével egy kis betekintést nyújtsak az említett szakemberek tevékenységének körülményeibe. Bízom benne, hogy dolgozatom hozzájárul ahhoz, hogy ismertebbé váljon ez az organológiai igen jelentős korszak.

1. A magyarországi orgonatervező-szakértői, illetve orgonaátvevői praxis kialakulása

1. 1. Orgonaépítés és zenei élet Magyarországon a XIX-XX. században

A XVIII. században fellendült templomépítészet magával hozta az újonnan épült orgonák számának növekedését is. Azok a hangszerek, amelyek abban a korban készültek, még működőképeseek voltak a XIX. század elején, és a korabeli orgonaépítő műhelyek elsősorban ezek javításával foglalkoztak. Ezek közül néhány a század végére az iparosodás elterjedésével gyárrá alakult, mint ahogy Országgh Sándor⁷ és Angster József műhelye is.⁸ Mivel a kis létszámú műhelyeket fenntartó mesterek nem tudtak az orgonák nagyüzemi termelésével versenyezni, ezért többségük tönkrement.⁹ Ennek nyilvánvaló oka az volt, hogy több külföldi orgonaépítő is dolgozott Magyarországra, közülük hármat mindenképpen érdemes kiemelni, akik idővel új hazát is találtak a Kárpát-medencében: a salzburgi Ludwig Moosert, aki 1863-ban telepedett le Egerben,¹⁰ az Alsó-Ausztriából származó Wegenstein Lipótot, aki Temesváron vette át apósának, a cseh származású Hromadka Józsefnek a műhelyét,¹¹ illetve az Ausztriából származó Dangl családot, melynek tagjai Aradon kezdték el orgonáikat készíteni.¹² Mellettük egyre nagyobb jelentőséggel bírt a Rieger cég is, amely Budapesten 1894-ben magyarországi fióküzemet nyitott, és 1902-től gyárként üzemelt.¹³

A XIX. század végén kevés új orgona épült, és azoknak is kétes volt a minősége. Erről tanúskodik a következő idézet Angster József naplójából, az 1876-os évből: „Az egész országban beállt úgyszólván az orgonakrízis, a régi vagy rossz orgonák miatt.”¹⁴

⁷ Solymosi 1 138.

⁸ Angster 1 87.

⁹ Zászkaliczky 246.

¹⁰ Szigeti 1 106.

¹¹ Zászkaliczky 246.

¹² Zászkaliczky 240.

¹³ MEZ VIII./1/113-114.

¹⁴ Angster 2 236.

Ugyanakkor hazánk hangversenyélete – főleg a fővárosban – magas fokon állt, elsősorban a külföldről érkező (nem orgona-) művészek hangversenyeinek látogatottsága révén. Így a század romantikus hangzásvilága Magyarországon is ismert és igényelt lett, mind a hallgatóság, mind a komponisták részéről.¹⁵ Ezen igényekhez nem zárkózott fel a magyar hangszeripar, főleg nem az orgonaépítők, ezért volt lehetséges a fent említett külföldi mesterek megjelenése. Az orgonák a század elején még késő barokk, illetve klasszicista stílusban épültek, majd ezt váltotta fel a romantikus hangzásvilág. A teljesen egyedi készítésű kisebb-nagyobb barokk, illetve klasszicista orgonákat a XX. század első felében az orgonagyárak gyakran javíthatatlannak ítélték, és helyette készítettek egy gyári sablon-, vagy tucatorgona néven ismertté vált hangszert, a régi értékes orgonát jobb esetben eladták, rosszabb esetben megsemmisült.¹⁶

Az orgonaépítészetben a hangzásvilág átalakulása viszonylag lassú folyamat volt. A XIX. század első felétől többségbe kerültek a 8 lábás regiszterek, nagyobb hangszereken a főművön a 16 lábás fekvés általános lett. A magasabb, 1 1/3 lábás, 1 lábás fekvésű regiszterek hangját visítónak kezdték érezni, és elhagyták őket, helyüket a zenekart utánzó vonósok és fuvolák vették át.¹⁷ A nyelvjátékok építése nagyobb orgonákon egyre gyakoribbá vált. Az orgonaépítészet fellendülését csak megfelelő orgonaépítő-szakemberek tudták biztosítani, s ők elsősorban a nagyobb orgonagyárak élén álltak.

1. 2. Az orgonaszakértő tevékenység bizonyítható kezdetei Magyarországon

A XVIII. században, illetve a XIX. század elején Magyarországon egy új orgona építésekör vagy egy régi átépítésekör természetes volt, hogy a tervezés minden fázisát az orgonaépítő végzi. Ez érthető is kis pozitívorgonák, vagy csak a liturgikus használatra alkalmazott romantikus hangszerek esetében. Annak a lehetősége, hogy más szakember beleszóljon egy orgonaépítési ügybe – mint ahogy

¹⁵ Fónay 113.

¹⁶ Erre példa a kőszegi Szent Jakab-templom 1748-ban készült, Bécsből származó, valószínűleg Gottfried Sonnenholz által készített orgonájának 1910-ben történt lecserélése. Bővebben Szigeti 2 21. és 81.

¹⁷ Solymosi – Czár 15.

Johann Sebastian Bach átépítési diszpozíciót készített több orgonához¹⁸ –, talán érthetetlennek tűnt volna Magyarországon ebben az időszakban. Az elkészült orgonák műszaki átvételekor viszont szükségesnek érezte a megrendelő, hogy az érdekeit szem előtt tartó orgonista vagy karnagy is jelen legyen. Minden bizonnyal ebből a műszaki átvevői feladatkörből alakult ki az idők folyamán az orgonaszakértői munkakör, melynek következtében az orgonaépítők új szempontokat kaptak, és alkalmanként olyan elvárásoknak kellett megfelelniük, ami számukra talán kényelmetlen vagy szokatlan volt. A XIX. század utolsó negyedében még csak elvétve találkozunk teljes körű orgonaszakértő tevékenységgel.

Az orgonatanuláshoz szükséges magyar nyelvű orgonaiskolák csak a XIX. század folyamán jelentek meg. Kiemelkedő Zsaskovszky Endre összeállítása, melyet 1855-ben adtak ki. A tanítóképzőkben oktattak orgonát, de az főleg a korban divatos kántortanítói munkakör betöltéséhez volt elegendő, azaz a liturgiában szerepet kapó népénekek kíséretét és közjátékok, mise végére való kisebb orgonadarabok előadását tűzte ki célul. Magasabb szintű orgonatanulásra a pesti Nemzeti Zenede keretei között volt lehetőség 1874-től, ahol a Franciaországban tanult Ernyey József volt az orgona- és zongoratanár. Egymanuálos, pedálos, 8 regiszteres Ország-orgona állt rendelkezésre a tanításhoz.¹⁹ A Zeneakadémia orgona tanszakának 1882-es megnyitása új távlatokat nyitott,²⁰ hiszen az orgonaművészek, orgonabarátok száma egyre nőtt hazánkban, így szükségszerűvé vált, hogy egyre igényesebb színvonalú hangszerek épüljenek. Itt Hans Koessler oktatott egy Dangel-orgonán, melyről a későbbiekben szólok. Az idők folyamán egyre népszerűbbé vált az orgona tanszak a Zeneakadémián. Ennek illusztrálására az alábbi táblázatban összefoglaltam,²¹ hogy hány orgonaművész végzett orgona szakon az alábbi időintervallumokban:

Időszak	1882– 1890	1891– 1900	1901– 1910	1911– 1920	1921– 1930	1931– 1940	1941– 1950
Végzett növendék	8	10	11	7	14	8	13

¹⁸ Lásd bővebben: Wolff 144-151.

¹⁹ Solymosi – Czár 16.

²⁰ Solymosi 2 55.

²¹ Solymosi 2 131-134 alapján.

A táblázatból kitűnik, hogy évente általában egy-két orgonaművész szerzett diplomát vagy végbizonyítványt, leszámítva az I. világháború évtizedét, illetve a II. világháborút megelőző időszakot.

Nemcsak az orgonák, orgonisták, karnagyok száma növekedett a kiemelten vizsgált ötven évben, hanem az orgonakészítők is fejlesztették gyáraikat. Így képesek lettek egyre nagyobb hangszerek elkészítésére, melyek átvételére a megrendelők általában a legjelentősebb egyházzeneszket hívták meg szakértőnek.

Az orgonák többségének tervezési-, illetve átvevői-szakértő helyzete nem volt mindig „rózsás”, hiszen csak a nagyobb és jelentősebb templomok esetében adatott meg a lehetőség, hogy olyan zenész vegye át a munkát, aki valóban értett az orgonaépítéshez. Előfordult, hogy az olcsóbb munka reményében szakmailag nem annyira képzett orgonaépítőt választottak a hangszer javítására, vagy új orgona építésére. Erről tanúskodnak Mayer K. Jánosnak a Katholikus Egyházi Zeneközlönyben megjelent sorai:

Hány vidéki orgona viseli magán annak bélyegét, hogy nem a pénz hiányzott, nem a helyi körülmények voltak meg nem felelők, hanem hiányzott a szakértelem a vezetésben – vagy ami szintén el nem tagadható, az orgonaépítőnél.²²

Fontos tény, hogy a szakértő más szempontból közelít meg egy hangszert, mint az építője. Egy orgonaépítő a műszaki tervezés kezdeteitől az intonáció befejezéséig tekinti súlyozottan a hangszer életútját, hiszen a hangszer „születése” a legnehezebb feladat, és a jövőjét is ez határozza meg. A szakértő, viszont (főleg, ha előadóművészi végzettséggel is rendelkezik) súlyozottan az azt követő évszázadba tekint, hogy műszakilag mennyire lesz megbízható a hangszer, illetve milyen repertoárt lehet majd rajta előadni.

A vidéki egyházközségeknél, gyülekezeteknél előfordult, hogy nem volt lehetőségük az orgona árának kifizetése mellett még Budapestről, vagy nagyobb püspöki székhelyről orgonistát, karnagyot hívni – nem is tartották ezt fontosnak –, ezért egyszerűen a vidéki kántorok tárgyaltak az orgonakészítőkkal, vagy csak az átvételben vettek részt.

Természetesen számukra a korban szokásossá vált, túlzottan is romantikus hangvételű egyházi énekek, illetve ezekhez hasonló stílusú orgonadarabok megszólaltatása volt a lényeges. Ehhez, viszont kicsit más paraméterek voltak

²² KEZ- XVII./1910./4./56.

szükségesek, mint az orgonairodalom alkotásainak megszólaltatásához. Ugyanakkor a stílushű interpretáció igényének megjelenésére még várnunk kell, hiszen ez csak jóval később vált fontossá.

Előfordult több olyan eset is, amikor az egyre növekvő orgonás híradásokon felbuzdulva vidéki kántorok koncertorgonát szerettek volna a saját templomukba építtetni, vagy a meglévőt átépíttetni. Erre példaként szolgál a sárospataki református egyház orgonistájának, Szatmári Istvánnak a fennmaradt levélváltása az Angster orgonagyárral. Szatmári látta Budapesten a Nemzeti Zenede orgonáját, és annak mintájára szeretne volna templomának az 1871-ben épült, II manuál 24 regiszteres²³ Mooser-orgonáját²⁴ átépíttetni 1938-ban.²⁵ Az Angster orgonagyár válasza a következő volt az érdeklődő kántor levelére:

A diszpozíciók összeállítását illetően, mi nem csak könyvekből tanultuk, de gyakorlatilag is talán mindenkinél több tapasztalatunk van, és ezért a becses soraiban felvetett kérdésre, és azokat figyelembe véve a legnagyobb lelkiismeretességgel fogunk válaszolni.²⁶

Ebben a válaszban kifejti az orgonaépítő, hogy a Nemzeti Zenede orgonája nem felelne meg a templomba, mivel az koncertdarabok begyakorlására készült, túlzottan sok játéktechnikai segítővel és ikermanuál kiképzéssel.²⁷

A fent már idézett levél folytatásában a következőket tudatták a kántorral:

Az orgona építése óta eltelt 26 év tapasztalatai azt mutatják, hogy a túl sok játéktechnikai segítő zavarba hozza azt, aki nincs teljesen otthon egy adott orgonán.

²³ Szigeti 1 127.

²⁴ Az orgona történetéről Virágh Sándor 2007. november 12-én tartott előadást Sárospatakon. Ez a gyülekezet internetes honlapján olvasható. <http://www.patakirefegyhas.hu/> – Mooser orgona.

²⁵ Az orgona szerencsére megmenekült az átépítéstől, bár az Angster gyár három ajánlatot készített: egyikben az aktuális hibák rendbehozatalára tett ajánlatot, a másikban a hangszer két manuáljának megtartásával a regiszterek átalakítására, a harmadik egy három manuál 25 regiszteres tervezet volt. Az orgona állapotának végleges rendbetételére több, mint hetven évet kellett várni: 2009 májusában restaurált állapotban, eredeti hangzásával újra megszólalt.

²⁶ BML – Angster levelek 1938.

²⁷ A dolgozat folyamán többször előfordul ezzel a hangszerrel kapcsolatban az ikerláda kifejezés, mely gyakorlatilag olyan szelládát jelöl, amelynek minden regisztere transzmissziós készülékkel van felszerelve. Ehhez két manuál tartozik, melyeken ugyanazok a regiszterek kapcsolhatók, egymástól függetlenül. Bővebben lásd Sugár 1 133.

1. 3. A XIX. század végének és a XX. század elejének legjelentősebb orgonaszakértői feladatai, illetve orgonaátvételei²⁸

A XIX. század második felétől rendelkezésünkre áll több anyag az első magyarországi orgonaszakértői, illetve orgonaátvevői tevékenységekről.

1. A legkorábbi magyarországi komolyabb orgonaszakértői tevékenységről általunk ismert adat 1853-ból származik, amikor az egri főkáptalan megbízta Zsasskovszky Endre székesegyházi orgonistát és másodkarnagyot, hogy tanulmányozza Európa jelesebb orgonáit, és készítsen tervezetet egy Mooser által építendő orgonára az egri főszékesegyház számára.²⁹ Ebben az időben Magyarországon a brassói fekete templom C. A. Buchholz által épített orgonája volt a legnagyobb IV manuállal és 63 regiszterrel.³⁰ Ezt méretben a zágrábi főszékesegyház III manuál 52 regiszteres Walcker orgonája követte. Zsasskovszky nem akart ennél kisebbet az egri főszékesegyház számára, ezért ő is III manuál 52 regiszteres orgonát tervezett.³¹ A hangszer átadására csak 1864-ben került sor.³² 1881-ben a Zsasskovszky testvérek felterjesztették a káptalannak azokat a szempontokat, amelyek alapján a billentés megkönnyítésére a Rieger cég Barker-emeltyűk beépítését és a játszóasztal cseréjét végezték el.³³

2. A budapesti Dohány utcai zsinagóga (Budapest VII. kerület) első, II manuál 38 regiszteres orgonáját 1859-ben Johann Friedrich Schulze, paulinzellai orgonaépítő készítette dr. Wöhler Gotthard budapesti tanár, a zsinagóga orgonistájának terve szerint.³⁴

3. A rendelkezésünkre álló legkorábbi orgonaátvételi jegyzőkönyv 1864-ben készült, amikor Zsasskovszky Endre és Zsasskovszky Ferenc vette át az egri ciszterci templom Mooser-orgonáját, mely mechanikus csúszkaláda rendszerben épült II manuállal és 21 regiszterrel. Az „orgona-kémlet” a következőket veszi lajstromba:

²⁸ Angster 3, illetve Angster 4. Az Angster cég kisebb orgonáinak átvételéről bőven közöl bírálatokat.

²⁹ Szigeti 1 109.

³⁰ Dávid 60.

³¹ Az egri főszékesegyház orgonájának eredeti diszpozícióját megtaláljuk Zsasskovszky Ferenc és Endre Orgonaiskolájában; Eger, 1865.16., illetve a függelékben.

³² Érdeemes összevetni az esztergomi bazilika és az egri bazilika orgonájának korabeli diszpozícióját. Bár Zsasskovszky tervezte az egrit, mégsem találunk jelentős különbséget ez, és az 1856-ban átadott – esztergomi orgona diszpozíciója között. Szigeti 1 123-125.

³³ Ennek részletei olvashatók: Szigeti 1 137.

³⁴ Solymosi – Czár 176.

A) szélművek: fúvók, csatornák és szélládák; B) gépezet; C) sípszerkezet diszpozíció és mellékhuzonyok.

Az „orgona-kémlet” teljes anyagát a Katholikus Kántor 1942. évi 12. számának 93-95. oldalán Szalay Lajos közzölte a korabeli diszpozícióval. Ennek legérdekesebb sorait idézem:

A változatok mind egyenként, a legalsó hangtól a legfelsőig chromatikus folyamatban vizsgáltattak, s valamennyi tiszta hangolást, élesen szembeötlő jellem sajátosságot, főleg a díszváltozatok, nemes, szép hangot tanúsítanak. A czin kémlelésére egy kisebb sípot a 8' Principalból, s egyet a 4' Octávából választottunk, azt Hibay György gyógyszerész úr által szemünk előtt eszközölt vegyeszi vizsgálatokból emennek keveréki foka, amannak tisztasága teljesen szerződészerűnek találtatott. [...] Mindent egybevéve meg kell vallanunk, miszerint Mooser Lajos úr az egri cisztercita templom orgonájában nem csak minden tekintetben jeles művet hozott létre, bizonyítván ez által, hogy az orgonaépítészet jelen magas színvonalán áll; hanem a maga szerződési kötelezettségének is lelkiismeretesen eleget tett.

4. 1869-ben vették át a pécsi zsinagóga orgonáját, Angster József Op. 1. hangszerét, mely Barkeres mechanikus csúszkaláda rendszerben épült II manuállal és 24 regiszterrel. Az átvevők: Hölzl Ferenc, a pécsi székesegyház karnagya, Schaurek József, székesegyházi organista és Schmidt Péter, a pécsi tanítóképző tanára voltak. Hölzl Ferencnek nagyon tetszett a Vox humana 8', a Fagott et Hoboe 8', a Viola magica 8', a Flûte octaviante 4' és mindazon változatok, melyek számára ismeretlenek voltak.³⁵ Az orgonáról a legmagasabb fokon nyilatkozott a bizottság, azt remekműnek minősítették, kiemelve az újdonságnak számító redőnyhatást.³⁶

5. 1875-ben a károlyfehérvári (gyulafehérvári) székesegyház új orgonájának megépítésére kért a székeskáptalan árajánlatokat Kolonics Istvántól, Hörbinger Vilmostól, Hesse Károlytól és Ludwig Moosertől, mely tervezeteket elküldték Zsasskovszky Ferencnek Egerbe, hogy véleményezze őket. A szakvéleményben a következők hangzottak el:

– Kolonics diszpozíciójában Zsasskovszky feleslegesnek ítélte az 56 hangos billentyűzetet (C-g'''), hiszen az ulmi dóm 100 regiszteres orgonájában is csak 54 hangos (C-f''') a klaviatúra. Kevésnek tartotta a pedálban a két 16' regisztert:

³⁵ Szigeti 4 144.

³⁶ Angster 1 59. Az orgona diszpozíciója megtalálható: Angster 1 156.

Az alsó manuálban két 16' változat található, de a pedálban is csak kettő; ez aránytalan beosztás, 14 regiszter közé lehet ugyan két 16'-t disponálni, hanem aztán álljon kétszer annyi a pedálban.³⁷

A két 16' mellé tervezett egy 12'-as (10 2/3'-as) Quintet is, melyet csak akkor tartott volna helyénvalónak, ha egy 32'-as regiszter is szerepelt volna az orgonában. Megjegyezte, hogy a Quint helyett jobb lenne egy Posaun 16' regisztert disponálni.

– Hörbinger tervében soknak találta a „kitöltő” regisztereket, az orgona méretének 1/4-e is elég lett volna ezekből. Nem értett egyet azzal, hogy egynyomás fúvót készítsen.

– Hesse tervezetében kevésnek találta a „dugottak” számát, az egyik 8'-as helyett vagy mellé egy Coppel 8' beépítését tartotta szükségesnek.

– Moosernél az Infrabass 32' tervezésének okán „merésznek” minősítette a hangképvázlatot.

Összehasonlította az orgonatervek árait, valamint a diszpozíciók nagyságát. Ezeken kívül még a következők olvashatók a szakvéleményében:

Különben sem a diszpozíciók kiállítása, sem az ennek megfelelő ár magassága csupán még nem elhatározók arra, hogy valakit ennek nyomán egy orgona készítésével megbízhassunk vagy őt arra ajánljuk, [...] Egyenlő diszpozíciók mellett is különböző jószág vagy tökélyű orgonát lehet elkészíteni, a diszpozíció magában még nem garanciája az orgona tökélyének. – Ugyanazért [hogy] kit bízunk meg orgonánk építésével, azt teljesen bizalom kérdésének tekintem.³⁸

Olyan orgonaépítőt nem javasolt, akit nem ismert. Ezért Hörbinger és Kolonics nem számíthattak volna pozitív elbírálásra, ha Zsaskovszky szava lett volna a döntő. Moosert sem tartotta a legjobb választásnak, mert bár az ő ajánlata volt a legelőnyösebb, de abban az időben sok elkészült orgonáját javítania kellett, és a határidők betartásával is problémák voltak. Így Hesse tervezetét részesítette előnyben.

A székesegyház régi orgonáját Kolonics bontotta le és egy pozitívorgonát adott a templomnak cserébe, így joggal reménykedhetett abban, hogy az új hangszer megépítésével őt fogják megbízni. Ez a számítása nem volt alaptalan, hiszen Zsaskovszky szakvéleményére nem hallgattak – talán azon a megjegyzés miatt, hogy ő nem ismeri Kolonics hangszereit –, így elnyerte a munkát.

³⁷ MEZ V./2.-3./219.

³⁸ MEZ V./2.-3./220.

Érthetetlen az utókor szemével a döntés azon része, hogy Zsasskovszky szakvéleménye alapján miért nem kértek orgonaterv-módosítást Kolonicstól, mielőtt megbízták.

1877-ben Kolonics elkészült orgonájának átvételére Zsasskovszky Endrét kérte fel a káptalan. Mivel ő a téli időszakot nem tartotta alkalmasnak, ezért erre csak 1878 nyarán került sor. Az átvételkor több hibát szóvá tett a szakértő, úgymint a fúvó nehéz járását, a billentyűzetek zaját (kopogás, csörgés) és egyenetlen járását, a regiszterhúzóknak nehéz kezelhetőségét, a kopulák nehézkes működését, valamint az azzal járó nagy zajt. A „csatornyák” szerinte nem voltak elég tágasak, mivel számtalan esetben a síp először gyenge hangot adott, és csak a billentyűt hosszan tartva szólalt meg a hangján. 11 regiszter és a karorgona két pedál-sípsorának az újrahangolását is kérte.

Utólag nem módosítható hibaként megjegyezte, hogy a regiszterhúzóknak elhelyezése kényelmetlen, mivel nem sorrendben találhatóak a játszóasztalon (16, 12, 8, 4, 2). A II. manuál szerinte túl messze volt az I. manuáltól. A diszpozícióval kapcsolatban ismételt szóvá tette, amit már Zsasskovszky Ferenc az orgonatervezet láttán a szakvéleményében is megírt: a pedálmű gyengeségét egy Cello vagy egy Bombard regiszterrel kellett volna erősíteni, ugyanakkor a manuál egyik 16'-as regisztere elhagyható lett volna.

A hibák mielőbbi javításának előírása mellett a hangszer erényeit is megjegyezte Zsasskovszky. Kiemelte a jó anyagok felhasználását, a mechanika tartósságát, a fém- és fasípok kellő számát, a regiszterek jó elhelyezését, a díszes játszóasztalt, a sárgarézzel borított pedálbillentyűket, az orgonatest díszességét, hogy könnyen hozzáférhető minden alkatrész. Tetszett neki az I. manuálon a Principál, Bourdon, Violin, Viola, a II. manuálon a Principál, Salicionál és az Édesen dugott regiszter hangja. Az orgona plenoja jól betölti a székesegyházat, a diszpozíció pedig lehetőséget ad minél több regisztráció összeállítására. Az orgona árát nem tartotta túlzónak, tekintetbe véve az anyagot és a magas munkabért.

A szakvélemény egy kissé fanyar szakasszal zárul, melyben Kolonics jóakarátát és ügyességét ugyan kiemeli, de ajánlja neki, hogy ismerkedjen meg az orgonaépítészet újabb kori vívmányaival, a síphangolás, intonáció és a mechanika

egyszerűbb és biztonságosabb készítésével. Így lehet reménye arra, hogy e hangszernél tartósabb és jobb orgonákat fog tudni készíteni.³⁹

6. 1877-ben Engeszer Mátyás, a budapest-belvárosi templom karnagya vette át a kalocsai székesegyház Op. 20 számú Angster-orgonáját, mely Barkeres mechanikus csúszkaláda, illetve kúpláda rendszerben épült III manuállal és 45 regiszterrel.⁴⁰ Angster József 1877. május 25-én Haynald Lajos kalocsai érseknek írt levelében közölte, hogy az új orgonát egy héten belül befejezi, és a szakmai átvétel időpontját június 4-re tűzi ki, átvevő szakértőként pedig Engeszer karnagy urat vagy Zellner urat, a bécsi Musikverein titkárát ajánlja.⁴¹ Az átvételről Angster így ír naplójában:

Június 4-én jött Pestről Engesser Mátyás Kalocsára, az orgonát megvizsgálni. Mindennel elégedett volt, különösen tetszett neki a légnymatú emeltyűvel elért könnyű játékmód. A Vox Humana nem tetszett neki, később tompítom a hangját. A tremolot nem találta egyházasnak, és néhány változatot erősnek talált.⁴²

Haynald Lajos érsek a jól sikerült orgona építéséért Angster Józsefnek „kalocsai érseki orgonaépítő” címet adományozott, melyet Angster sokáig használt is. Haynald érsek vendégeként Liszt Ferenc is megfordult Kalocsán, játszott az orgonán és megdicsérte annak építőjét, sőt egy levelében Angstert ajánlotta a Zeneakadémia orgonájának építésére.⁴³

7. 1882-ben Budapesten a Zeneakadémián adtak át egy II manuálos és 22 regiszteres hangszert, melyet a Dangel Antal Fia orgonaépítő cég készített. Ennek az orgonának a jelentősége elvitathatatlan, hiszen a legmagasabb szintű orgonaoktatás itt indult el Magyarországon. A hangszer „külföldi mesterek által megvitatott terv”⁴⁴ alapján készült. Sajnos a fennmaradt iratok nem nevezik meg ezeket a szakértőket. Az orgonának kettős funkciót kellett betöltenie: oktatási célokra szolgáljon és hangversenyorgonának is feleljen meg.⁴⁵ Az orgona átvételéről pontos információink nincsenek, de Liszt Ferenc 1883. február 21-én kelt levele fennmaradt, amelyben az orgonaépítőnek a következőket írta:

³⁹ Az orgona építésével kapcsolatos levelezés részletesen: MEZ V./2-3./217-230, az orgonáról ír még Dávid 8.

⁴⁰ Angster 1 68.

⁴¹ Kapitány 16.

⁴² Angster 2 237, és Fónay 137.

⁴³ Angster 1 68-70; Az orgona diszpozíciója megtalálható Angster 1 67.

⁴⁴ Klotz – Gergely: 215.

⁴⁵ Az orgona diszpozíciója és az építésével kapcsolatos részletek Fónay 135. oldalon olvashatók.

„Igen tisztelt Dangl Úr!

A Magy. Kir. Zeneakadémia részére készített orgonájával szép hangzású nevet vívott ki Ön magának. Valószínű, hogy Budapestről még több nagyobb megrendelést is kap elismerésül tehetségének.

Kiváló tisztelettel:

Liszt Ferenc.”⁴⁶

8. 1882-ben Dabas-Alsódabas református templomába Docsekál József készítette az I manuálos, 7 regiszteres orgonát Oláh Károly nagykőrösi zenetanár tervei szerint.⁴⁷

9. A budapesti terézvárosi templom felújítása után orgonájának átépítésére pályázatot írtak ki, melynek elbírálását Bogisich Mihály prépost, esperesplébános, Szautner Zsigmond belvárosi főtemplomi karnagy, Preiszner József királyi tanácsos, Erkel Sándor opera-karnagy és a templom karnagya, Kossovits József végezték. A nyertes pályázó Angster József volt, aki a hangszert 1890-ben adta át III manuállal, 34 regiszterrel, mechanikus csúszkaladás szerkezettel. Az orgonáról és annak átvételéről Szautner Zsigmond írt egy beszámolót, melyben nem győzi dicsérni Angster Józsefet mint olyan orgonaépítőt, „[...] a ki a legelső külföldi firmákkal bátran versenyezhet.”⁴⁸

10. 1895-ben készült el a budapest-belvárosi templom Op. 445⁴⁹ sorszámú Rieger-orgonája III manuál 50 regiszterrel, melyből három regiszter kombinált volt. Az orgona szerkezete Barker-emeltyűs mechanikus kúpláda volt. Ez volt az első olyan fővárosi orgona, melyet a kezdeti lépésektől orgonatervező-szakértő ellenőrzött, aki Szautner Zsigmond, a templom orgonistája volt.⁵⁰

11. 1897-ben „Kún-félegyháza”⁵¹ római katolikus ótemplomában Soukenik János bővítette II manuál 27 regiszteresre az orgonát. A hangszert szintén Szautner Zsigmond vette át, aki a város – mint patrónus – meghívására érkezett Kiskunfélegyházára.⁵² Több hibát talált, amelyek javításának feltételével vette át a fiatal orgonaépítőtől az orgonát. Szautner meg is dicsérte a hangszert, „az orgona mint művészi hangszer jöhet némi elbírálás alá.”⁵³

⁴⁶ Solymosi 2 84-86.

⁴⁷ Solymosi – Czár 210.

⁴⁸ Zenelap 1890/V./20/2-4.

⁴⁹ MEZ VIII./1./128.

⁵⁰ KEZ 1894./I./1./7-8.

⁵¹ Mai elnevezése: Kiskunfélegyháza.

⁵² KEZ 1897./IV/11./91.

⁵³ Szigeti 3 129.

12. 1899-ben az óbudai római katolikus templomban (Budapest III. kerület) egy II manuál 18 regiszteres mechanikus kúpládás Rieger-orgonát (Op. 654) vett át Szautner Zsigmond, Bellovits Imre és Ernyey József.⁵⁴

13. 1899-ben a kőbányai római katolikus templomba (Budapest X. kerület) a Rieger gyár készített egy II manuálos, 30 regiszteres, Barker-emeltyűvel felszerelt mechanikus kúpládás orgonát (Op. 664).⁵⁵ A hangszer átvevői Szautner Zsigmond, Bellovits Imre és Ernyey József voltak.⁵⁶

14. 1899-ben, Komáromban⁵⁷ a Szent András-templomban Szautner Zsigmond⁵⁸ vette át az 1864-ben K. F. F. Buckow által épített orgona Rieger-féle átépítését (Op. 649a).⁵⁹ Az orgona III manuálos és 51 regiszteres,⁶⁰ szerkezete Barker-emeltyűvel felszerelt mechanikus kúpláda.

15. 1902-ben Schweida Rezső tanár tervei szerint végezték a Dohány utcai zsinagóga orgonájának átépítését, melynek kivitelezője az Angster orgonagyár volt (Op. 382). A hangszert III manuál 44 regiszteresre bővítették mechanikus csúszkaláda és pneumatikus tasniláda rendszerrel.⁶¹

16. 1904-ben adták át a váci székesegyház új orgonáját, melyet gróf Csáky Károly Emmánuel püspök ajándékozott a székesegyháznak.⁶² Az orgona tervezője Kratochwil József, csömöri plébános volt. A hangszert a Rieger orgonagyár készítette, Op. 1064,⁶³ III manuállal és 48 regiszterrel, melyből 38 regiszter volt teljesen kiépítve, a többi transzmisszió és kombináció volt. A hangszert Szautner Zsigmond, Bellovits Imre, Kratochwil József és Ing. Ernhofer vette át.⁶⁴

17. A Fővárosi Tanács 1902 tavaszán nemzetközi pályázatot írt ki egy 65 változatú III manuálos, „légnyomatú rendszerű” orgona építésére a Szent István-bazilikába.⁶⁵ A bizottság tagjai Bellovits Imre, Ernyey József, Szautner Zsigmond és Vavrinecz Mór voltak. Az orgona megépítésére hét pályázat érkezett, ebből a kiírásnak három cég felelt meg, mivel a többi nem fizette meg a bánatpénzt. A

⁵⁴ KEZ 1899./VI. /2./6-7.

⁵⁵ MEZ VIII./1./128.

⁵⁶ KEZ 1899./VI. /2./6-7.

⁵⁷ Ma Szlovákiához tartozik, jelenlegi neve: Komarno.

⁵⁸ KEZ 1899./VI./3./23.

⁵⁹ Gergelyi 339-340.

⁶⁰ Az orgona regiszterszámát tekintve különböznek a források, Gergelyi szerint az orgona 49 regiszteres, Solymosi F.: A Rieger Orgonák jegyzéke 51 regisztert említ, akárcsak a KEZ VI./3./23.

⁶¹ Solymosi – Czár 210.

⁶² ZfI./1903-04./24./900-902.

⁶³ MEZ VIII/1/105-140.

⁶⁴ Zeneközlöny 1904/II./10/253-255.

⁶⁵ Angster 1 97-100.

bizottság pozitív döntésére két cég volt esélyes: a jägerndorfi Rieger testvérek és a pécsi Angster orgonagyár. Bár a tárgyaláson Ernyey József szót emelt a magyar orgonaiipar érdekében, Szauner Zsigmond hevesen támadta az Angster céget. A javaslat alapján a Fővárosi Tanács a munkát a Rieger cégnek ítélte. Ez a döntés talán mindmáig a legnagyobb nyilvános orgona-szakértési botrányt váltotta ki hazánkban, ugyanis a Zenelap hasábjain egy ötrészes cikksorozat jelent meg ezzel kapcsolatban. Ezeket aláírás nélkül publikálták, de minden bizonnyal a Zenelap egyik főmunkatársa, Pogatschnigg Guido írhatta őket, hiszen ő már korábban is hevesen támadta Szauner Zsigmond tevékenységét.⁶⁶ A bazilika orgonájával kapcsolatosan megjelent cikkek fontosságát az is mutatja, hogy ezek közül három az újság címlapján jelent meg.⁶⁷ Az első írásban a következők olvashatók:

Mi nem ütközünk meg azon, hogy a szakértők az idegen ajánlat elfogadását javasolták; mert mióta Szauner Zsigmond a székesfőváros fő-fő orgona szakértője, azóta furcsa mederbe terelődtek orgonáink és most is, hogy egy monumentális orgonáról van szó, feltárjuk, mily konzekvenciával szokott ő ítélni.⁶⁸

A „feltárás” során közölték Szauner cikkét a terézvárosi orgona átvételéről, melyben nagyon megdicséri Angster Józsefet a kiváló hangszer építéséért.⁶⁹ Ugyanakkor ezekkel a sorokkal szembeállítva olvasható az első egyházzenei kongresszuson 1897-ben Szauner által tartott felolvasás egy részlete is, melyből a következők a legellentmondásosabbak:

Magyarországon a kor színvonalán álló orgonaiipar nem létezik. [...] A mi orgonaépítőink nem művészek, hanem csak iparosok. Hiányzik az az intelligencia, az a művészi ízlés, amely az orgonaépítőt a közönséges hangszerkészítő fölé emeli.⁷⁰

Szóba hozta a budapesti jezsuita templom orgonájának ügyét is, amelyről a következő volt az álláspontja: „oly rendszer szerint készült, mely a külföldön kezdettől fogva éles támadásoknak volt kitéve, s végül haszontalannak bizonyult.” Csakhogy ezen orgona állapotáról a cikk szerzői meggyőződtek: „Szauner kiváló szakértelme dacára már 10 év óta kifogástalanul működik.” Feltettek egy költői

⁶⁶ Érdemes elolvasni a Zenelap 1901./XV./27./4-5. oldalán található Quo usque tandem.....? című cikket.

⁶⁷ Zenelap1902./XVI./27/1-2.; XVI./28-29/2; XVI./30-31/4-5; XVI./32a/1-2; XVI./32b/1,2.

⁶⁸ Zenelap 1902./XVI./27/1.

⁶⁹ Zenelap 1890/V./20/2-4.

⁷⁰ Ezen és a következő oldalon a hivatkozás nélkül található idézetek a következő helyről származnak: Zenelap 1902./XVI./27/1.

jelleget is: „Vajjon Szautner Zsigmondot nyilatkozataiban mindig a szakértelem, vagy pedig az érdek vezette-e?”

Elindult egy kampány az Angster cég ellen, Szautner Zsigmond ugyanis a Rieger melletti döntését azzal támasztotta alá, hogy Olaszországban is külföldiek csináltak orgonát, illetve az, hogy Angster vonós és principál regiszterei nem jók.⁷¹ Azt állította Járosy Dezső, a királyi várpalota káplánja, hogy Angster a kassai székesegyház orgonájával „fiaskót vallott”, az teljesen el volt rontva, és más külföldi orgonagyárnak kellett kijavítani. A hazafiság okozta, hogy hasznavehetetlen az orgona. Ennek cáfolatára szereztek egy bizonyítványt a kassai dóm kanonokplébánosától, Kozora Endrétől arra vonatkozólag, hogy az orgonát a megépülése óta Angster gondolja, elrontva nem volt, és más orgonaépítő nem tette be a lábát a hangszerbe.⁷² A sajtóban más írások is megjelentek a Rieger cég részéről, melyben azt kívánták bizonyítani, hogy a Rieger osztrák-sziléziai orgonagyár magyar gyár, és a Garay utca 48. szám alatt van a telepe. Természetesen ott csak egy kisebb műhely volt, melyet a cég iroda és fiókként reklámozott, az orgonák köztudottan Jägerndorfban készültek. Ugyanakkor Angster 70 munkást foglalkoztatott Pécsen, a jól felszerelt gyárában.

A Fővárosi Tanács döntését Angster megfellebbezte, és 1902 decemberében meg is kapta a munkát, hiszen a tanács tagjai belátták a magyar orgonaipar támogatásának fontosságát.⁷³ Érdekes megemlíteni, hogy a Zenelap fent idézett cikkei akkora súllyal bírtak ebben a korban, hogy a Fővárosi Tanács gyűlésén is felolvastak belőlük részleteket a döntéshozatal előtt. Rontotta Rieger esélyeit, hogy a kor szokása szerint eljárva jelentős mennyiségű kombinált változatot is beépített orgonáiba.⁷⁴ 1905-ben az átadáson Bellovits Imre, Ernyey József és Vavrincz Mór voltak a szakértők. Szautner Zsigmond érthető okok miatt nem volt jelen. Az orgonaavató hangversenyen Meiszner Imre, a Szent Szív-templom egyházkarnagya játszott. Műsorán többek között a következő művek szerepeltek: Wagner: Tannhäuser és Lohengrin Egyveleg, Cavalleria Rusticana – részletek; Bach: B-A-C-H Fúga; Szinte költői hangvételű rögtönzések. Az orgonán ekkor Schmidthauer

⁷¹ A fenti sorokat érdemes összevetni: Zenelap 1890/V./20/2-4, illetve Angster 3 116-122.

⁷² Zenelap1902./XVI./30-31/4-5.

⁷³ Angster részletes indokait és a tárgyalás menetét lásd Angster 1 97-99.

⁷⁴ A kombinált változatok esetén, ha például egy orgona pedáljában volt egy Principálbass 16', Oktavbass 8' és Oktav 4' sípsor, akkor 30 hangos pedál esetében nem 90 sípot készített, hanem csak 54-et. Az Oktavbass 8' sípsort lefelé és felfelé egy-egy oktávval megtoldotta és szakaszonként kapcsolódott be a regiszterek.

Lajos is játszott, sikerrel szerepelt népénekek improvizációival.⁷⁵ A hangszer ebben a formában való működésének 27 éve alatt Enrico Bossi is játszott rajta, erről a következő visszaemlékezés olvasható Geyer József tollából, az Alleluja folyóirat 1938. évfolyamában:

A világhírű orgonaművészt alig lehetett tőle elvinni és így kiáltott fel:

„Ez a magyar orgonaépítőművészet diadala”.⁷⁶

18. 1907-ben a Heinrich Voit & Söhne Orgonagyár (Durlach-Karlsruhe, Op. 975) készítette az első hangversenyorgonát a budapesti Zeneakadémia nagytermébe, elektropneumatikus kúpláda rendszerrel. A IV manuál 74 regiszteres hangszer diszpozíciótervét Szautner Zsigmond készítette.⁷⁷ Az orgona diszpozíciójának és játékasztalának terveit Hans Koesslernek kellett elbírálnia a minisztérium felhívására. 1905. szeptember 16-án a diszpozícióhoz, október 1-jén pedig a játszóasztal elrendezéséhez járult hozzá.⁷⁸ Ennek a hangszernek a részletes leírását Antalffy-Zsiross Dezső közli.⁷⁹

19. Az orgonaépítések során nem egy alkalommal olyan eset is előfordult, hogy több diszpozíciót készített az orgonagyár, és a szakértő az anyagi lehetőségek ismeretében kiválasztotta, hogy melyik valósuljon meg ezek közül. Így történt ez az egri főszékesegyház orgonájának átépítésekor is.⁸⁰ Meiszner Imre kiválasztotta az Angster cég által elkészített két tervezet közül a nagyobbat, melynek alapján 1912-ben az orgonagyár átépítette a hangszert III manuál 60 regiszteresre (Op. 800), pneumatikus tasniláda rendszerrel. Meiszner Imre székesegyházi orgonista mellett az átvételkor közreműködött még Zsaskovszky Ferenc is. E hangszernek több említésre méltó különlegessége is van, melyek nyilván Meiszner kérésére készültek: három soros szabad kombinációval rendelkezett, melynek kapcsolói a manuállibentyűzetek mellett voltak találhatóak 222 db kapcsoló formájában. Minden bizonnyal itt alkalmazták az automatikus regisztercrescendót először Magyarországon. Egy másodpereszabályzóval be lehetett állítani, mennyi idő alatt kapcsolja fokozatosan be-ki az orgona az összes regiszterét. E szerkezet menet közben is megállítható volt egy gomb benyomásával. Erről a játszóasztalról a következőket írta Szalay Lajos:

⁷⁵ Magyar Nemzet 1982. április 27.: Dr. Hegedűs Lajos: Schmidthauer Lajos emlékezete.

⁷⁶ Alleluja II./1938./6-7./2.

⁷⁷ Solymosi-Czár 174.

⁷⁸ Gádor 110.

⁷⁹ Antalffy 12-13.

⁸⁰ KEZ 1912./XIX./6-7./90-97.

„A nagy játszóasztalba a sok fix kollektíván, automatikus pedálátváltó készüléken és egyéb felesleges sallangon kívül háromsoros átfutó preparációt s többek között egy orgona-zeneileg teljesen értéktelen s hasznavehetetlen automatikus (5-60 másodpercre beállítható) regiszter-crescendót építettek.”⁸¹

A játszóasztalon található volt hagyományos működésű regisztercrescendo is. Kérdés, hogy az Angster cég a szakértő kérésére igazodott-e az 1909-es bécsi nemzetközi zenekongresszus orgonaszakosztályának „Internationales Regulativ für Orgelbau” című kiadványában írtakhoz. Mindenesetre e kiadványnak megfelelően a játszóasztalon a regiszterkapcsolókat a játszóasztal közepétől nézve jobb és bal felé haladva a változatok a síp akusztikus méreteinek nagysága szerint következnek egymás után. Vagyis a regisztersornak a játszóasztal közepe felé eső részében találjuk a 16'-as változatokat, ezektől jobbra és balra a minden egyes manuálnak, pedálnak a 8', 5 1/3', 4', 2 2/3', 2'stb. regisztereit, majd nagyság szerint következnek a több soros regiszterek (Cornet, Mixtura), és legvégül a nyelvregiszterek. Talán itt alkalmazta először a cég azt a megoldást, hogy a regiszterek kapcsolói fölött egy üveglap mögött felemelkedik a regiszter neve, ha bekapcsolják. Meiszner Imre az orgonát egy alkalommal akarta bővíteni, az I. manuálra szeretett volna egy 58 síppal rendelkező Tuba Mirabilis 8' regisztert beépíttetni.⁸²

20. 1913-ban Budapesten a Kongregációk⁸³ kápolnájának a II manuál 20 regiszteres pneumatikus tasniladás Angster-orgonáját (Op. 840) Járosy Dezső vette át.⁸⁴

1. 4. A XIX. század végén és a XX. század elején működő jelentős orgonatervezők, –szakértők, illetve –átvevők életútja, tevékenységei

Engeszer (Engesser) Mátyás (1812–1885) karnagy, zenetanár és zeneszerző volt. Kántortanító apja kezdte zenére oktatni Kurdon és Dombóváron, majd 1830-tól Budapesten folytatta tanulmányait. A kalocsai érseki székesegyház kántora volt 1835-ben (ez is közrejátszott abban, hogy őt hívták meg a székesegyház Angster-orgonájának átvételére 1877-ben), majd 1836-tól Pesten zenetanár és a Rókus-

⁸¹ KK 1937/XXV/6/96.

⁸² BML – Angster, Meiszner Imre 1929. december 19-én kelt levele.

⁸³ Urak Kongregációja.

⁸⁴ KEZ 1913./XX./8-9./121-122.

templom orgonistája lett. 1840-től a Nemzeti Zenede énektanára, 1876-tól összhangzattan és zeneszerzés tanára, majd könyvtárosa volt. 1846-ban Pesten belvárosi kántornak, 1871-ben főtemplomi karnagynak nevezték ki.⁸⁵

Zsaskovszky Endre (1824–1882) orgonista és zeneszerző volt. Édesapjánál kezdte zenei tanulmányait, majd miután Egerbe kerültek, jogot tanult. 1851–52-ben Prágában Pitsch Károly orgonista növendéke volt. 1850-ben kinevezték az egi főszékesegyház orgonistájává, később az egi tanítóképző zenetanára lett. A Prágai Egyházi Zeneegyletnek, a salzburgi Mozarteumnak és a Római Pápai Zeneakadémiának tiszteletbeli tagja volt. Művei külföldön is gyakran felhangoztak.⁸⁶

Oláh Károly (1841–1900) zenepedagógus, a nagykőrösi Református Tanítóképezde igazgató tanára volt. Témánk szempontjából legjelentősebb írása Az orgona-építészet története címen közreadott könyve, mely az első magyar nyelven megjelent orgonaismereti szakirodalom.⁸⁷ Munkájában az orgona feltalálásának történetéről, a keresztyén templomokban való használatáról, az újabb szerkezetű orgonák ismertetéséről és az orgonaépítészet magyarországi helyzetéről ad ismeretei szerint átfogó képet.⁸⁸ Egy orgonatervezői megbízatásáról tudunk Dabas-Alsódabas református templomába, az 1882-ben elkészült orgona építésével kapcsolatban.

Szautner Zsigmond⁸⁹

Szautner Zsigmond (1844–1910)

kántortanító-családból származott, szegedi gimnáziumi, majd budapesti jogi tanulmányok után egy ideig a fővárosnál, s utóbb a minisztériumnál hivatalnokként tevékenykedett, mígnem sokoldalú zenei tehetsége egészen a művészet terére vonzotta. Gyakorlati működését előbb a Budai Egyházi Zeneegyesületnél kezdte, hol igazgatói állást foglalt el, később a Budai Zeneakadémiának lett igazgató-karnagya. 1886-ban a Fővárosi Tanács

ajánlatára ő nyerte el egyhangúlag a Belvárosi Főplébánia megüresedett karnagyi

⁸⁵ Brockhaus/I./520.

⁸⁶ MÉL / Zsaskovszky.

⁸⁷ Zenei Lexikon III./20.

⁸⁸ Oláh 1.

⁸⁹ ZAK. Évk./II. ábra.

állását. Az 1890-es évek elején az Országos Magyar Királyi Zeneakadémián liturgia tanárnak nevezték ki, valamint a karnagyképzőn is tanított. Öt alkalommal küldte ki a minisztérium Német-, Olasz- és Franciaországba az egyházi zene tanulmányozására.⁹⁰ Az orgonairodalom korabeli jelentős szerzőinek, Guilmant-nak, Widornak, Rheinbergernek, Regernek, Dubois-nak, Bossinak és Botazzonak a műveit ő mutatta be Magyarországon.⁹¹ Zeneszerzőként is működött, írt egy hangversenycélokra való orgonavariációt „Oh Jézus, Jézus” címmel. Fennmaradtak róla a következő sorok:

Az orgonának nem csak virtuózmestere volt, hanem mechanikájának is beható ismerője. Így történt, hogy a főváros orgonaépítéseinél mindenkor elsőrangú szakértő minőségben szerepelt.⁹²

Témánk szempontjából legjelentősebb írásai a sajtóban megjelent, orgonát népszerűsítő cikkei, mint például „Az orgona (Organo)” című 4 részes sorozata.⁹³ E cikkekben a népszerűsítés mellett a hangszerek karbantartásáról ír, ismerteti az egyes szelládafajtákat. Feltehetőleg szintén Szautner Zsigmond tollából való egy másik cikksorozat is, melyet „Az orgonák vizsgálata (orgonarevizíó)” címmel közöltek öt részben a Katholikus Egyházi Zeneközlönyben. A sorozat célja a következő volt:

„Egyházhatóságok, plébánosok, egyházgondnokok vagy kántorok gyakran juthatnak abba a helyzetbe, hogy vagy új vagy pedig javított orgonák átvételénél mint kiküldöttek szerepelni és véleményt adni kénytelenek az iránt, vajjon a megvizsgálandó orgonák mindenben (szekrény, diszpozíció, anyag...stb.) egyáltalán a szerződésben megállapított pontoknak megfelelnek-e vagy sem. Jelen soroknak célja az orgonák átvételével, azaz azok vizsgálásával megbízottaknak e kényes munkát megkönnyíteni még pedig olyformán, hogy ráutalunk mindarra, mire e feladat teljesítésekor a vizsgáló figyelmének ki kell terjednie.”⁹⁴

Ernyey József (1846–1929) zenepedagógus és zeneszerző volt. Zenei tanulmányait apjánál, Engeszer Mátyásnál kezdte, majd a párizsi Conservatoire-on folytatta. 1867-ben tért haza. Ekkor a Nemzeti Zenede zongora-, majd 1875-től orgonatanára lett, emellett polgári iskolai énektanárként működött. 1918-ig a

⁹⁰ Zeneközlöny 1910/IX./3/104.

⁹¹ MKL XII. 631-632.

⁹² KEZ 1911./XVIII./7./97-100.

⁹³ KEZ 1895./II./2-3./18-19.; KEZ 1895./II./4./35-36.; KEZ 1895./II./6./51.; KEZ 1895./II./7./60.

⁹⁴ KEZ 1898./V./5./45.; KEZ 1898./V./7./50-51.; KEZ 1898./V./8./62-63.; KEZ 1898./V./9./70.; KEZ 1898./V./10./79.

Nemzeti Zenede igazgatója is volt. A Fővárosi Tanács rendszeresen felkérte orgonaátvételi munkákban való részvételre.⁹⁵

Bellovits Imre (1847–1921) karnagyként és zenepedagógusként tevékenykedett. Prágában J. Krejci (orgona) és Smetana (zeneszerzés) tanítványa volt. 1867-től Pesten élt és dolgozott mint polgári iskolai énektanár. 1880–82-ben a Nemzeti Zenedében tanított. 1881-ben a Budapesti Zenekedvelők Egyesületének karnagya és igazgatója lett. Az 1885-ben alapított egyházi zeneiskola igazgatója volt. A Fővárosi Tanács rendszeresen felkérte orgonaátvételi munkákban való részvételre.⁹⁶

Hans Koessler (1853–1926) zeneszerző, zenepedagógus. Tanárképzőt végzett, majd a müncheni zenei főiskolán tanult Rheinberger és Wüllner tanítványaként. 1877-től 1881-ig a Drezdai Konzervatórium tanára, majd rövid ideig a Kölni Városi Színház karmestere volt. 1882-ben került Magyarországra; a Zeneakadémián orgona-, majd 1883-tól zeneszerzéstanárként működött 1908-ig, nyugdíjazásáig. 1920–1924-ben Dohnányi hívására újra visszatért Budapestre a Zeneszerzés tanszak élére. Életének utolsó éveit Ansbachban töltötte.⁹⁷ Orgonaszakértőként több alkalommal működött Magyarországon, 1886 szeptemberében a gödöllői udvari kápolna számára készített 8 regiszteres Dangel-organát kellett „Műszaki becs és érték tekintetében” felülvizsgálnia, s erről bizonyítványt adnia. Fentebb említettük a hangversenytértem orgonájának munkálatait. Rakóra is hívták orgonáról műszaki véleményt adni, de Mihalovich Ödön, a Zeneakadémia igazgatója elutasította a kérést azzal az indokkal, hogy az „orgona-tanár nagyon el van foglalva.”⁹⁸

Vavrinecz Mór (1858–1913) zeneszerző volt. 1886-tól haláláig a Mátyás-templom karnagyaként, majd 1902-től a Nemzeti Zenede zeneelmélet tanáraként is tevékenykedett. Zeneszerzést Robert Volkmann-nál tanult. Hírneve miséi és oratóriumai által maradt fenn. Számos kritikája, zenedei koncertekről szóló méltatása jelent meg a Fővárosi Lapokban és a Zeneirodalmi Szemlében. Orgonaszakértőként először a Szent István-bazilika orgonájának tervezésénél találkozunk vele.⁹⁹

⁹⁵ Brockhaus/I./530.

⁹⁶ MÉL / Bellovits.

⁹⁷ Crescendo 1926./ 09; <http://mek.niif.hu/>.

⁹⁸ Gádor 102, illetve 110.

⁹⁹ Zenei Lexikon III./581.

Meiszner Imre Oszkár (1867–1946) a Nemzeti Zenedében és a Zeneművészeti Főiskolán tanult, középiskolai énektanári oklevelet szerzett. Pályája kezdetén Budapesten volt énektanár, és a Jézus Szíve-, majd az egyetemi templom karnagyaként tevékenykedett. 1909-től az egri főszékesegyház karnagya lett, e mellett az Egri Érseki Tanító- és Tanítónőképző Intézet és az Érseki Papnevelő Intézet ének- és zenetanára volt. Miséket, motettákat, oratóriumokat, orgonadarabokat és dalokat írt férfi, női és vegyes karra. Legjelentősebb orgonaszakértő tevékenysége az egri bazilika orgonájának átalakításánál való közreműködése volt.¹⁰⁰

Luspay Kálmán (1881–1960) kántortanító volt.¹⁰¹ Az egri tanítóképző növendékeként kántortanítói oklevelet szerzett 1902-ben. Eleinte Egerben működött, majd 1918-tól Dejtáron volt kántor és főtanító.¹⁰² Orgonaátvételekről, szakértőkről híradásokat írt a Katholikus Kántor hasábjain, mely lapnak egy ideig a főszerkesztője is volt.¹⁰³

Járosy Dezső (1882–1932) temesvári áldozópap, karnagy, zeneszerző. Szauner Zsigmond halála után az 1910-es évektől nemcsak a Zeneakadémia Liturgikai tanszakán lett az utóda,¹⁰⁴ hanem az orgona népszerűsítésének nemes feladatát is folytatta a Katholikus Egyházi Zeneközlöny hasábjain.¹⁰⁵ Több orgona átvételének műszaki szakértője volt. Gyakran beszámolt új orgonák tervezetéről, átadásáról, átvételéről;¹⁰⁶ ismertette a világ legnagyobb orgonáinak méreteit,¹⁰⁷ valamint felszólalt az orgonaépítők érdekében a világháború ínséges éveiben.¹⁰⁸

¹⁰⁰ MKL VIII/922.

¹⁰¹ KK VIII. /2. /23.

¹⁰² Dejt. Kr.II. /6./ 6-7. 2003. Gréczi Lászlótól bővebb életrajz olvasható Luspay Kálmán dejtári tevékenységéről.

¹⁰³ MKL – VI./ 329.

¹⁰⁴ Zenelap 1911/melléklet/9.

¹⁰⁵ MKL V./ 677-678.

¹⁰⁶ KEZ 1910./XVII./8./122., illetve; KEZ XIX./1./11-13., KEZ XX./2./29-30....stb.

¹⁰⁷ KEZ 1912./XIX./5./75-76.; KEZ XXII./2./34-36....stb.

¹⁰⁸ KEZ 1915./XXII./2./74-76.

2. Az orgonaépítészet változása a XX. század első felében

2. 1. Az elzászi orgonareform és az orgonamozgalom története

A XVII-XVIII. századi orgonatípusokhoz képest a XIX. század végén Európában általános ízlésváltozás volt megfigyelhető. Ez a német orgonaépítészet két fő irányzatában jelentkezett, melyek közül az egyiket hívhatjuk „klasszikus iskolának”.¹⁰⁹ Ennek képviselői az alapjátékok számának növelése mellett megtartották a mixtúrákat és cimbeleket is. A nyelvkar jelentőségét az orgona hangszínét gazdagító, nem pedig pusztán erősítő hatásában látták. A másik irányzat az „alaphangúság” ideálja felé indult el. Hangszereikből jóformán teljesen eltűntek a mixtúrák és az aliquotjátékok, helyettük megjelentek a magasnyomású regiszterek. E két esztétikai irányvonal az eltérő stílusú orgonák miatt szöges ellentétben állt egymással.¹¹⁰ A Zeitschrift für Instrumentenbau című folyóiratban jelentetett meg Emil Rupp, a strassburgi Garnisonkirche orgonistája egy cikket „Magasnyomás!”¹¹¹ címmel, melyben már röviddel a századforduló előtt jelezte az „elzászi” vagy „elzászi-új német orgonareform” eszméit.¹¹² Erre, és több más, a „klasszikus iskolát” képviselő cikkekre is temperamentumos, gyakran erősen polemikus válaszok születtek. Ezek az élénk viták eltartottak az első világháború kitöréséig. A megjelent számos publikáció között a XIX. század utolsó két évtizedében egyre több újságcikk foglalkozott régebbi hangszerek bemutatásával. Többek közt ezek hatására Bach és Silbermann neve a század végére fogalommmá vált. Ennek ellenére a romantikus hangzásideál nem fért össze a magasfekvésű és repetáló mixtúrák hangjával, így a szakemberek többségének számára ezek az orgonák nem voltak vonzóak. A korabeli orgonaművészek barokk hangszerekkel kapcsolatos előítéleteit jól példázza a lübecki dómorgonista, Hermann Ley élménybeszámolója a freibergi dóm Silbermann orgonájáról:

¹⁰⁹ Kokits Zsigmond kifejezése.

¹¹⁰ MEZ I./2./221-222.

¹¹¹ ZfI 1898-99./19./346-348. Bővebben elemzi ezeket a cikkeket Kokits 27-28.

¹¹² MGG Sachteil/ 7./1007-1008.

Ha anélkül tekintjük át a diszpozíciót, hogy magát a hangszert is hallanánk, azt hihetnénk, egy valódi kiabálóművel van dolgunk. [...] Alig tudom felfogni, hogy ezzel a diszpozícióval, amely oly kevés 8'-as regisztert tartalmaz, olyan hatalmas, telített hangzás érhető el, mint az valóban tapasztalható.¹¹³

Az elzászi orgonareform igazi meghirdetése Albert Schweitzer 1906-ban, a „Die Musik” című folyóiratban megjelent írásához köthető, melynek címe: „Német és francia orgonaépítészeti művészet és orgonaművészet”.¹¹⁴ Schweitzer ebben az írásában szisztematikusan hasonlítja össze a német és a francia orgonatípust. Elutasítja a korabeli orgonák hangerejét, és megköveteli a zengzetes hangzást. A következő jelszavakat írja:

Térjünk vissza a Bach által követelt polifóniákhoz, és nemet kell mondani az orkesztrális orgonákra! Vissza a finomabb alaphangokhoz! Az alaphangok harmonikus egységéhez! Hagyjuk el a kevés és kiabáló mixtúrát! Sok és lágy mixtúrát! Orgonáinkon hol található meg egy manuálon a mixtúra család bizonyos mértékig tökéletesen? A II. és III. manuálok sokáig mixtúra nélküliek voltak. Lassan eljutunk odáig, hogy kis orgonákhoz újra megengednek egy mixtúrát. Azonban meddig tart majd, amíg a mixtúrák megfelelő arányát minden billentyűzeten elérjük, amíg dogmává válik, hogy minden orgona annál valóságosabb, szebb és gazdagabb, minél több szép finom mixtúrája van, hogy sohasem lehet belőlük túl sok, és hogy a redőnyműben is helyet kell kapniuk?”¹¹⁵

Ugyanebben a cikkben állást foglalt az orgona sablonos, gyári elkészítése ellen, és lelkesedett az orgonaépítő művészet régi mestereiért.

Rupp-ot és Schweitzer-t gyakran emlegetik együtt annak ellenére, hogy felfogásuk részleteiben számos különbség volt. Ezért mindketten mindig világosan elhatárolták magukat a másiktól, akkor is, ha együttműködésre került sor, mint a

¹¹³ MEZ I./2./223. valamint ZfI 1900/1901./21./195.

¹¹⁴ „Deutsche und Französische Orgelbaukunst und Orgelkunst” – 1927-ben újra kiadták egy Quintessenz című utóirattal. Bővebben elemzi Kokits 52-56.

¹¹⁵ Zurück zu den von Bach verlangten polyphonen, nicht orchestralen Orgeln! Feinere Grundstimmen! Harmonische Einheit der Grundstimmen! Weg mit unseren wenigen schreienden Mixturen! Viele und weiche Mixturen! Wo ist auf unseren Orgeln die Mixturenfamilie auf einem Manual auch nur einigermaßen vollständig vertreten? Unsere II. und III. Klaviere waren lange Zeit von Mixturen entblößt. Langsam kommt man dazu, ihnen auch auf kleinen Orgeln wieder eine Mixtur zuzugestehen. Aber wie lange wird es dauern, bis die richtige Mixturenproportion auf allen Klavieren erreicht ist, bis es zum Dogma erhoben ist, daß eine Orgel desto wahrer, schöner und reicher ist, je mehr schöne feine Mixturen sie hat, daß sie überhaupt davon nie zuviel hat kann und daß auch unsere schwellkastenklaviere damit geladen sein müssen? Kokits 53-54. valamint A. Schweitzer: Deutsche und französische Orgelbaukunst und Orgelkunst, Leipzig, 1906./31.

strassburgi Sangerhaus orgonajanak tervezésekor. Ami Rupp-ot és Schweizer-t egymáshoz kötötte, az a Cavalle-Coll orgonák alapos ismerete, mivel mindketten Widor tanítványok voltak, valamint mindketten nagyra becsülték az elzászi Silbermann orgona-típust.

Rupp komoly diszpozicio- és menzuratanulmanyokat is végzett a Straburg környéki Silbermann orgonákon. Schweitzer nem volt annyira alapos, neki inkább a hangszerek szellemisége volt a lényeges. Ebből is következik, hogy azok a Silbermann orgonák, melyek megmentéséért küzdöttek, olykor jelentős átalakításokon mentek keresztül.¹¹⁶

Rupp a „jövő orgonája” című 17 resztes cikksorozataban¹¹⁷ a következőket írja:

Forduloponthoz érkeztünk, amit már át is léptünk, és sem a saját táborunk, sem idegen hangok által nem hagyjuk magunkat a helyesnek tartott útról leterıtteni, mely az orkesztraliskent emlegetett orgonától a jövő ujnemet orgonájához vezet.¹¹⁸

Schweitzer nem szívesen hallotta a reform szót, mert végső soron magától ertetodo dolognak tekintette, hogy általában véve szephangzasu orgonákról, és nem egy bizonyos típusú orgonáról volt szó.

A korszak fontos dokumentuma a száz évvel ezelőtt, 1909-ben kiadott „Bécsi Regulatív”,¹¹⁹ melyben kifejeződött az a cél, hogy megalkossák az elzászi Silbermannok orgonaepıteszetenek és a francia romantikának a főbb jellemzőit magában egyesítő orgonatípust. Ezt a Regulatıvot egy bizottság készítette el, és Franz Xaver Mathias, a strassbourgi szeminarium tanára adta ki.¹²⁰

¹¹⁶ Példa erre a strassburgi St. Thomaskirche Andreas Silbermann orgonajanak Schweitzer felügyelete alatt történt 1908-as restaurálása, melyben több XIX. századi átalakítás változatlanul megmaradt, mint például az eredeti echomu helyén kialakított német romantikus redőnymű (a XVIII. századból váló francia Basson-Trompette 8’ regiszterrel). Ez alkalommal többek közt a következő átalakítások történtek: a pozitívművön a régi helyére új Cymbel keszuilt – ugyanis korábban a főmű és pozitívmű cimbeljet lecsereltek új 8’-as regiszterekre. A pedált kibővítették cisz’ és d’ hangokkal, athangoltak az orgonát normál a-ra (a=435 Hz), ehhez a sípok egy részét levágták, valamint a szélnyomást megemelték 65-rol 80 mm-re. Ezt a hangszert Rupp is egységes és eredeti Silbermann orgonának tekintette, olyannyira, hogy egy évvel később, amikor Schweitzerrel a strassburgi Sangerhaus új orgonáját közösen terveztek, az oda diszponált 8’- és 4’-as Salicional mereiteit mint Silbermann menzúrákat adták meg, holott azokat a sípokat a XIX. század folyamán építették be a St. Thomaskirche orgonajaba. Bovebben es részletesen: MEZ I./2./225-226.

¹¹⁷ ZfI 1906-07./27./91; 155; 189; 222; 252; 307; 372; 403; 515; 587; 652; 714; 836; 928; 1027; 1070; 1135.

¹¹⁸ Wir sind am Wendepunkt angelangt, wir haben ihn bereits überschritten und werden uns weder aus dem eigenen Lager, noch durch fremde Stimmen von dem für richtig erkannten Wege abbringen lassen, welcher führt zur orchestral gedachten, zur neudeutschen Orgel der Zukunft.

¹¹⁹ Regulativ 636-679.

¹²⁰ A Regulativ tartalmarol Geyer Jozsef munkassaganak elemzese soran lesz szo.

Az I. világháború gátolta az elzászi reformötleteket, majd a két világháború közötti utóhatását lassanként befedte a Németországban kibontakozó új irányzat, az orgonamozgalom, mely szembehelyezkedett a korábbi törekvésekkel.¹²¹ Míg az elzászi reform a német és a francia romantikus orgona jellegzetességeinek egységesítésében, s egyben vélt fogyatékoságaik vagy túlzásaik kiküszöbölésével épített hangszerekben¹²² látta az orgonaépítészet fejlődését, addig az új irányzat elvetette a romantikus orgonát, és kizárólag a barokk tradíciókhoz nyúlt vissza, hatást gyakorolva az orgonatervezésre, zeneszerzésre és a regisztrálási praxisra.¹²³

Az orgonamozgalom csírái az 1920-as évekre nyúlnak vissza. Ebben az évben vetette fel Wilibald Gurlitt, a freiburgi egyetem zenetudományi tanszékének megalapítója egy olyan orgona építésének ötletét, amely alkalmas lehet a korabarokk irodalom „korhú hangzású” tolmácsolására.¹²⁴ Ennek kivitelezéseként építette meg Oscar Walcker a freiburgi egyetem „Praetorius orgonáját”. A diszpozíció és a sípok méretezése Michael Praetorius 1619-ben megjelent *Syntagma musicum* című munkájából valók. A traktúra elektropneumatikus volt, hiszen 1920-ban nem tudott volna egy német orgonaépítő sem működőképes mechanikus traktúrát készíteni. A hangszer építésének célja a régi orgonahangzás iránti érdeklődés felkeltése volt, nem akartak ezzel a korabeli orgonaépítészetnek mintát adni. A hangzás kétséges autentikussága és a pneumatikus traktúra ellenére ez a hangszer lenyűgözte a legtöbb korabeli hallgatót, s így legendás hírnévre tett szert. Gyakorlatilag ez a hangszer jelentette az orgonamozgalom kezdetét. 1921. december 4-én, az avatóhangversenyen Karl Straube orgonált, aki így írt tapasztalatairól:

„Schnitger mesterműve a hamburgi Szt. Jakab templomban és a Gurlitt által rekonstruált freiburgi Praetorius orgona volt az a hangszer, amelynek elmélyült tanulmányozása a „romantikus Bachtól” való elfordulásomat megpecsételte, és utat nyitott a történelmi Bachhoz. Ezen túlmenően mint a barokk hangzás csalhatatlan közvetítőjét ismertem meg Gottfried Silbermann freiburgi és röthai hangszerét.”¹²⁵

Gurlitt és követői mellőzték ennek a hangszernek a kapcsán az előadói gyakorlat aspektusának vizsgálatát, inkább szellemtörténeti feldolgozásról volt szó, ehhez

¹²¹ MGG Sachteil/ 7./1007-1008.

¹²² MEZ XI./2-3./301.

¹²³ NGD – Organ.

¹²⁴ MEZ I./2./226.

¹²⁵ MEZ I./2./226.

zenetörténeti, zeneelméleti, hangszerismereti és liturgiátörténeti irodalom szolgált.¹²⁶ A praetoriusi orgona kamarazenei jellege a romantikus hangzással élesen ellenkező hangszíne révén tiszta interpretációt tett lehetővé. Ezt a késő romantika visszautasította és ezáltal előkészítette a talajt az orgonálás területén egy radikális átalakuláshoz. Az organológiai változások legjelentősebb fórumai az orgonakongresszusok lettek, ahol megtekintettek historikus hangszereket, szakmai előadásokat tartottak, valamint vitákat folytattak az orgonisták és az orgonaépítők. Az orgonakongresszusok tematikája különböző volt: 1925, Hamburg, Lübeck – az észak német barokk orgona; 1926, Freiburg – a XVI-XVIII. század orgonaépítése, a jelenkor vitája; 1927, Freiberg – liturgia, orgonatörténet, orgonaépítési technika; 1938, Freiburg – a kisorgona; 1951, Ochsenhausen – a felső-sváb vidék barokk orgonái. A hangszerek történetének tanulmányozása ezeken a kongresszusokon mindig egy adott vidék orgonáira terjedt ki, nem pedig történelmi hangszerek utánzására. A fő érdeklődés először a hangzás felé irányult, ezért diszpozíciós kérdéseket is részletesen megvitattak; ezzel összefüggésben hamarosan a menzurálás kérdései felé fordultak. A csúszkaladához és a mechanikus traktúrához való visszatérést hangzási és játéktechnikai szinten végbemenő érvekkel követelték. Az 1930-as évek vége felé már szóba került az orgonaház építési módja is.¹²⁷

A historikus orgona újraértékeléséből fakadó konzekvenciák hozzáadása a játék- és koncertpraxishoz messze mutatott, egészen a régizenei kiadványok újraértékeléséhez, amelyeket addig a „modern” hangszerek adottságaira alkalmaztak. Karl Straube 1929-ben kiadta az „Alte Meister des Orgelspiels – Neue Folge” című kötetet, amely az 1904-ben szintén őáltala közreadott „Alte Meister des Orgelspiels” gyűjtemény megfelelője volt azzal a különbséggel, hogy a redőny-, henger- és kombinációhasználatot teljesen elhagyta. Új regisztrációs javaslatait a hamburgi Jakobikirche Schnitger orgonájára alkalmazta. Ugyanígy áthúzta Karl Matthaei regisztrációs ajánlásait is az általa közreadott Pachelbel-kiadásban, és a freiburgi Praetorius orgonára alkalmazta őket.¹²⁸

Az orgonamozgalom azonban egy jelentős kérdést figyelmen kívül hagyott az organológia terén, ugyanis a neobarokk hangképvázlatokon, menzurákon, traktúrákon, csúszkaladákon és temperatúrákon túl meghatározó volt a barokk

¹²⁶ MEZ III./1./67.

¹²⁷ MGG Sachteil/ 7./1007-1008.

¹²⁸ Handbuch 264.

orgonák építésekor egyrészt a kézművesség, másrészt az anyagok felhasználási módja. Az orgonaépítő mesterek műhelyeiben aprólékos munkával elkészített hangszerek, alkatrészek nem egyenrangúak a XX. századi neobarokk orgonák, illetve restaurálások gyári, ipari módszerekkel készített megfelelőivel. Az anyagfelhasználásra jó példa, hogy a fémsípok kikalapált lemezei más hangot adnak, mint a hengerelemek; eresztékelt, tömör fából készült orgonaházak a hangszer hangjának más rezonanciát kölcsönöztek, mint a csavarozott és szegelt, ha még oly szépen befestett és feldíszített is, de rétegelt lemezből készült szerkezetek.¹²⁹

Németország némely vidékén – különösen délen – csak 1950 körül vagy még később ment végbe az orgonamozgalom. Lassan-lassan kialakultak párhuzamosságok a német orgonamozgalommal más európai országokban és a tengeren túl is: a skandináv országokban, Hollandiában, Franciaországban (orgue néoclassique), Angliában (classical organ), Olaszországban és Amerikában (tracker organ revival). Nemzeti sajátosságok természetesen felfedezhetők az orgonákban. Körülbelül az 1970-es évektől a történelmi hangszerek és a korai orgonazene iránt növekvő érdeklődést mutató orgonaépítők és orgonisták lassan eltávolodtak az orgonamozgalomtól.¹³⁰

Az 1951-es ochsenhauseni kongresszuson jött létre alapjaiban a máig kitűnően működő társaság, a „Gesellschaft der Orgelfreunde”. Azóta évente rendeznek orgonás konferenciákat és újságot adnak ki „Ars Organi” címmel.¹³¹

¹²⁹ MEZ III./1./78.

¹³⁰ MGG Sachteil/ 7./1007-1008.

¹³¹ Handbuch 265-266.

2. 2. A magyarországi orgonatervező-szakértő tevékenység kialakulásának háttere

Magyarországon az orgonatervezők, orgonaszakértők működésének virágkora a XX. század első felére datálható. Ennek egyik oka az akkor megfigyelhető vallási fellendülés, hiszen ekkor, illetve az ezt megelőző időszakban nagy számban alakultak új egyházközségek, gyülekezetek, illetve sok új templom is épült. Az egyházak egyre stabilabbá váló anyagi háttere nemcsak templomok építését tette lehetővé, hanem az Isten házának egyik kiemelkedő ékére, az orgonára is többet tudtak áldozni, mint a korábbi századokban. A kegyúri viszonyban lévő templomokba is egyre több hangszer készült.

Míg a XIX. század utolsó negyedében viszonylag kevés orgonánál találkozunk orgonaszakértő tevékenységgel, addig a XX. század első felében egyre több orgona diszpozícióját már nem az orgonaépítő, hanem a felkért orgonatervező-szakértő adta meg.

A XX. század elejére a konkurenciaharc következtében az orgonaipar lecsökkentett árfekvései eredményeként kialakult a „sablonorgona” vagy „gyáriorgona” elnevezésű hangszer típus. Az ez elleni fellépés ébresztette fel egyes szakértők érdeklődését az organológia iránt. Tanulmányaik során szembesültek az új irányzatokkal, és nyilvánvaló lett számukra, hogy megfelelő hangszerpark nélkül a megtanult irodalom általuk hitelesnek vélt megszólaltatása lehetetlen.

Ennek a praxisnak széles körben való elterjedése a fentebb ismertetett elzászi orgonareform, majd az orgonamozgalom hazai megjelenésének köszönhető. Sajnos nincsenek adataink a magyarországi orgonaépítők korabeli nemzetközi organológiai tájékozódásáról, de nagyon valószínű, hogy az újdonságok a sajtón keresztül, valamint a külföldi tanulmányútról hazatért fiatalabb generációk révén juthattak el az orgonakészítőkhöz. Hogy ebből a cégvezetők mit tartottak követhetőnek, mit nem, az már személyes döntésükön múlt. Mivel dolgozatom a diszpozíciókra koncentrált, ezért a mellékletben több hangszernél az orgonaépítő által ajánlott diszpozíciót is közöltem. Talán ezek jelzik legjobban a különbséget a „korral haladó” orgonatervező és a gyári ipart képviselő szakértő elképzelései között.

Az orgonaszakértő bevonásának okai közt találjuk minden bizonnyal a növekvő minőségi elvárásokat is. Megfigyelhetjük, hogy az 1940-es évektől

általában 25-30 regiszteres, vagy annál nagyobb orgonák építésénél szinte minden esetben közreműködött felkért orgonatervező. Kisebb hangszerek építésénél gyakran elmaradtak a szakértővel az előzetes tárgyalások, és csak az átvételkor jelent meg.¹³²

Az orgonák minőségi anyagokból való építését nehezítették a világháborúk és a gazdasági világválság hatásai. Ez utóbbinak tudható be, hogy a szakértői tevékenység ellenére a korabeli orgonák sípanyagainak minősége esetenként igen gyenge volt.

A szakértők máig is ötféleképpen kaphatnak megbízást erre a tevékenységre:

1. Leggyakrabban a megrendelő¹³³ felkérésére, az esetek többségében mielőtt az orgona megrendelésére sor kerülne. Ebben az esetben javaslatot tehet a szakértő az orgonaépítő kiválasztására is.

2. Ritkábban az orgonaépítő kéri fel a szakértőt. Ez leginkább akkor fordul elő, amikor nagyobb és jelentősebb hangszertervez, és úgy érzi, hogy a munka elnyerésére a szakértő tervével jobb eséllyel pályázhat.¹³⁴ A másik lehetőség az, hogy megnyugtassa az orgonaépítés közben a megrendelőt arról, hogy a hangszer építési munkálata megfelelő módon halad.¹³⁵

3. Egy adott templom orgonaművésze a szakértő, és a saját tervezete szerint valósít meg egy átalakítást, vagy új orgonát építtet templomába. A hangszer szempontjából tulajdonképpen ez a legszerencsésebb helyzet, mert a szakértő itt biztosan mindent a lehető legtökéletesebben készíttet el.

4. A legritkább esetben az orgona építése közben felmerült problémák tisztázására, vagy egyéb elgondolás alapján az építő vagy a megrendelő szakértőt kér fel.

5. Csak az orgona átvételére kér fel a megrendelő szakértőt, amikor az elkészült hangszeren való módosítás már szinte lehetetlen.

¹³² Szóbeli közlés: Angster József, 2006. december 7.

¹³³ A megrendelő szó alatt plébániát, vagy a település kegyurát kell érteni. Ez utóbbi lehetett természetes személy vagy városi tanács. A Fővárosi Tanács szinte kivétel nélkül felkért szakértőt az általa építtetett orgonák átvételére.

¹³⁴ Példa erre a szegedi dóm orgonája.

¹³⁵ Szóbeli közlés: Angster József, 2006. december 7.

Az orgonatervező-szakértő feladatkörei:

1. Legszűkebb feladatköre a munka kezdetén a diszpozíció és a játéktechnikai segítő megtervezése, esetleg az orgonaépítő tervezetének felülbírálása, szükség esetén átalakítása. Ez bővíthető a szakértő szakmai felkészültségének megfelelően¹³⁶ a menzúrák, valamint a mixtúrák repetálási pontjainak megadásával, a sípok intonálásához való szempontrendszer összeállításával, a megfelelő sípanyagok és szélnyomások pontos megadásával, a traktúra meghatározásával, valamint a játszóasztal kapcsolói kényelmes elrendezésének kigondolásával.¹³⁷

2. Az orgona készítése közben ellenőrzi a munkálatokat, arról a megrendelőnek beszámol, írásban javaslatokat tesz az építő részére, valamint tanácsokat is adhat az orgonakészítőnek egyes speciális kérdésekben, illetve részt vehet az orgona sípsorainak intonálásában.

3. Az elkészült orgonát átvizsgálja és javaslatot tesz az átvételre, vagy szükség esetén a fennmaradt hibák részletes és pontos írásba foglalása után ezek kijavításával való átvételre, esetleg az átvétel megtagadására. Úgy illik, hogy ha a szakértő orgonaművész,¹³⁸ akkor ő adjon hangversenyt a hangszer ünnepélyes átadásán, szentelésén.

A szakértők alkalmazása és munkájuk honorálása az 1900-as évek első felében:

Geyer József fordításában megjelent Országos Magyar Orgonaépítési Szabályzatban a következők olvashatók:¹³⁹

1. A szakértőket a következő alapelvek szerint kell meghívni és alkalmazni:
 - a) Minden képzett orgonista, aki az orgonaépítés kérdéseiben jártas, orgonaszakértőnek tekintendő s mint ilyen működhetik.
 - b) Minden orgonaépítkezéshez *legalább* három szakértőt kell meghívni és alkalmazni, hogy minden egyoldalúságnak és részrehajlásnak elejét vegyék.

¹³⁶ Sajnos iskolai képzésben a Zeneakadémián csak az 1920-as évektől, Geyer József akadémiai működésének kezdetétől feltehetőleg 1950-ig, Zalánfy Aladár nyugdíjba vonulásáig oktatták az orgonatervezés tantárgyat.

¹³⁷ A magasabb szakmai felkészültséghez társított tevékenységek az 1930-as évek második felében jelentek meg.

¹³⁸ A feladat jellegéből természetesen adódna, hogy csak orgonaművész végzettséggel lehessen egy orgona megtervezésért felelősséget vállalni. Azonban a múlt században előfordult olyan eset is, hogy orgonálni egyáltalán nem tudó klerikus képezte magát tovább ezen a szakterületen.

¹³⁹ Érdeemes összevetni a Regulatív 674-676. oldalain írtakkal. Míg ott az utolsó fejezetben kapott helyet, addig a magyar szabályzatban a II. részbe kerül.

c) Jóllehet az orgonaszakértői tisztség sem kenyérkereset, sem mellékjövedelem [...] azt megiszteltetésnek, kitüntetésnek kell minősíteni [...] a rendelők felek csupán a szakértők úti és ezen ügyből származó egyéb költségeit fedezni és őket [...] mindennemű idővesztéseikért kártalanítani tartoznak mindazonáltal a rendelők jól teszik, ha a szakértőket a rendelkezésre álló eszközök mértéke szerint illő tiszteletdíjban is részesítik. [...]

e) Minden *hivatalos* orgonaellenőrző, revizori állás szervezését és fenntartását, mely jövedelmeit az orgonaépítkezések percentuális (!) megadóztatásából meríti, a társadalom, az orgonisták, és a rendelők és az orgonaépítők közös érdekében elvetünk.[...]

5. Az orgonaszakértőséget sem vizsgáláshoz, sem valamely orgonaépítőnél töltött bizonyos időhöz kötni nem kell, habár utóbbi a munka és az anyag ismeretére nagyon előnyös, hanem be kell várni, hogy a szakértelem, amit valaki tanulmányok, utazások, hazai és idegen orgonák és orgonaépítőintézetek szorgalmas látogatása és az orgonaépítőkkal való gyakori érintkezés révén szerzett, alkalomadtán magától nyilatkozzék meg és a szaktársak előtt elismerésre tegyen szert.[...]

7. A rendelők jól teszik, ha az orgonaszakértők szakértői munkáját úgy honorálják, mint az előadó zeneművészekét, mert hiszen az orgonaszakértőség is tulajdonképpen igen nagy művészet, és ezzel elejét veszik annak, hogy a szakértők az orgonaépítőktől várják ezt, – bizalmas úton.

8. A szakértőknek az orgonaépítők részéről való mellékes díjazását üldözni kell, mert ez a pártatlanságukat kétségessé teszi.

9. Minden jutalékot, amit az orgonaépítő a szakértőknek [...] fizet vagy ígér, [...] vesztegetésnek kell minősíteni.¹⁴⁰

Ezen elméletek javarésze a gyakorlatban kevésbé valósult meg. Csak elvétve találkozunk több szakértő közreműködésével készült orgonákkal. A szöveg fordítója, maga Geyer József is betöltött hivatalos orgonaellenőrzői funkciót: 1930-tól az Esztergomi Főegyházmegye Orgonaépítésze volt. A felkért szakértő díjazásának összege pedig általában a hangszer teljes készítési árának 1-5%-a volt.¹⁴¹ Geyer József 1948-ban nemcsak az orgonaszakértői munka díjszabását publikálta, hanem az ellátandó feladatokat is:

¹⁴⁰ Geyer 1 17-21.

¹⁴¹ Szóbeli közlés: Angster József, 2006. december 7.

Az orgonaszakértő munkakörei:

- a) Az orgonaterv megbírálnása vagy elkészítése, a költségvetések véleményezése. Bíráltnál ne toljon saját ellentervet előtérbe.
- b) Az orgonaműhelyben a részletrajzok, számítások, anyagok, munka, alkatrészek, a templomban a felállítás, szerelés, intonálás-hangolás, stb. ellenőrzése és irányítása.
- c) A kész orgona külső, belső, műszaki és zenei felülvizsgálása. [...]

Komoly, nemcsak általában hozzászóló szakértőnek méltányos a fenti a), b), c) munkakör mindegyikéért az orgona összárának 2 – 2%-át és részkidadásainak megtérítését adni. [...] Szakértő a megbízójának mindent írásban jelent és a másolatokat rendben megőrzi. [...] Ha a szakértőt tervrészletek, megoldások, számítások, stb.-ért az orgonaépítő is díjazza, erről félreértések elkerülésére a rendelőt is értesítse. Az orgonaépítőtől akár közvetlenül, akár közvetve üzletszerzési, ill. jóakaratomegnyerési, vagy ilyennek látszatát keltő bármi más címen díjat, ajándékot, vagy kedvezményt fegyelmi következmények terhe alatt sem a szakértő, sem az orgonista vagy más, a megrendelésnél befolyásos tényező nem fogadhat el. A rosszul fizetett szakértőket a rendelők maguk teszik felületesekké és hajtják őket az orgonaépítők jutalékai után.¹⁴²

Geyer feltehetőleg alacsonyabb összegért is vállalta a munkát, ugyanis Angster József visszaemlékezése szerint „konceptió 1%; ellenőrzés 1%; átvétel 1% = 3% árért dolgozott”. Munkájának gyakorlati oldaláról a következőket nyilatkozta Angster József: amikor orgonaszakértő megbízatása volt és Pécssett járt, akkor bejárta a műhelyt és érdeklődött a munkásoktól, hogy egyes alkatrészek hova is készülnek. És amikor legközelebb konzultált a megbízóival, akkor megnyugtatta a plébánosokat, kántorokat, hogy minden rendben folyik. „Ha a Geyer látta és jóváhagyta, akkor Angster biztos rendben dolgozik.”¹⁴³

Az orgonaszakértő definícióját legjelentősebb írásában így fogalmazta meg Geyer József:

Orgonaszakértőnek azt lehet tekinteni, aki az orgonafogalmak és orgonaművészi célok ismeretén felül az orgonaműszaki dolgokat legalább nyers rajzban képes megszerkeszteni és a sipsorok méretezésével annyira tisztában van, hogy a sipok átmérői, az ajakfelvágások és a többi siparány meghatározott hangkibocsátó

¹⁴² Geyer 2. 6-7.

¹⁴³ Szóbeli közlés: Angster József 2006. december 7.

értékeket kielégítő alapossággal tudja kifejezni. Az orgonaszakértőnek magától értetődően az orgona különféle fajtáiban és az adott esetben építtetni szándékolt hangszer istentiszteleti vagy egyéb használatának a feladataiban is otthon kell lennie.¹⁴⁴

Az orgonaszakértő tevékenységgel összefüggésben egy sajnálatos tény is esetenként napvilágra került a század elejétől, amelynek kérdése nem ritkán tabu tárgyát képezi. Ez pedig az anyagi érdek, amikor az orgonagyár etikailag kétségbe vonható eszközökkel „meggyőzi” az orgona-szakértőt, hogy egy nyilvános pályázat elbírálásakor vagy az egyházi megrendelések esetén (amelyeknek körülményei többségükben mindmáig igen homályosak) mellette érveljen. Előfordult, hogy az orgonaépítők esetenként belekalkulálták az orgona árába a szakértői díjat is.

Szalay Lajos egyik levelének utóiratából kiderül, hogy amikor az egyház részéről a szakértői tevékenység honorálása bizonytalanná vált, akkor az orgonaépítőt kéri a következőre:

„...ha teheted, az új költségvetést úgy kalkuláljad, hogy 500 pengővel legyek érdekelve a tervezési honoráriumban, mert a plébános amilyen zsugori egy vasat sem fog a költségeimen kívül ezért nekem fizetni.”¹⁴⁵

Magyarország mindmáig talán legnagyobb orgonaszakértő-botrányáról már tettem említést a Szent István-bazilika orgonájának építése kapcsán. Mivel témánk elsősorban az orgona-szakértő tevékenység szakmai szempontjainak ismertetése, ezért a dolgozat további részében eltekintek ennek a sajnálatosan létező kínos kérdésnek a részletes ismertetésétől, erre való utalásoktól. Utolsó szóként csak egy idézet álljon itt, mely az egyik jeles szakértőről szól:

„[X. Y. orgonaszakértő] (...) mostanában annyira anyagias lett, hogy egy kis haszonért képes a legjobb barátait is cserben hagyni.”¹⁴⁶

¹⁴⁴ Geyer 5 721.

¹⁴⁵ BML – Angster, Szalay Lajos levele Angster Józsefnek 1942. március 9-én.

¹⁴⁶ BML – Angster, Angster Emil levele Schmidthauer Lajosnak 1935. július 21-én.

3. A XX. század első felében működő legjelentősebb magyar orgonatervező-szakértők életútja és munkássága

3. 1. Árokháty Béla

3.1.1. Életének és tevékenységeinek ismertetése¹⁴⁷

Árokháty Béla¹⁴⁸

Árokháty Béla 1890. január 14-én született Gyürién. Édesapja református lelkész volt, s ebből adódóan a családi háttér meghatározta egész életét, pályafutását. Teológiai tanulmányait 1910-ben Sárospatakon kezdte meg, majd 1913-ban Budapesten folytatta, ahol 1918-ban, ill. 1920-ban tette le lelkészi vizsgáit. 1917 és 1919 között a Zeneakadémia orgona- és zeneszerzés tanszakainak hallgatója volt Antalfy-Zsíross Dezső, Szabados Béla, Kodály Zoltán, Siklós Albert, Weiner Leó és Dohnányi Ernő növendékeként. 1920 és 1923 között a

Budapesti Református Teológia ének- és zenetanára, valamint vallásoktató lelkésze lett. 1920 tavaszán egy kilencrészes egyházzenei sorozatot szervezett Budapesten, Zenés Áhítat címmel. 1923-25 között Edinburgh-ban folytatott ösztöndíjas tanulmányokat, ahol felkészültségét zenei doktorátussal szerette volna megkoronázni, de ez egyrészt anyagi okok miatt, másrészt professzora, Sir Donald Francis Tovey betegsége és szabadságolása miatt félbeszakadt. A külföldön töltött évek alatt orgonistaként és egyházi karnagyként is működött. 1924-ben házasságot kötött Szalay Margittal. Hazatérte után a Goudimel-énekkar vezetője lett, majd 1927-től a Budapest-Józsefvárosi Református Gyülekezet orgonistája volt. Ezt a szolgálatot haláláig ellátta. 1928-ban megalapította a Korál nevű kamara ének- és zenekart. A protestáns zeneművészet kiemelkedő alkotásait elérhetővé akarta tenni a

¹⁴⁷ Zsoltár, 2003. összevont szám 17-33. Dr. Fekete Károly: Orgonáink szerepének újragondolója.

¹⁴⁸ Zsoltár, 2003. összevont szám 18.

hazai református templomokban is. Fontosnak tartotta, hogy a zsoltár vagy dicséret éneklésére való lelkesítő felhívást az orgona ünnepélyesebbé tegye az ének művészi intonációjával. Tiltakozott a romantikus kitörések, hatáskeltések, valamint szentimentális fordulatok istentiszteleti zenében való megjelenése ellen. Szerepet kívánt adni az orgonának a gyülekezeti alkalom keretein kívül is, melyre annak megkezdése előtt és befejezése után nyílik lehetőség.

1933-tól a Budapesti Református Egyházmegye vallásoktatási főfelügyelője volt. 1937-ben megrendezte az első Protestáns Egyházzenei Konferenciát. Ugyanebben az évben lett a Duna-melléki Egyházkerület zenei tanácsadója is. 1938-tól a konventi énekügyi bizottság előadója. Bár elsődleges hivatása a lelkészség volt, országsszerte mint neves kántort, orgonistát és egyházi zenészt ismerték inkább. Orgonatervező-szakértői munkájában legjelentősebb ellenfelei Hodossy Béla és Szabó Gyula voltak. Halálának hírére a következőket jelentették meg róla:

Egyéni utakat járó, tevékeny, harcos alakja volt a református egyházzenei életnek s őszintén sajnáljuk, hogy elvi kérdésekben gyakran ellenfelekként állottunk egymással szemben. Egy kérdésben a legforróbb csata kellős közepén is egyek voltunk vele, t. i. abban, hogy ő is fanatikusan szerette az egyházi muzsikát, s mint az első kántori továbbképző tanfolyam egyik előadója, kérésünkre szívesen vette ki részét a kántori továbbképzés gyakorlati munkájából is.¹⁴⁹

Ötvenkét éves korában, 1942. március 28-án halt meg. Temetése a Kerepesi temetőben április 1-jén volt. Utolsó útjára nemcsak barátai, hanem ellenségei is elkísérték, megbecsülésük jelét kifejezve.¹⁵⁰

¹⁴⁹ RefZK, XVI./1942./4./32.

¹⁵⁰ RefZK, XVI./1942./4./32.

3.1.2. Árokháty Béla orgonatervei

	Tervezés/ építés éve ¹⁵¹	Cég	Opusz- szám	Helységnév	Tulaj- donos	Méret	Trak- túra	Szél- láda	Megjegyzés
1.	1928	—	—	Csór ¹⁵²	r	?	—	—	
2.	1929	Rieger	2403	Abony	r	II/14	p	k	
3.	1930	Rieger	2458	Monor	r	II/21	p	k	
4.	1930	Rieger	2459	Eger	r	II/20	p	k	
5.	1932	Gerstenengst	—	Mátészalka	r	II/15	p	k	
6.	1932	Barakovits	—	Vál	r	II/7	p	k	
7.	1932	Angster	1087	Szigetszentmiklós ¹⁵³	r	II/23t	p	t	
8.	1933	Angster	1090	Nagykőrös ¹⁵⁴	r	III/32	p	t	elkészült: III/28
9.	1933	Barakovits	—	Parasznya ¹⁵⁵	r	II/7	p	k	
10.	1933	Gerstenengst	—	Réde	r	II/9	p	k	tervezet
11.	1933	Rieger	2626	Budapest, Angyalföld	r	II/19t	p	k	
12.	1934	Rieger	2792	Monostorpályi	r	II/6f	p	k	
13.	1935	—	—	Pátka	r	II/11	—	—	tervezet
14.	1935	Angster	1106	Zámoly	r	II/10	P	t	
15.	1936	Rieger	2708	Berettyóújfalu ¹⁵⁶	r	II/19	p	k	
16.	1937	Angster	1193	Vásárosnamény	r	I/7	p	k	tervezet: II/7
17.	1937	Rieger	2783	Sátoraljaújhely	r	II/16	p	k	

¹⁵¹ Az elkészült orgonák megépülésének évét, a tervezetek tervezési dátumát közlöm, akárcsak a dolgozat további táblázataiban.

¹⁵² Amelyeknél nem található hivatkozás, azok a Zsoltár, 2003. összevont szám 23-33 oldalairól származnak.

¹⁵³ Megépült: Angster Op. 1087. Pneumatikus táskaládával, de 1945-ben időközben megsemmisült.

¹⁵⁴ BML –Angster tervek, levelek (1933 április 06.; 1933. április 20.), Zsoltár 1997./4./4./21-25., valamint helyszíni szemle

¹⁵⁵ Solymosi Ferenc 2009. november 22-én kelt levele.

¹⁵⁶ Az egyházközség megvásárolta a Zeneakadémiáról a Debreceni Zenedének ajándékozott Dangl-orgonát, melyet Árokháty Béla tervei szerint építettek fel.

URL.: <http://www.reformatusbujfalu.hu/>

	Tervezés/ építés éve	Cég	Opusz- szám	Helységnév	Tulaj- donos	Méret	Trak- túra	Szél- láda	Megjegyzés
18.	1937	—	—	Zaláta ¹⁵⁷	r	I/7	m	c	tervezet
19.	1937	—	—	Szeged ¹⁵⁸	r	II/18	— ¹⁵⁹	—	tervezet
20.	1937	Angster	1136	Tác ¹⁶⁰	r	II/10	p	t	elkészült: II/7
21.	1938	Barakovits	93	Tarpa ¹⁶¹	r	II/10	p	k	
22.	1938	—	—	Budapest, Pestújhely ¹⁶²	r	II/13	—	—	tervezet
23.	1938	Angster	1166	Nagyrákos	r	II/12	p	k	elkészült: II/10
24.	1938	—	—	Ózd	e	?	—	—	tervezet
25.	1939	Rieger	2947	Harta	r	I/6	p	k	
26.	1939	—	—	Budapest, Tisztviselőtelep ¹⁶³	r	III/32	—	—	—
27.	1940	Rieger	2946	Gyulaháza	r	II/9	p	k	elkészült: II/6
28.	1940	Angster	1204	Mohács ¹⁶⁴	r	II/13	p	k	elkészült: I/6
29.	1940	—	—	Tuzsér	r	II/7	—	—	tervezet
30.	1941	Angster	1238	Pacsér/Pacir ¹⁶⁵	r	II/17	p	k	
31.	1941	Rieger	2943	Kisgejóc ¹⁶⁶	r	I/5, II/6	p	k	elkészült: I/6

¹⁵⁷ A pécsi székesegyház Szent Mór-kápolnájának Angster-orgonáját építették be a zaláti református templomba, mely 1891-ben épült 149. op. számmal, I manuál 7 regiszterrel, mechanikus csúszkaláda rendszerrel. Árokháty esetleges átalakítási elképzeléseiről nincsenek információink. MEZ IV./3./357.

¹⁵⁸ BML – Angster tervek.

¹⁵⁹ Mechanikus csúszkaláda-, illetve pneumatikus rendszerre is kért árajánlatot.

¹⁶⁰ BML – Angster tervek, valamint Zsoltár, 2003. összevont szám 33.

¹⁶¹ RefZK 1939/03/52, valamint Solymosi Ferenc szóbeli közlése 2009. december 4-én.

¹⁶² Tervezet Angstertől 1938. 06. 15-én.

¹⁶³ A Budapest-tisztviselőtelepi református templomba az Angster cég készített orgonát, melyet Ákom Lajos tervezett. Árokháty diszpozíciója, és Ákom Lajos részben megvalósult terve nem mutat hasonlóságokat (BML – Angster tervek).

¹⁶⁴ BML – Angster tervek.

¹⁶⁵ BML – Angster tervek Árokháty Béla aláírásával, 10 oldalas tervezet 1941. május 24-én., valamint Zsoltár, 2003. összevont szám 24. és 27. Bár a megjelölt másodlagos forrás Zalánfy Aladárral közös orgonatervnek jelezi, a hangképvázlat tanulmányozása arra enged következtetni, hogy Zalánfy nem működött közre ennek az orgonájának a diszponálásában.

	Tervezés/ építés éve	Cég	Opusz- szám	Helységnév	Tulaj- donos	Méret	Trak- túra	Szél- láda	Megjegyzés
32.	1941	—	—	Kolozsvár, Farkas u. ¹⁶⁷	r	III/36, 24	—	—	tervezet
33.	1941	Angster	1229	Nyárad	r	I/6	p	k	
34.	1941	—	—	Gyermely	r	II/7	—	—	tervezet
35.	1942	Angster	1259	Semjén	r	I/5	p	k	elkészült: I/4f
36.	1942	Rieger	3034	Szada	r	II/16.	p	k	
37.	1942	Angster	1277	Kiskunlacháza ¹⁶⁸	r	II/20	p	k	
38.	1943	Angster	1260	Pestszentlőrinc ¹⁶⁹	e	II/7	p	k	
39.	?	—	—	Szolnok ¹⁷⁰	r	II/19t	m	c	átalakítás
40.	?	—	—	Budapest, Külsőlipótváros	r	III/31t	—	—	tervezet
41.	?	—	—	Csákvár ¹⁷¹	r	II/15/16	m	—	tervezet
42.	?	—	—	Pácin	r	II/6	—	—	tervezet
43.	?	Fittler	—	Budapest, Pesterzsébet központ ¹⁷²	r	II/13	p	—	

¹⁶⁶ BML – Angster tervek.

¹⁶⁷ BML – Angster tervek, valamint Dávid 159-162.

¹⁶⁸ Zsoltár, 2003. összevont szám, helyszíni szemle 2009. november 23-án. Az elkészült orgona II manuál 23 regiszteres.

¹⁶⁹ BML – Angster tervek, 1941.

¹⁷⁰ Zsoltár, 2003. összevont szám 33. Bár a megjelölt forrás Zalánfyval közös orgonatervnek jelezi, a hangképvázlat tanulmányozása.

arra enged következtetni, hogy Zalánfy nem működött közre ennek az orgonájának a diszponálásában.

¹⁷¹ Az 1894-ben készült Op. 210 számú I/11 regiszteres mechanikus csúszkaladás Angster-orgona átépítési terve.

¹⁷² Megsemmisült 1944-ben.

3.1.3. Orgonatervezői munkássága

Árokháty Bála orgonatervezői munkássága két korszakra bontható:

- I. korszak: 1928-1937,
- II. korszak: 1937-1942.

A két korszak különválasztása elsősorban orgonaterveinek alaposágára vonatkozik, és nem a diszpozíciókra, ugyanis az orgonamozgalom elveit követte munkásságának teljes időtartamában. 14 év alatt 43 orgonát tervezett egyedül, ebből 29 valósult meg. Zalánfy Aladárral 9 orgonatervet készítettek, melyből 4 készült el. Lelkész mivoltának sokat köszönhetett, jobban megbíztak benne a gyülekezeti előljárók, így könnyen tudott kapcsolatokat építeni, ismerte a lelkészeket, tudta melyek azok az egyházközségek, ahol még nincs orgona.¹⁷³ Tervezett orgonáinak számát tekintve arányaiban csak Geyer Józsefnek volt lehetősége ennyi hangszer megtervezésére. Pályájuk abban is közös, hogy Geyer is egyházi személy volt.

Árokháty az Edinburgh-ban töltött tanulmányi évei alatt betekintést nyert a korszerű európai egyházzenei gyakorlatba, mely meghatározó lett számára. Hazatérése után minden igyekezetével azon volt, hogy a magyar református egyházzenét tapasztalatainak megfelelően fejlessze. Nagy hatást gyakoroltak rá az Edinburgh-i St. Johns- és a St. Giles-katedrális orgonái, és zenei élete. Ennek megfelelően munkássága és európai szintű zenei tervei a megismert külföldi igényesség példájából érthetők meg. Rálátása volt a német és francia orgonaépítészeti változásokra is, figyelemmel kísérte a hamburgi és lübecki orgonakongresszusok eredményeit.

Hazajövele után ő tájékoztatta a református egyházzeneszket az orgonamozgalomról, ugyanis a megindult külföldi egyházzenei változásoknak ebben az időben nem volt még semmilyen visszhangja a hazai protestáns körökben. Nagy számban terjedtek a gyári készítésű, sablon diszpozíciójú, művészi játéokra alkalmatlan hangszerek. Az orgonák építését ebben az időszakban javarészt kántorok, tanítók felügyelték, akik az orgonaépítészethez vajmi keveset értettek. Ismeretek hiányában nem tudták megállapítani, mi a művészi, mi az érték, de ez nem is csoda, hiszen az esetek többségében nem volt lehetőségük ilyen irányú ismeretek megszerzésére.

¹⁷³ Szóbeli közlés: Trajtler Gábor, 2006. május 22.

Árokháty több alkalommal utazott külföldre az 1930-as években, történelmi hangszerek tanulmányozásának céljából. Felkereste Hamburg, Lüneburg, Lübeck, Klosterneuburg és Lipcse jeles orgonáit és orgonistáit, akik segítségével megismerte a helyi egyházzenei praxist is.

I. Első korszakában orgonatervezői munkásságának elmélyültsége nem volt még annyira alapos, mint a későbbiekben. Példa gyanánt szolgál a nagykőrösi református templom orgonaépítési ügye kapcsán ránk maradt levelezés. E hangszer építésénél csak diszpozíciókat adott meg, valamint a mixtúrák sorainak összeállításához a sorok repetálását. A kivitelezés előtt meg akarta tekinteni az orgona szerkezeti terveit a műszaki leírásokkal együtt.¹⁷⁴ A pestszentlőrinci orgona szerződésében pedig a következők olvashatók: „A sípméreték jóváhagyás előtt bemutattnak a felkért szakértőnek.”¹⁷⁵ Ő maga azonban sem menzúrákat, sem egyéb részletes leírást nem adott ekkor még az orgonatervezéshez.

Orgonatervei elkészítésénél tudatában volt annak, hogy addig nem adott a lehetőség arra, hogy magasabb színvonalra fejlődjenek az orgonisták, hogy legyenek orgonaművészek, amíg nem állnak rendelkezésre olyan hangszerek, melyek ezt lehetővé teszik. A nagykőrösi református egyház presbitériumának már 1933-ban, a templom orgonájának átépítése kapcsán így fejtette ki nézeteit:

Tekintettel arra, hogy a nagykőrösi Egyház kebelében nagynevű iskolák virágzanak, melyekből a jövő lelkészi és tanítónemzedéke kerül ki: a magyar ref. egyház kulturája érdekében a nagykőrösi Nemes Eklézsiának is meg kell hoznia azt az áldozatot, hogy olyan orgonát állíttasson a jövő református kulturmunkás-nemzedék elé, amely mintatípus és magasabb kulturális szolgálatokra is alkalmas. Amíg igazi jó orgonáink nincsenek, nem lehetnek igazi művészeink sem. Míg jeles orgonaművészeink nem lesznek, addig nem lesz egyházi ének és zenekulturánk sem és emiatt tovább kell szégyenkeznünk külföldi barátaink előtt.¹⁷⁶

Amikor csak lehetősége volt rá, újságok hasábjain is kifejtette, hogy a magyar egyházzene a kultúra területén elmaradott, és ezen csak úgy lehet változtatni, ha áldozatok árán a gyülekezetek hajlandók minőségi hangszereket építeni.

A francia, német és angol hangversenytermek, templomok nagyméretű orgonái vonzóerővel bírnak, így ezek a vidékek nem szűkölködnek

¹⁷⁴ BML – Angster levelek, Árokháty Béla 1933. április 20-án kelt levele Angster Emilnek.

¹⁷⁵ BML – Angster szerződések, A pestszentlőrinci evangélikus templom, 1943.

¹⁷⁶ KRE – TFK irattára, Árokháty Béla 1933. február 2-án kelt levele a Nagykőrösi Református Egyház Presbitériumának.

orgonaművészekben. A magyar hangversenyorgonák viszont nem nagyon csalogatók, hiszen elavultak. Nálunk [...] csak valami megmagyarázhatatlan szent szerelem az, ami orgona mellé ülteti művészeinket, igazán csak ennek tulajdonítható, hogy van egy pár jeles orgonistánk.¹⁷⁷

II. Második korszakának kezdete egybeesik Zalánfy Aladárral való együttműködésük időszakának elejével. Ezt követően orgonatervei egyre részletesebbé váltak. Feltűnő a hasonlóság Zalánfy Aladár tervezeteivel, például a pacséri református templom részére készített anyagban.¹⁷⁸ Tervezeteiben ő is rendszeresen utalt W. Ellerhorst: Handbuch der Orgelkunde című kétkötetes könyvére, ennek alapján adta meg az ajaksípok menzúráit. A sípok képeinek tanulmányozásához C. Mahrenholz: Die Orgelregister, ihre Geschichte und ihr Bau című könyvét ajánlja. Zalánfy terveirehöz hasonlóan adta meg az ajakregiszterek menzúráit és a mixturák repetálásait.

Orgonatervek készítésekor több alternatívát is ajánlott megfontolásra a gyülekezeteknek. Számos olyan meg nem valósult tervezete fennmaradt, melyek különböző módosítások eredményeként születtek.¹⁷⁹

Néhány kivételtől eltekintve egymanuálos orgonát nem tervezett, hiszen a komolyabb orgonaművek előadásához, gyakorlásához minimum két manuál szükséges. Az orgonaépítők csodálkozva fogadták kéréseit, amikor nagyon kevés regiszterszámú orgonát is két manuálra tervezett,¹⁸⁰ mint például a monostorpályi és a váli református templomokba tervezett II manuál 6, illetve II manuál 7 regiszteres orgonái esetében.

A regiszternevek nyelvhasználata mindkét korszakában vegyes, magyar és német elnevezésekkel találkozunk. Gyakran egy diszpozíción belül is keveredik a két nyelv alkalmazása.

E korszakának kezdetén, 1937-ben rendezte meg az első Protestáns Egyházzenei Konferenciát. Itt felveti azt a kérdést, hogy a templom életében kaphat-e az orgona művészi megbízatást, és ha igen, milyen formában. Nemcsak a református, hanem az evangélikus egyházban is egyéni elbírálás alá esett, hogy az istentiszteleten milyen zene szólalhat meg.

¹⁷⁷ ZSZ 1926/XI./144.

¹⁷⁸ BML – Angster, Árokháty Béla 1941. május 24-én, Budapesten kelt részletes orgonaterve.

¹⁷⁹ Ezek megtalálhatók a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában – Árokháty Béla iratai C/106. 4. dobozban (orgonatervek).

¹⁸⁰ Szóbeli közlés: Angster József, 2006. december 7.

A Protestáns Egyházzenei Konferencián tartott előadásában, 1937-ben Árokháty részletesen kifejtette elveit „Az orgonaépítés mai problémái” címmel. Kijelentette:

„Rossz, haszontalan orgonatípusok után indulnak el egyházi zenészeink, vagy pedig az orgonagyárak vásári tervezetei, sablonjai után épülnek komoly hozzáértés nélkül silány hangszerek, szakértői ellenőrzés hiányában rossz anyagból, művészietlen és méltatlan módon anélkül, hogy bárkit is felelősségre lehetne érte vonni.”¹⁸¹

Árokháty tevékenységét rossz szemmel nézte több kántor, úgymint Szabó Gyula és Hódossy Béla, ugyanis – ellenérzésük ellenére – 1928-tól a legtöbb orgonaépítés részleteibe belelátott. Számos írásában tudatosította, hogy egyedül a művészi orgona méltó a dicsőséges Istenhez. Eligazító szempontjait 4 pontban fogalmazta meg:

Egyházainkkal be kell láttatni, hogy

1. Bármilyen kis templom számára bármilyen kicsi hangszert óhajtunk építtetni, a hívek áldozatának filléreit nem szabad haszontalan, művészietlen hangszerekre eltékozolnunk;
2. Inkább engedjünk a sípsorok számából, az orgona nagyságából, de irreálisan olcsó ajánlatot egyházaink ne fogadjanak el, mert az mindig erkölcsi és anyagi károkozást jelent;
3. Az építendő orgona nagyságát, minőségét, egész tervezetét a templom nagysága, karzat méretei, akusztikai viszonyok szabják meg. Ezek tekintetbevételével kell tehát az építendő orgonát megtervezni;
4. A tervezet legyen igazi tervezet.
 - a) állapítsa meg az orgona nagyságát a helyi viszonyoknak megfelelően;
 - b) határozza meg az építendő orgona műveit;
 - c) a regiszterek pontos leírását adja azok funkcióinak a pontos megjelölésével;
 - d) adja a teljes mechanikai berendezés pontos leírását;
 - e) az orgonaház pontos tervrajzát, benne a művek elhelyezésének pontos meghatározásával;
 - f) határozza meg minden egyes síp menzúráját tized-mm-ekben, valamint anyagát, szerkezetét;
 - g) a játszóeszközök tervezetét;
 - h) a játszóasztal pontos, méretezett rajzát;
 - i) az orgonaszekrény külső képét.¹⁸²

¹⁸¹ Zsoltár 2003. évi összevont szám 20.

¹⁸² Zsoltár 2003. évi összevont szám 20.

Megvalósult orgonáinak traktúrája pneumatikus, általában kúpláda. Ennek oka az, hogy az építők leginkább ennek a rendszernek az építésére specializálódtak. Értékesnek tartotta a mechanikus traktúrájú orgonákat, ezt bizonyítja a nagykőrösi református templom orgonájának átépítésével kapcsolatos levele, melyet a régi hangszerről írt:

Mikor az orgonát körülbelől egy esztendeje csak futólag láttam, szinte örültem annak a lehetőségnek, hogy a nagykőrösi templom orgonájában egy nagyon elhanyagolt, de lényegében egy értékes mechanikus berendezést menthetünk át a múltból.¹⁸³

Másik bizonyíték a mohácsi gyülekezet előljáróságának írt levele, melyben nemcsak azt fejté ki, hogy az Angster orgonagyár által készített diszpozíciók korszerűtlenek, hanem a következőket is:

A mai általánosan elfogadott álláspont szerint az egyetlen jó szelládarendszer a m o d e r n c s u s z k a l á d a. Az Angster ajánlat szerint pedig a ma már teljesen elavult és rossz kupszelláda rendszer szerint készülne orgonátok. A ma általánosan elfogadott álláspont szerint csak kétféle traktura jó, mégpedig a mechanikus, vagy az elektromos. Az Angster-cég ajánlata szerint pedig a traktura csőpneumatikus volna, amely az elképzelhetően legrosszabb rendszer. Ha valaki ennél rosszabbat el tud képzelni az lángész.¹⁸⁴

Az orgonák légnyomását alacsonyabbra kérte, mint amit a korszakban az orgonaépítők alkalmazni szoktak. A pestszentlőrinci orgona szerződésén olvashatjuk Árokháthy kéziratos bejegyzését: „A sípok megszólaltatásához szükséges légnyomás maximum 80 m/m.”¹⁸⁵

3.1.4 Diszpozícióinak sajátosságai, jelentős orgonatervei

Árokháthy Béla orgonáinak jelentős része viszonylag kisebb méretű, kétmanuális hangszer. Csak néhány hangszer készült egy manuállal. A legkisebb, 7-10 regiszteres orgonák diszpozícióinak fő jellegzetességei a következők: az alacsony regiszterszám miatt az egyes manuálokon csak elvétve találunk duplázott lábszámú sípsort, vagy fuvola, vagy principál kap helyet. Ha a főművön a Principál 8'-as szerepel, akkor a 4'-as Principál a redőnyműre kerül. Ebben az esetben természetesen a 8'-as Principál

¹⁸³ KRE – TFK irattára, Árokháthy Béla 1933. február 2-án kelt levele a Nagykőrösi Református Egyház Presbitériumának.

¹⁸⁴ BML – Angster levelek, 1939. Árokháthy Béla levele a mohácsi gyülekezet előljáróságának.

¹⁸⁵ BML – Angster szerződések, A pestszentlőrinci evangélikus templom, 1943.

mellett 4'-as fuvola, a 4'-as Principál mellett 8'-as fuvola lesz. Amennyiben a főműre tervez egy 2'-as Principál, Zúgósíp, aliquot vagy fuvola regisztert, akkor a redőnyművön kap helyet a mixtúra. Ha a főműre kerül a mixtúra, akkor a korábban felsorolt regiszterek egyike szerepelhet a II. manuálon. Ritkán előfordul, hogy két mixtúra is jelen van az orgonában. Időnként aliquot regisztereket is alkalmaz: Sesquialtera vagy $2 \frac{2}{3}$ '-as quint a 8'- és 4'-as fuvolák mellett. Előfordul, hogy találkozunk egy-egy vonós sípsorral is. A pedálban általában csak egy Subbass 16' kap helyet. Mellette elvétve előfordulhat egy Gemshorn, Spitzflöte vagy Quintade 4' is.

Önálló orgonaterveinek közel fele közepes méretű, 10-20 regiszteres, kétmanuálos hangszer. A 10-13 regiszteres hangszeresek annyiban különböznek fent elemzett társaiktól, hogy itt már az esetek többségében a főművön szerepel egy 8'-as principál és 4'-as oktáv is, melyekhez társul egy mixtúra valamint egy 8'-, illetve 4'-as fuvola sípsor. A redőnyműveken a principálkart képviselheti 4'-as regiszter vagy magas mixtúra. 8'-, 4'- vagy 2'-as fuvolák közül legalább kettő előfordul, de találkozhatunk aliquotokkal és lebegő vonósokkal is. Különleges, hogy a pestújhelyi tervezetben egy Krummhorn-Regal 8' nyelvregiszter szerepel. A Subbass 16' mellett megjelenik a pedálban egy Principál 8', mellette jobbra quintadena vagy 4'-as fuvola, Pestújhelyen egy Nachthorn 2' regiszter.

A 14-25 regiszteres orgonák főművén a korábban leírtaknak megfelelően található a principálok. A fuvolák kara néhol 16'-as Fedettel indul. A 2'-as fekvésben vagy nem diszponál regisztert, vagy ha mégis, akkor fuvolát. Igen széles az előforduló sípsorok skálája, 16'-as Fagott, különféle 8'-as fuvolák, illetve vonósok is megtalálhatók a principálok mellett, de adott esetben a Principál 4' el is maradhat. Korai orgonáin a redőnyművekben általában 8'-as és kevert regiszterek képviselik a principálkart. A mixtúrák sorai magasabbról indulnak, mint a főműveken. 1933 után elmaradnak a 8'-as principálok, kizárólag 4'-as fekvésben találkozhatunk velük. Az aliquotok közül a leggyakoribb a Sesquialtera $2 \frac{2}{3} + 1 \frac{3}{5}$ ', korai orgonáin külön kapcsolhatóak a sorai: Nasat vagy Zergekürtquint $2 \frac{2}{3}$ ', illetve Zergeterc vagy Tercflóta $1 \frac{3}{5}$ '. 1933-ig három alkalommal 16'-as fuvola ajakregiszter is előfordul. Az 1930-ban tervezett egri orgona II. manuálján négy 8'-as ajakregiszterrel találkozunk, majd több orgonán hárommal, végül számuk kettőre redukálódik. 2'-as fekvésben gyakrabban, 4'-as fekvésben ritkábban szerepelnek fuvolák. A vonósokat általában Salicional vagy Vox coelestis képviseli. Ez utóbbi helyett késői

hangszerein – feltehetőleg Zalánfy hatására – Lebegő fedett 8' sípsort diszponál. Állandósul a nyelvek jelenléte, legalább egy helyet kap, de találkozhatunk olyan tervvel is, ahol mindhárom billentyűzetre jut nyelvsípsor. Feltehetőleg Árokháty kedvenc nyelvsípsora a Krummhorn 8' regiszter volt, ugyanis ez az első nyelv, amit beépített hangszereibe. Az esetek többségében a mellékművön találkozunk vele. A pedálművekbe általában 4-5 sípsort tervez, nagyobb hangszeren természetesen 7 regiszter is előfordul, közöttük 16' nyelv is. A Subbass 16' mellett általában helyet kap 8'-as principál, 4'-as quintaton vagy fuvola, illetve gyakran 2'-as fuvola is. Aliquottal egy Sesquialtera $5 \frac{1}{3} + 3 \frac{1}{5}$ kivételével nem találkozunk. Vonósregiszter csak elvétve, átépítés alkalmával maradhatott meg. Több alkalommal él a transzmisszió eszközével, 16'- és 8'-as fuvolát, illetve más sípsorok használatát is teszi lehetővé a pedálon. A különleges regiszterek közé tartozik a Csengettyűhang $2'+1'$, mellyel a szigetszentmiklósi, szolnoki és budapest-angyalfüldi orgonáján találkozhatunk, a szolnoki egyik tervezetben transzmissziós megoldással a pedálban is használható lett volna. A szigetszentmiklósi orgona második tervezetében helyet kap egy Zúgósíp $2 \frac{2}{3} + 2'+1'$ regiszter, mely annyiban különleges, hogy általában 1'-as sort nem tartalmaz. A szolnoki orgona tervezetében 2'-as fekvésben sem principál, sem fuvola regiszter nem található önállóan kapcsolható formában. A pacséri református templom orgonájának tervezetében egyáltalán nem szerepel sem Fuvola 4' sem Principál 2' regiszter, sőt ez utóbbi még a mixtúrák sorai közt sem található meg.

A budapest-angyalfüldi orgona redőnyművében van egy viszonylag mélyebb mixtúra, egy 2'-as és 6 soros Hintersatz. A szegedi orgonán a tervezetbe ceruzával beírt egy Singend Cornette 2' nyelvregisztert a Lieblich-Pusone 16' mellé. Tervezetei között találunk olyan kétmanuálos hangszereket is, melyekben Pozitívumvet, illetve Mellművet is alkalmaz. Különleges a csákvári bővítés 2. pozitívumú tervezetén a 4'-as Trombita, mely megvalósulása esetén az orgona egyetlen nyelvregisztere lett volna. Kétmanuálos orgonák tervezésénél többször alkalmazta a mellművet is: Csákváron főmű jelleggel, Pacséron mellékműként.

Legjelentősebb hangszereit három manuállal tervezte, melyek közül csak a nagykőrösi épült meg 1933-ban. E hangszereinek főművein a Principálkar 8', 4' és Mixtura, valamint elvétve a zúgósíp regiszterben képviselteti magát. A fuvolák 16', 8'-, 4'- és ritkábban 2'-as fekvésben található. 8'-as Trombita, 16'-as Dulcianfagott vagy Rankett képviseli a nyelvkart. A pozitívumúveken ritkán fordul elő 4'-as

principál, gyakrabban a mixtúrák fekvésében jelennek meg. A külső-lipótvárosi tervezetben Quint $1\frac{1}{3}'$ regiszterben találkozunk principállal, a kolozsvári korai tervezetben csak Oktáv $4'$ fordul elő, a mixtúra hiányzik. Az aliquotokat leggyakrabban a Nazát $2\frac{2}{3}'$, illetve a Terc $1\frac{3}{5}'$ vagy Tercián $1\frac{3}{5}'$ regiszterek¹⁸⁶ képviselik. A fuvolák kara fedett $8'$ -as regiszterre épül, majd $4'$ és $2'$ magasságban található meg. Nyelvsípként általában Krummhorn $8'$ -at alkalmaz. A redőnyművekben, illetve redőny-felsőművekben általában $4'$ -, egy esetben $2'$ -as fekvésben találkozhatunk principállal. A mixtúrák $1\frac{1}{3}'$, $1'$, illetve $\frac{1}{2}'$ magasságról indulnak. Nazát $2\frac{2}{3}'$, Terc $1\frac{3}{5}'$ és Kisquint $1\frac{1}{3}'$ aliquot regisztereket tervezett. A fuvolák $8'$ -as fedettként, illetve $4'$ - és $2'$ -as fekvésben fordulnak elő. Felsőműveiben állandó helyet kapnak vonós regiszterek: Csúcsgamba $8'$, valamint a Salicional $8'$ egysoros, illetve Nagykőrösön kétsoros lebegő változatként is. A nyelvkart különféle regálok alkotják $8'$ -as fekvésben: Dulcianregal, Énekregal, Trechter regal.

A pedálművekben lehetőség szerint a principálkar hiánytalanul ki van építve $16'$, $8'$, $4'$ és Mixtura $2\frac{2}{3}'$ vagy $1\frac{1}{3}'$ regiszterekkel. Szóló alkalmazásra elvéve találkozunk $2'$ -as principállal, nyelvvel vagy fuvolával. Aliquot regisztert csak egy esetben tervez: a tisztviselőtelepi templomba egy $5\frac{1}{3}'$ -as quintet. A fedett fuvolák $16'$ - és $8'$ -as fekvésben kapnak helyet. Általában egy Puzón $16'$ képviselte a nyelveket, kivéve a külső-lipótvárosi tervezetet, ahol egy $16'$ - és egy $8'$ -as regál került volna a pedálba, a $16'$ -as a főműről transzmittálva.

Különleges megoldás a kolozsvári orgona átépítési tervében a barokk redőnyfelsőmű. Az ötlet abból adódott, hogy az orgonaszekrény felső részébe 1913-ban beépítették a templom régi kisorgonájának a szekrényét.¹⁸⁷ Bár a diszpozícióban a redőnyfelsőműként megjelölt II. manuálban is igyekezett a barokk elveket alkalmazni – a Gemsquint $2\frac{2}{3}'$, Blockflöte $2'$, Acuta $4 \times 1'$ regiszterek beépítésével –, mégis megmaradt néhány romantikus hangszín, a Quintaton $16'$, Hegedűprincipál $8'$, Vox coelestis $8'$ és az Oboa $8'$. A barokk felsőmű érdekessége, hogy nem bő méretű fedett fuvola $8'$, hanem Olaszprincipál $8'$ regiszter lett az alapja. 4-6 kórusos, $1'$ -as Mixtura koronázza meg ezt a manuálművet. Kétsoros Sesquialtera képviseli az aliquotokat. A fuvolák Quintadena $8'$ alapra épülve $4'$, $2'$ és $1'$ magasságokban

¹⁸⁶ A budapesti tisztviselőtelepi református templom orgonatervében kétséges, hogy egy vagy kétsoros regiszter a Tercián, mivel csak egy sort jelöl meg, amely $1\frac{3}{5}'$ -ről indul. Valószínűleg egysoros.

¹⁸⁷ Dávid 159-162.

kapnak helyet. Különleges, hogy 8'-as nyelv nem készült volna erre a manuálra, hanem csak egy Dulcian 16' és egy Schalmey 4'.

3.1.5. Összegzés

Árokháty Béla orgonatervezői munkásságának legnagyobb jelentősége az, hogy külföldi tanulmányútjáról hazatérve nemcsak tájékoztatta a református egyházzeneszket az orgonamozgalomról, de pozícióját és lehetőségeit jól kihasználva, jelentős számú megvalósult orgonatervével a gyakorlatban is egy új szemléletet igyekezett meghonosítani a református egyházban. Orgonatervezői munkássága nemcsak azért hasonlítható Geyer József működéséhez, mert ő is egyházi személy volt, hanem azért is, mert bár az orgonamozgalom elvei szerint tervezte orgonáit, mégis érezhető diszpozícióiban a romantika orgonatípusának hatása.

Azért, hogy a protestáns egyházi zenének a megítélése komoly fordulatot vehessen, 1937-ben megrendezte az első Protestáns Egyházzenei Konferenciát, ahol előadásával igyekezett meggyőzni az egyházzeneszket elveiről. Példaértékű Zalánfy Aladárral való együttműködése.

Diszpozíciói összeállításánál arra törekedett, hogy minden sípcsoport képviselve legyen: művenként principálok, fedettek, bő méretű fuvolák, aliquot játék, magas mixturák, nyelvek, a pedálon cantus firmus játszására is alkalmas magas regiszterek.

Orgonái között a legjelentősebb a nagykőrösi református templom hangszere, mely a legnagyobb megvalósult orgonája. Terveinek jelentős része kisorgona, feltehetőleg a gyülekezetek anyagi helyzete, illetve a templomok mérete miatt, mely nem tette lehetővé nagyobb orgonák építését.

3. 2. Geyer József

3. 2. 1. Életének és tevékenységeinek ismertetése¹⁸⁸

Geyer József¹⁸⁹

Geyer József Budapesten született 1887. április 19-én. Édesanyja fiatal korában elhunyt. Édesapja orvos volt, és emellett zenélt is: hegedűn és brácsán játszott, már egészen fiatalon a belvárosi templom zenekarában muzsikált, majd később brácsásként vonósnégyes tagja is volt.¹⁹⁰ Testvére, Geyer Stefi hegedűművész volt, aki Hubay Jenő tanítványaként végzett a Zeneakadémián, majd később Zürichben élt. Geyer József szemgyengesége miatt nem lett aktív muzsikus. Középkolai tanulmányait Budapesten, a teológiát

Vácott végezte, ahol 1910. június 29-én pappá szentelték. Újhartyánban, Bagon, Zagyvarékason, Magyarnándorban és Tápióbecskén volt káplán. Papi habitusát fontosnak tartotta, mindig reverendában járt. 1913-tól az Esztergomi Főegyházmegyében szolgált, és Budapesten hitoktató lett. 1920-ban kinevezték a Zeneakadémia orgonaismerettan és liturgia tanárának. Nyolc féléven keresztül gregoriánt is tanított, illetve a könyvtárosi feladatokat is ellátta. 1935-ig oktatott a Zeneakadémián. 1927-től az Erzsébet Királyné Szanatórium spirituálisja, 1928-tól nagymarosi káplán volt. 1930-ban fölmentették a lelkipásztori szolgálat alól, és kinevezték az Esztergomi Főegyházmege orgonaépítésének. 1932-től a Kamaraerdő lelkeszeként, majd a Budapest-Hűvösvölgyi Gyermekotthon spirituálisaként szolgált 1947-ig. 1941-től az Országos Egyházzeművészeti Tanácsban az organológia képviselője lett. 1946-ban segítette az akkor alakult Orgonabarátok Egyesületének munkáját, amelyet sajnos 1949-ben megszüntettek.

Magánemberként mint elmélyült tudóst ismerték. Édesapja iránti tiszteletből nem fűtötte a lakását. Nagy társasági életet élt, rendszeresen látogatta barátait,

¹⁸⁸ MKL IV./93., valamint Solymosi 2 60-61.

¹⁸⁹ Tablókép a Zeneakadémia II. emeleti folyosójáról.

¹⁹⁰ Szóbeli közlés: Sággy Miklós, 2006. november 9.

akikhez téli időszakban napi rendszerességgel járt felmelegedni.¹⁹¹ 1951-ben a következőket írja: „ez már a 28-ik fütetlen telem volt”.¹⁹² Érdeklődési körébe tartozott a politika, az új hírek, a családi dolgok és a komolyzene. Nagyon rajongott Max Reger¹⁹³ és Richard Wagner művészetéért. Rendszeresen kiutazott Bayreuthba Wagnert hallgatni.¹⁹⁴ Jó kapcsolata volt a Rieger és az Angster orgonagyárral. Az Angster család barátjaként a családi ünnepeken rendszeresen megfordult Pécsen. Kortársai közül többen nem kedvelték, mivel „rámenős és sértődékeny ember volt.”¹⁹⁵ Ez utóbbi tulajdonságát bizonyítja Angster Emil és József fennmaradt levelezése.¹⁹⁶

Orgonán játszani egyáltalán nem tudott,¹⁹⁷ a B-A-C-H motívumot tudta csak megszólaltatni, amit Max Reger B-A-C-H fantáziájának hallgatásán felbuzdulva tanult meg.¹⁹⁸

Élete utolsó időszakában, az államosítás után a Hidegkúti úton lakott egy manzárdlakásban. Életének ezen időszaka nem volt felhőtlen, mivel az ellátásáról nem gondoskodott senki. Már az 1940-es évek végén ki akart menni a testvéréhez Svájcba, de nem sikerült elintézni az adminisztrációt, csak a halála utáni héten érkezett meg postán az útlevele.¹⁹⁹ Kiutazását tervezve a Magyar Nemzeti Bankban több csomagot elhelyezett, melyeknek sajnos nyoma veszett, így nagyszámú szakkönyvét, írásait, vázlatait tartalmazó hagyatéka teljes egészében nem maradt fenn.²⁰⁰ Halálának körülményei nem tisztázottak: egyes információk szerint éhen halt, mások szerint gombamérgezés okozta halálát, nagyobb valószínűséggel azonban gyenge látása miatt – csőlátása volt, nagyon vastag szemüveget hordott – lakásában megbotlott a magas küszöbön, és szerencsétlen módon elesett.²⁰¹ Életének 66. évében, 1953. július 25-én hunyt el.

¹⁹¹ Szóbeli közlés: Sággy Miklós, 2006. november 9.

¹⁹² Geyer József Budapesten 1951. május 20-án kelt levele Karcsay Rezsőnek. – Dr. Enyedi Pál tulajdonában.

¹⁹³ Szóbeli közlés: Angster József, 2006. december 7.

¹⁹⁴ Szóbeli közlés: Sággy Miklós, 2006. november 9.

¹⁹⁵ Szóbeli közlés: Angster József, 2006. december 7.

¹⁹⁶ BML – Angster levelek.

¹⁹⁷ Szóbeli közlés: Weich Péter, 1998. szeptember

¹⁹⁸ Szóbeli közlés: Angster József, 2006. december 7.

¹⁹⁹ Szóbeli közlés: Sággy Miklós, 2006. november 9.

²⁰⁰ Szóbeli közlés: dr. Enyedi Pál, 2006. december 14.

²⁰¹ Szóbeli közlés: Sággy Miklós, 2006. november 9.

Publicistaként és orgonatervezőként a tervezett és megvalósult orgonák mennyiségét tekintve mindmáig ő volt a legjelentősebb nemzetközileg ismert magyar orgonatervező.

Írásai:

- Egységes orgonatervezet, Bp. 1914 Pesti Könyvnyomda,
Különlenyomat a Zeneközlöny 1914 16., 18., 19. számából;²⁰²
- A művészi orgona, Budapest, 1917 Kilián Frigyes Utóda;
- Országos Magyar Orgonaépítési Szabályzat, (Szerkesztő)
Budapest, 1918 Rózsavölgyi és Társa;
- Orgonaismerettan, Budapest, 1924 főiskolai jegyzet;
- Studien über zeitgemässe Fragen der Orgelbaukunst
Einsiedeln – Schweiz, 1926-27;
- Az orgona ismeretének tankönyve, I., II., III. kötet
Budapest-Szeged, 1931, 1933, 1948 Rózsavölgyi és Társa;
- Az orgona ismeretének alapelemei, Budapest, 1938 (kézirat);
- Kis orgonakalauz – amit az orgonáról a templomigazgatónak is tudnia kell,
Magyar Kórus 1948;
- A templomi orgona, 1946 (kézirat; 887²⁰³, illetve 1200 lap.)
- A construire des orgues, 1950 (kézirat)
- A zenei hangtan alapismeretei, 1951 (kézirat);²⁰⁴
- Die Kirchenorgel in der Mitte des XX. Jahrhunderts (kézirat; évszám nélkül);
- Az orgonaszakértő kézikönyve (kézirat; évszám nélkül);
- 1911 és 1950 közt körülbelül 50 cikke jelent meg a sajtóban. Ezekben organológiai témákról ír, új hangszerek építéséről ad hírt, hangversenyekről ír beszámolókat, orgonaművészek által közreadott írásokra reflektál. A Zeneközlöny, a Katholikus Egyházi Zeneközlöny, az Organológia, a Crescendo, a Katholikus Kántor, az Alleluja és a Magyar Kórus hasábjain, valamint német, francia és angol szaklapokban is megjelentek írásai.

²⁰² Zeneközlöny XII. 1914. 16./401-408; 18./453-456.; 19./503-509.

²⁰³ A BML tulajdonában 887 oldalas gépiratban található meg A templomi orgona című könyv. Elképzelhető, hogy a MK 1950./XX./II./1781-1782 forrás az illusztrációkkal és képekkel kibővített, tördelt példányra utal, amikor 1200 oldalasnak jelöli meg A templomi orgonát.

²⁰⁴ Székesfehérváron, a Püspöki Levéltárban található meg egy példánya.

3. 2. 2. Geyer József orgonatervei

	Tervezés/ építés éve	Cég	Opusz- szám	Helységnev	Tulaj- donos	Méret	Trak- túra	Szél- láda	Megjegyzés
44.	1912	Angster	830	Jászberény, Nagytemplom ²⁰⁵	k	II/43	p	t	Geyer Op. 1. ²⁰⁶
45.	1913	Angster	892	Zagyvarékas ²⁰⁷	k	II/12	p	k	
46.	1916	—	—	Pozsony, Jezsuita templom ²⁰⁸	k	III/24	—	—	tervezet
47.	1917	—	—	Mintadispozíciók A művészi orgona című könyvből ²⁰⁹	—	II/12 III/48 IV/74 V/100	—	—	tervezet
48.	1922	—	—	Kecskemét, Nagytemplom ²¹⁰	—	III/40	—	—	Zalánfy Aladárral
49.	1923	Angster	982	Budapest, Szent Anna ²¹¹	k	II/19	p	t	Felsővíziváros; 0
50.	1923	Angster	983	Budapest, Rózsafüzér Királynéja ²¹²	k	III/33	p	kt	domonkos rend; 0
51.	1923	Angster	967	Gyöngyös, Ferences templom ²¹³	k	III/35	p	t	elkészült: II/15
52.	1923	Angster	980	Kalocsa, Főszékesegyház ²¹⁴	k	III/50	p	t	
53.	1925	Angster	1000	Budapest, Zeneakadémia nagyterme ²¹⁵	á	IV/70	e	kt	Zalánfy Aladárral

²⁰⁵ Geyer 8. 50, illetve BML – Angster tervek.

²⁰⁶ Szóbeli közlés: Solymosi Ferenc, 2007. szeptember. Sajnos Geyer nem publikálta következetesen az általa készített orgonák opusszámainak, így csak hiányosan ismerünk néhányat ezek közül.

²⁰⁷ BML – Angster.

²⁰⁸ KEZ 1916/ XXIII./5-6./123.

²⁰⁹ Geyer 3 47-52.

²¹⁰ BML – Angster: Zalánfy A. és Geyer J. orgonaterve, 1922. június 11.

²¹¹ Hamvas.

²¹² MEZ XI./2-3./313., valamint Karcsay.

²¹³ Hamvas.

²¹⁴ Angster 5 109-110, Enyedi 344, Angster 1 67., valamint Kapitány 16-17.

²¹⁵ BML – Angster tervek, illetve diszpozíció és levél Zalánfy Aladár hagyatékából, KK 1926./2./42-43., Geyer 4., valamint Solymosi 2 109.

	Tervezés/ építés éve	Cég	Opusz- szám	Helységnév	Tulaj- donos	Méret	Trak- túra	Szél- láda	Megjegyzés
54.	1926	Mauracher	—	Zombor, Szent István-templom ²¹⁶	k	III/43	p	k	kármelita rend
55.	1926	Rieger	2246	Hatvan-Belváros ²¹⁷	k	II/13	p	k	
56.	1927	Angster	1017	Budapest, Krisztus Király ²¹⁸	k	II/10	p	t	Rákócziánium
57.	1927	Rieger	2258	Budapest, Krisztinaváros ²¹⁹	k	III/38	p	k	
58.	1928	Rieger ²²⁰	2362	Vágsellye ²²¹	k	II/28	p	k	
59.	1929	—	—	Jászberény, Tanítóképző ²²²	á	III/20	—	—	tervezet
60.	1929	Jahn H. H.	?	Pozsony, Székesegyház ²²³	k	III/53	p	?	
61.	1930	—	—	Budapest, Városmajor ²²⁴	k	Méret:III/26; II/28	—	—	tervezet
62.	1930	Rieger	2401	Budapest, Terézváros ²²⁵	k	III/52t/50	p	k	Szakolczay-R. Ernővel
63.	1930	—	—	Kolozsvár, Szent Mihály ²²⁶	k	III/60	—	—	tervezet
64.	1930	Angster	1065	Kecskemét, Nagytemplom ²²⁷	k	III/45	p	tk	
65.	1930	Angster	1050	Szeged, Dóm, nagyorgona ²²⁸	k	V/101	e	t	Geyer Op.25.
66.	1930	Rieger	2455	Esztergom, Szeminárium ²²⁹	k	I/6	p	k	
67.	1931	—	—	Kolozsvár, Szent Mihály ²³⁰	k	IV/60	—	—	tervezet

²¹⁶ Geyer 8. 51, Mándity 140-141, helyszíni szemle 2003. augusztus 20., valamint Geyer 4.

²¹⁷ Geyer 4.

²¹⁸ BML – Angster tervek.

²¹⁹ BML – Angster: Geyer József két tervezete pontos dátum nélkül.

²²⁰ Rieger – Jägerndorf.

²²¹ Hamvas.

²²² BML – Angster tervek.

²²³ Hamvas.

²²⁴ BML – Angster tervek.

²²⁵ BML – Angster tervek, KK XVII/1929/248-251, valamint Hamvas Sebestyén hagyatékából.

²²⁶ Hamvas.

²²⁷ Helyszíni szemle, 2007. május, valamint BML – Angster tervek.

²²⁸ Solymosi-Czár 238-239., Kárcsay, Ábrahám 104-122, Ellerhorst/II./694-697., valamint helyszíni szemle 2000. május 15.

²²⁹ Geyer 4.

²³⁰ BML – Angster, Geyer József 1931. december 3-án kelt tervezete, valamint Hamvas.

	Tervezés/ építés éve	Cég	Opusz- szám	Helységnev	Tulaj- donos	Méret	Trak- túra	Szél- láda	Megjegyzés
68.	1931	Angster	1079	Barcs ²³¹	k	II/13	p	t	
69.	1931	Angster	1084	Kiskunhalas-Alsóváros ²³²	k	III/12	p	t	
70.	1931	Angster	1075	Szeged, Dóm, szentélyorgona ²³³	k	II/26	e	t	
71.	1931	Wegenstein	—	Csíksomlyó, Kegyetemplom ²³⁴	k	III/36	p	k	ferences rend
72.	1931	Rieger	2476	Nagykátá ²³⁵	k	II/25	p	k	
73.	1932	Mauracher	?	Eszék/Osijek, Szent Péter és Pál ²³⁶	k	III/62	?	?	
74.	1932	—	—	Mintadispozíció a strasbourgi orgonakongresszusra ²³⁷	—	III/36	—	—	tervezet
75.	1933	Rieger	2589	Budaörs	k	II/30t/29	p	k	
76.	1933	Rieger	2594	Dorog, Főplébánia	k	II/18	p	k	Sugár Viktorral
77.	1934	Rieger	2644	Gyöngyös-Felsőváros ²³⁸ (Szt. Bertalan)	k	III/45t/40	e	k	Geyer Op. 37. Wehner Gézával
78.	1935	Angster	1102	Budapest, Aquincumi orgona rekonstrukciója	á	I/4	m	c	Sugár Viktorral
79.	1935	—	—	Eger, Főszékesegyház ²³⁹	k	III/90	—	—	tervezet
80.	1935	Rieger	2675	Fertőd II. Süttör ²⁴⁰	k	III/17	p	k	Geyer Op38.
81.	1935	Rieger	2668	Salgótarján-Zagyvapálfalva ²⁴¹	k	II/9	p	k	

²³¹ BML – Angster tervek, valamint Hamvas.

²³² Solymosi-Czár 238-239., BML – Angster: Tervek 1931. június 17., valamint helyszíni szemle, 2005. október 21.

²³³ Solymosi-Czár 266-269, valamint helyszíni szemle, 2000. május 15.

²³⁴ Dávid. 65-66., valamint Hamvas.

²³⁵ Geyer 4.

²³⁶ Hamvas.

²³⁷ Geyer 4. 57.

²³⁸ Karcsay, Átépitési tervezet Zalánfy Aladár hagyatékából, valamint KK/XXI/1/1934/10-11.

²³⁹ Hamvas.

²⁴⁰ Helyszíni szemle 2008. június 19-én, Karcsay, valamint KK XXII/8-9/1935/116-119.

²⁴¹ KK XXII/1935/5/74-76.

	Tervezés/ építés éve	Cég	Opusz- szám	Helységnév	Tulaj- donos	Méret	Trak- túra	Szél- láda	Megjegyzés
82.	1936	Angster	1111	Gödöllő-Máriabesnyő ²⁴²	k	II/17	p	tk	kapucinus rend
83.	1936	Rieger	2709	Rábacsanak ²⁴³	k	II/14	p	k	
84.	1938	Angster	1163	Lázi ²⁴⁴	k	II/13	p	k	
85.	1938	—	—	Szombathely, Székesegyház ²⁴⁵	k	III/52 III/46	—	—	tervezet
86.	1939	Angster	1195	Székesfehérvár, Szeminárium ²⁴⁶	k	III/14	p	k	Geyer Op. 50.
87.	1939	—	—	Budapest, Szent Anna-templom ²⁴⁷ (Szervita tér)	k	III/26 IV/25 V/26 III/26	—	—	szervita rend
88.	1939	—	—	Kassa, Székesegyház ²⁴⁸	k	IV/55	—	—	átépítési tervezet
89.	1939	—	—	Mintadispozíció ²⁴⁹		IV/55	—	—	tervezet
90.	1940	—	—	Bp., Kapisztrán Szt. János terv A ²⁵⁰	k	III/26	—	—	tervezet
91.	1940	—	—	Bp., Kapisztrán Szt. János terv B	k	III/35	—	—	Sugár Viktorral
92.	1940	Angster	1210	Budapest, Szent Imre-templom ²⁵¹	k	III/34t/32	e	k	cisztercita rend
93.	1940	—	—	Kolozsvár, Szent Mihály ²⁵²	k	III/48	—	—	tervezet

²⁴² BML – Angster tervek, valamint helyszíni szemle, 2009. augusztus 8.

²⁴³ Karcsay, valamint Hamvas.

²⁴⁴ BML – Angster, valamint Hamvas.

²⁴⁵ Geyer József 1938. március 3-án kelt levele Angster Oszkárnak.

²⁴⁶ Korb Tamás és Nagy Péter információi alapján: URL.: www.lelkes.hu/angster/orgonak/op1195.htm., valamint Hamvas.

²⁴⁷ BML – Angster, 1939. január 20-án kelt árajánlatok.

²⁴⁸ BML – Angster, Geyer József Budapesten, 1939. május 21-én kelt levele Angster Oszkárnak.

²⁴⁹ BML – Angster, Geyer József Budapesten, 1939. május 21-én kelt levele Angster Oszkárnak. Ezt a tervezetet Geyer a kassai székesegyház átépítése kapcsán írta Angster Oszkárnak mint „mai felfogásom szerint ideális, 4 manuális, 55 játéku diszpozíciót”.

²⁵⁰ 46., 47. sorszámú tervek: Hamvas.

²⁵¹ Dékány 4; Karcsay; helyszíni szemle, 2007. július 8.

²⁵² 49., 50., 51. sorszámú tervek: Hamvas, valamint BML – Angster, Geyer József 1940. december. 17-én kelt három különböző méretű tervezete, Angster Oszkár leiratában.

	Tervezés/ építés éve	Cég	Opusz- szám	Helységneve	Tulaj- donos	Méret	Trak- túra	Szél- láda	Megjegyzés
94.	1940	—	—	Kolozsvár, Szent Mihály	k	IV/50	—	—	tervezet
95.	1940	—	—	Kolozsvár, Szent Mihály	k	IV/60	—	—	terv Angster Oszkár módosításával
96.	1940	Angster	1207	Székesfehérvár, Bazilika, karorg. ²⁵³	k	I/5	p	k	
97.	1940	Rieger	2944	Dunakeszi-Alag (Szent Imre) ²⁵⁴	k	III/18 ²⁵⁵	e	k	Geyer Op. 51.
98.	1941	Angster	1212	Győr-Gyárvaros ²⁵⁶	k	II/23 ²⁵⁷	p	t	0
99.	1941	—	—	Szenc ²⁵⁸	k	I/8	—	—	tervezet
100.	1941	Angster	1219	Székesfehérvár, Prohászka- templom (Vasútvidék) ²⁵⁹	k	III/28	p	k	Csak a Pozitívmű készült el, I/7
101.	1941	—	—	Kolozsvár, Ferences templom ²⁶⁰	k	III/37	—	—	tervezet
102.	1941	Rieger	2956	Budapest, Lehel tér ²⁶¹	k	IV/36	e	k	Geyer op. 60.
103.	1941	Rieger	2954	Cegléd, Óplébánia ²⁶²	k	III/34	p	k	
104.	1941	Rieger	2958	Esztergom, Ferences templom ²⁶³	k	III/28	p	k	
105.	1941	Rieger	2955	Pilisvörösvár ²⁶⁴	k	II/14	p	k	Geyer Op. 55.
106.	1941	—	—	Budapest, Regnum Marianum ²⁶⁵	k	II/12	—	—	tervezet

²⁵³ Hamvas, valamint Korb Tamás 2009. december 6-án kelt levele.

²⁵⁴ BML – Angster, Geyer József 1940. március 21-én kelt részletes tervezete.

²⁵⁵ A diszpozíciókban egy korábbi, 17 regiszteres tervezet anyaga található.

²⁵⁶ Hamvas, valamint BML – Angster tervek.

²⁵⁷ A diszpozíciókban egy korábbi, 22 regiszteres tervezet anyaga található.

²⁵⁸ Hamvas.

²⁵⁹ BML – Angster tervek és levelek.

²⁶⁰ Hamvas, valamint BML – Angster tervek.

²⁶¹ Karcsay, Hamvas, valamint helyszíni szemle.

²⁶² KK/XXIX/1941/11/92-93.

²⁶³ Hamvas.

²⁶⁴ Hamvas.

²⁶⁵ BML – Angster, 1941. június 7-én kelt két tervezet: egy új és egy bővítés.

	Tervezés/ építés éve	Cég	Opusz- szám	Helységnév	Tulaj- donos	Méret	Trak- túra	Szél- láda	Megjegyzés
107.	1942	Angster	1235	Pécs-Belváros (Dzsámi) ²⁶⁶	k	III/45	e	t	
108.	1942	Angster	1245	Bp., Páli Szt. Vince-templom ²⁶⁷	k	III/32	e	k	Geyer op.74
109.	1942	Angster	1242	Csorna, Jézus Szíve templom ²⁶⁸	k	III/30	p	k	megépült: II/18
110.	1942	Angster	1247	Magyaralmás ²⁶⁹	k	I/7	p	k	0
111.	1942	Angster	1248	Székesfehérvár ²⁷⁰	k	II/14	p	k	cisztercita rend
112.	1942	Angster	1250	Jászóvár/Jasov, Premontrei templom ²⁷¹	k	III/41	e	t	
113.	1942	—	—	Budapest, Remetekertváros ²⁷²	k	III/45t/43	—	—	Geyer Op. 75.
114.	1943	Marcell	16	Abony	k	II/30			
115.	1943	Angster	1262	Csíkmadaras/Madaras ²⁷³	k	II/10	p	k	
116.	1943	Angster	1278	Szabadbattyán	k	II/10	ep	k	0
117.	1943	Rieger	—	Polgárdi ²⁷⁴	k	II/15	p	k	
118.	1943	—	—	Dés ²⁷⁵	k	II/14	—	—	
119.	1944	Rieger	—	Pilisborosjenő ²⁷⁶	k	II/10	p	k	
120.	1944	Rieger	—	Budapest, Csepel II. ²⁷⁷	k	III/18	e	k	0 a gyárban

²⁶⁶ Hamvas, valamint helyszíni szemle, 2006. augusztus 11.

²⁶⁷ Hamvas, valamint Csörgéy Miklós 2009. november 20-án kelt levele alapján.

²⁶⁸ Hamvas, Geyer 4., valamint BML – Angster, 1941. szeptember 25-én kelt árajánlat.

²⁶⁹ Hamvas, valamint BML – Angster tervek.

²⁷⁰ Hamvas.

²⁷¹ Hamvas, valamint BML – Angster tervek, levelek.

²⁷² Hamvas, Karcsey, MK 1948/XVIII/4/1546-1547, Geyer 4 59., valamint Geyer 8. 51-52.

²⁷³ Hamvas, valamint BML – Angster tervek.

²⁷⁴ Hamvas.

²⁷⁵ BML – Angster, 1942. május 27-én és 1943. január 9-én kelt árajánlatok, valamint a dési Szent Ferenc-rendi zárdafőnökség 1942. november 4-én kelt levele.

²⁷⁶ Hamvas.

²⁷⁷ Hamvas.

	Tervezés/ építés éve	Cég	Opusz- szám	Helységnév	Tulaj- donos	Méret	Trak- túra	Szél- láda	Megjegyzés
121.	1944	Győri		Szil	k	II/18			tervezet
122.	1944	Várad		Szigetcsép	k	II/11			
123.	1945	Angster	1293	Alap ²⁷⁸	k	II/11	p	k	
124.	1945	Angster	1300	Pécs, Ferences templom ²⁷⁹	k	III/37	e	k	Geyer Op. 95
125.	1946	Angster	1280	Várpalota	k	II/19	p	k	
126.	1947	Angster	1295	Budapest, Csepel, Belváros ²⁸⁰	k	III/30	p	k	megépült: III/27; Geyer Op.99
127.	1948	Barakovits	—	Pestszentlőrinc ²⁸¹	k	III/18	p	k	
128.	1948	Angster	1304b	Ercsi ²⁸²	k	III/28	p	k	megépült: II/18
129.	1948	Rieger	—	Bodajk ²⁸³	k	II/12	p	k	
130.	1949	Angster	1275	Budapest, Remetekertváros ²⁸⁴	k	III/48t/43	e	k	Geyer Op.100
131.	1949	Erdősi	5	Sárbogárd I. ²⁸⁵	k	II/16	p	k	elkészült: I/8 Geyer Op. 102.
132.	1949	Erdősi	?	Sárbogárd II. – Sárszentmiklós ²⁸⁶	k	II/8	p	k	Geyer Op. 101.
133.	1950	Angster	1305/a	Vác, Székesegyház ²⁸⁷	k	III/38	p	k	
134.	1950	Angster	1309	Kecskemét, Szentháromság- templom ²⁸⁸	k	II/18	p	k	

²⁷⁸ Hamvas, Karcsay, valamint MK 1948/XVIII/2/1460.

²⁷⁹ Hamvas, BML – Angster, az 1944. március 5-én aláírt szerződés, dr. Petz Gábor leírásából, valamint helyszíni szemle alapján.

²⁸⁰ BML – Angster tervek, valamint Karcsay.

²⁸¹ Hamvas, valamint szóbeli közlés: Solymosi Ferenc, 2009. december 4.

²⁸² Hamvas, valamint URL: <http://www.lelked.hu/angster/orgonak/op1304b.htm>.

²⁸³ Hamvas.

²⁸⁴ Karcsay, MK 1948/XVIII/4/1546-1547, Geyer 4. 59., valamint Geyer József: Az orgona III. kötet 51-52.

²⁸⁵ Szóbeli közlés: Solymosi Ferenc, 2009. december 4.

²⁸⁶ Karcsay, valamint szóbeli közlés: Solymosi Ferenc, 2009. december 4.

²⁸⁷ Hamvas, valamint Bednarik 310-311.

²⁸⁸ Fehérvári Gábor információi alapján, 2009. október 27.

	Tervezés/ építés éve	Cég	Opusz- szám	Helységnév	Tulaj- donos	Méret	Trak- túra	Szél- láda	Megjegyzés
135.	1950	—	—	100 regiszteres mintadispozíció ²⁸⁹	—	IV/100	—	—	
136.	1950	—	—	Pozitvorgona-tervezet ²⁹⁰	—	I/7	—	—	
137.	1951	Rieger	—	Adony	k	II/12/9	p	k	
138.	1951	Rieger	—	Mány ²⁹¹	k	II/10	p	k	megépült: I/6
139.	1951	Rieger	—	Solymár ²⁹²	k	II/12	e	k	0
Bizonytalan és hiányos adatok²⁹³									
140.	1950 körül	—	—	Mintadispozíció ²⁹⁴	—	V/266	—	—	tervezet
141.		Demény		Nógrádverőce	k	I/12			
142.		Demény		Rácalmás	k	II/12			
143.	1930 körül			Strasbourg Münster ²⁹⁵	k	?/80			tervezet
144.				Berlin, Institut für Musikwissenschaft		I/14			
145.				Kanada		?			

²⁸⁹ Geyer 4/59-60., valamint Hamvas Sebestyén hagyatékából.

²⁹⁰ Geyer 4/59.

²⁹¹ URL.: <http://kbalazs.uw.hu/>.

²⁹² Hamvas.

²⁹³ Hamvas Sebestyén listája alapján.

²⁹⁴ Hamvas Sebestyén hagyatékából.

²⁹⁵ Ch.-M. Widorral, A. Pirroval és prof. dr. Franz X. Mathias-szal – A Zene X./16./ 1929./07./01./286.

3. 2. 3. Orgonatervezői munkássága²⁹⁶

Geyer József organológiai pályafutása, főbb munkálkodási területei

Az orgonával való kapcsolata teológus korából származik, ugyanis abban az időben építették a váci székesegyház orgonáját,²⁹⁷ mely neki nem tetszett.²⁹⁸ Ennek is köszönhető, hogy az orgonaépítészetet behatóbban kezdte tanulmányozni, időközben magánúton zenei tanulmányokat is folytatott. Vásárolt néhány szakkönyvet, köztük Schweitzer: Deutsche und Französische Orgelbaukunst und Orgelkunst című írását, aki meglepetésére az akkori német orgonákban ugyanazokat a dolgokat kifogásolta, amiket ő a váci hangszerben. Ezt megírta Schweitzernek, aki válaszában szakmai tanácsokkal és ajánlásokkal látta el. Áldozópapi tevékenységei mellett behatóan foglalkozott az orgonakészítés elméleti, azaz esztétikai, történeti, akusztikai, valamint építés- és játéktechnikai kérdéseivel.²⁹⁹ Egész életében rendszeresen tanulmányozta az idegen nyelvű jelentős organológiai írásokat, folyóiratokat. Szakszerű hozzászólásaival a Nemzetközi Zenetársaság Bécsben, 1909 májusában tartott III. Kongresszusának orgonaépítészeti szakosztályi ülésén tűnt fel. Itt ismerkedett meg a legjobb orgonistákkal, orgonaépítőkkal, szakkönyvekkel, orgonákkal és európai orgonaépítőkkal.³⁰⁰

A magyar zenei nyilvánosság elé először akkor lépett, amikor 24 éves korában, 1911 szeptemberében a Zenelapban éles hangú kritikát írt a vele egyidős Zalánfy Aladár ugyanazon év márciusában megjelentetett Egységes orgonatervezet című írására.³⁰¹ Ez igencsak balul sült el. Geyer egyrészt hevesen támadta Zalánfyt, másrészt a cikkében sok sajtóhiba maradt, melyek teljesen hiteltelenné tették írását. Többek között kifogásolta Zalánfy romantikus orgonaterveit, valamint hiányolta,

²⁹⁶ A felsorolt írásainak tükrében látható, hogy Geyer József hatalmas életművet hagyott hátra. Jelen dolgozat keretei szűkösek ennek teljes körű feldolgozására, valamint annak részletes elemzésére, hogyan változott az orgonaépítészeti széles spektrumának egyes aspektusaival kapcsolatos állásfoglalása. Így Geyer teljes életművének részletes feldolgozása egy későbbi tanulmány tárgya lehet. Ugyanakkor az életművét feldolgozó szakirodalom hiányossága miatt mégis szükségesnek látszik a rendelkezésünkre álló irodalom alapján áttekintést adni pályájának főbb pontjairól, organológiai tevékenységeiről.

²⁹⁷ A hangszer korabeli specifikációját megtaláljuk: ZfI./1903-04./ 24./900-902., illetve Zeneközlöny 1904/II./10/253-255.

²⁹⁸ MK 1950./XX./II./1781-1782.

²⁹⁹ MEZ XI./2.-3./301.

³⁰⁰ MK 1950./XX./II./1781-1782

³⁰¹ Zenelap 1911./XXV./16./4-5.

hogy nem említi a «S.I.M.» Orgelbauregulatívját, „melyben pedig az övénel sokkal értékeőbb negyvenkilencz játékasztal-tervezet van, melyeknek szintén a művészi egységesítés a céljuk.”³⁰² Néhány sort idézek a cikkből, melyek nyomán a kortársak joggal tételeztek fel teljes tájékozatlanságot a fiatal áldozópapról.

Egy nálunk is utánzásra méltó segédeszközzel találkoztam azonban, melynek segítségével az I. manuált tüzesen futó kopulakanálnak is használhatjuk. [...] Az oktávkopuláknak nem fényessé, hanem intenzívebbé kell tenniök a hangzatot. [...] Teljesen felesleges a 1/2 sor szabad kombináció. Elég ezekből 1/4 legfeljebb 1/3 sor. A dinamikai fokozást pedig mindig csak a redónyszekrényel kell lezárnia, mit könnyen megtehet, ha a redónyszekrény helyesen van disponálva, jól van elhelyezve, izolálva, és szolidan van egyáltalán elkészítve, nem pedig csak «Mávredőny»-nek³⁰³ «visszhangmű»-nek, vagy nem tudom micsoda más zenei szörnyszülöttnek van szánva.³⁰⁴

A cikk publikálása után Geyer cikkéről négy kritika jelent meg neves orgonaművészek tollából, két reflexióból idézek pár sort:

Zalánfy Aladár: Különbem sem tudnám Geyer urat nézeteinek helytelenségéről meggyőzni, mert kritikájának minden mondatában oly kétségbeejtő tájékozatlanságot árul el, még pedig nem csak az orgonát illetőleg, hogy kénytelen vagyok a Geyer-féle olvasóimról a legzugabb tuczatkántorokénál is alacsonyabb tudást feltételezni.

Schmidthauer Lajos: Falusi kántorstílus, másodszer olyannyira laikus, annyira nevetséges, mintha egy ötéves kisfiú tartana előadást a repülőgépekről. [...] okos, hozzáértő cikkekre szívesen válaszolok, de ilyen bolondságokra reflektálni kárbaveszett idő. [...] Geyer úr azonban lépjen más pályára, mert orgonatervezetei nem fognak számára sok babért teremni.³⁰⁵

Geyer a megjelent válaszokra a következő évben reflektált a Zeneközlöny hasábjain:

Egységes orgonatervezet. E címmel tavaly márciusban a Zene közölt cikket Zalánfi Aladár tollából, melynek néhány tételére válaszolni óhajtván a -Zene- szerkesztőségének hasonló címmel dolgozatot küldtem. Ezen dolgozatom a -Zene- helyett a -zenelap- szeptemberi

³⁰² Zenelap 1911./09./20./4-5. Valószínűleg a négy játékasztal terv egyikére gondolt Geyer, melyek P. S. Rung-Keller koppenhági orgonista 1909. május 27-én tartott előadásának mellékletét képezték a Nemzetközi Zenetársaság III. Kongresszusának Bécsben tartott ülésén. – Regulatív 630-635.

³⁰³ Feltételezhetően: Távredőny.

³⁰⁴ Zenelap 1911./09./20./4-5.

³⁰⁵ Zenelap 1911./10./15./2-3.

számában jelent meg és pedig annyira eltorzítva, hogy magam is csak az eredeti kéziratom másodpéldányával való összehasonlítás után tudtam rajta eligazodni. Nemcsak hihetetlen sajtóhibákkal van tele, (pl.: üresen futó kopulamanuál helyett tüzesen futó kopulakanál), stb. de értelmileg is annyira kusza cikkemnek a Zenelapban közölt szövege, hogy nem is ismerhetem el magaménak. Cikkemnek a zenelapban való megjelenése csak akkor jutott tudomásomra, amikor már Zalánfi, Schmidthauer, Karácsonyi és Rezik éleshangú bírálatot írtak cikkemről ugyancsak a zenelap októberi számában. Ezen bírálatokra a fent leírt tényállást is ösmertető viszontválaszt küldtem a zenelap szerkesztőjének, ki nemcsak azt ígérte meg, hogy ezt januárban közölni fogja, de hogy mint szerkesztő is sajnálkozását fogja kifejezni afelett, hogy az első cikk oly hibásan közöltetett. Minthogy viszontválaszom megjelenése még eddig késik, e helyütt vagyok kénytelen ezeket az érdeklődők tudomására hozni.³⁰⁶

Bár ez a reflexió egyértelművé tette, hogy a cikk értelmetlensége a sajtóhibák magas számának köszönhető, mégis bizonyára maradt némi ellenérzés az orgonaművészekben Geyer személye iránt. Ilyen kezdet után nem lehetett könnyű feladat a saját nevét és orgonatervezői munkásságát elismertté tenni. Mindenesetre még ebben az évben elkészült az első orgonája a jászberényi nagytemplomba.

1914-ben háromrészletes cikksorozattal hívta fel magára ismét a figyelmet, melynek címe Egységes orgonatervezet volt.³⁰⁷ Ebben Zalánfy ugyanilyen című cikkeire is utalt.³⁰⁸ Írásában nemcsak barokk, hanem német- és francia romantikus diszpozíciókat is közöl és elemez. Konklúzióként levonta, hogy az orgonának kizárólag a játszóasztal az egységesíthető tagja, és ezzel kapcsolatosan fejtette ki nézeteit.

1916-ban tanulmányutat tett Hollandiába: Amsterdamban, Haagban, Rotterdamban és Haarlemben tekintett meg orgonákat.³⁰⁹

1917-ben jelent meg első könyve Művészi orgona címmel, mely máig az egyik legjelentősebb magyar nyelven megjelent organológiai tanulmány. Az orgonaépítészet ekkoriban vezető stílusirányzatának, az elzászi orgonareformnak az

³⁰⁶ Zeneközlöny 1912. 03./599.

³⁰⁷ Zeneközlöny XII. 1914. 16./401-408; 18./453-456.; 19./503-509.

³⁰⁸ A Zene 1911. március, valamint Zenelap 1912. március 1 – 1912. július 10. Öt részben közölve.

³⁰⁹ KEZ XXIII./7./1916./156-157.

elvei dominálnak írásában.³¹⁰ Ennek előszavában Antalffy-Zsiross Dezső Geyer tudását elismerve a következőket írja:

Geyer József [...] az orgonáról szóló szakirodalmat is alapos tanulmány tárgyává tette, úgy hogy e könyv egyúttal az ő régóta gyűjtött tapasztalatainak és lassankint megérlelt tudásának is egészséges gyümölcse, mely [...] minden orgonistának és orgonabarátnak [...] nélkülözhetetlen könyve is.³¹¹

Geyer nevéhez köthető ugyanebben az évben az Országos Magyar Organológiai Társaság megalapítása is.³¹² A társaság a hazai orgonaművészet és orgonaépítészet ápolását, fejlesztését, szellemi, művészi és anyagi érdekeinek országos előmozdítását, az egységes méretezésű, felépítésű orgona játszóasztal kialakítását és elterjesztését, a hazai orgonaművészetben és orgonaépítésben beállott visszasságok helyrehozatalát, valamint a magyar orgonisták anyagi és társadalmi helyzetének javítását szerették volna elérni. A kitűzött célok megvalósítására dolgozták ki az Országos Magyar Orgonaépítési Szabályzatot. Működési körükbe a következők tartoztak: hangversenyek rendezése szegény templomok orgonaalapjainak javára; a közgyűléseken kívül évente egy alkalommal vándorgyűlés tartása szakfelolvasásokkal; orgonisták, orgonaépítők, orgonaszakértők számára továbbképző „művésztanfolyamok” szervezése, tudományos, főképpen akusztikai kutatások végzése, ennek érdekében Organológiai Intézet létesítése kísérleti laboratóriummal, koncertteremmel és mintaorgonával; szegény templomok segélyezése orgonabeszerezések alkalmával; a tehetséges orgonisták továbbképzésének támogatása; a magyar orgonisták anyagi helyzetének rendezése; tudományos és népszerű munkák kiadása az orgonáról, valamint Organológia címmel szaklap létesítése; az orgonaviszonyokról statisztikai adatok gyűjtése; törekvés a függő orgonaművészeti és művésztársadalmi kérdések tisztázására, ezek megoldására pályadíjak és jutalmak kitűzése; orgonaművészeti szempontból vitás kérdések esetén szakvélemény kiadása; tervek, költségvetések, építkezések és kész művek felülbíráltása; a rendelkezésre álló eszközökkel általában minden olyan dolog megtétele, ami társasági úton az orgonaművészet érdekében lehetséges.³¹³ A társaság megbízott igazgatója Geyer József volt, elnöke Antalffy-Zsiross Dezső, I. alelnöke

³¹⁰ Erről a könyvről egy kiváló recenzió olvasható a MEZ XI./2-3./301-314. oldalakon. Dr. Enyedi Pál: Az elzászi orgonareform eszméi Geyer József munkásságában.

³¹¹ Geyer 3. 3-4.

³¹² ZSZ I./1917./6./226.

³¹³ KK VI./1918./2./13.

Járosy Dezső, II. alelnöke Sugár Viktor, titkára Zalánfy Aladár,³¹⁴ I. számvizsgálója: ifj. Buchner Antal, II. számvizsgálója pedig Meiszner Imre. A tagok közt szerepeltek többek közt: Angster Emil, Ország László, Rieger Ottó és Wegenstein Lipót orgonaépítők.³¹⁵ Geyer végezte a társaság megalapításának előzetes szervező munkálatait, ő állította össze a negyvennégy paragrafusból álló alapszabálytervezetet is.³¹⁶ 1918-ra megkapta a társaság a miniszteri jóváhagyást. Ugyanebben az évben adták ki Geyer József munkáját, az Országos Magyar Orgonaépítési Szabályzatot,³¹⁷ melyben lefordította és kissé átalakította az 1909-ben megjelent Nemzetközi Orgonaépítési Szabályzatot.³¹⁸ Ennek főbb tartalma, valamint az 1917. december 4-én tartott Organológiai társasági gyűlésen a vitás kérdések kapcsán elhangzott hozzászólások érdemi része a következő: az ülésen jelenlévők a Geyer által tervezett szabályzattal kapcsolatban azt kérték, hogy lehetőleg általánosan egységesítő szabályokat tartalmazzon a dokumentum, kritikai magyarázatok nélkül. A vita eredményeként megkérték Geyert, hogy a kritika élet enyhítése.³¹⁹ A szabályzat pontonként a következő témaköröket tárgyalja:

1. Az orgona tervezésének, megrendelésének, átvételének, kifizetésének legkedvezőbb módja az orgonisták, a rendelő felek, az orgonaépítők érdekeinek figyelembevételével.

2. A szakértők megválogatása, alkalmazása és feladatköre. – A gyűlésen a szakértők honoráriumuk kapcsán vita támadt, egyesek százalékos, mások a regiszterek és kopulák száma szerinti taxatív fizetési módot ajánlottak. Végül a személyi költségeken kívül az előadóművészek példájára való díjazást szavazta meg a közgyűlés.

3. Az orgonaárak olyan szabályozása, mely lehetővé teszi a művészi munkát. Védekezés az árak kereskedők általi mesterséges lenyomása és a normális tételekkel való visszaélések ellen. – Ezzel kapcsolatosan felkérték a tervezőket, hogy ha a gazdasági helyzet alkalmassá válik, készítsenek egy tervezetet az árak normális megszabására.

4. Az orgona karbantartásának szükségessége.

³¹⁴ Zalánfy ebben az időszakban katonai szolgálatot teljesített, így nem tevékenykedhetett aktívan a társaság munkájában, bár az 1917. december 4-én tartott értekezleten jelen volt szabadságolása miatt. KK V./23-24./185-187.

³¹⁵ Organológia I./3./23-24.

³¹⁶ ZSZ I./8./ 1917./261.

³¹⁷ Geyer 1.

³¹⁸ Regulatív.

³¹⁹ KK V./23-24./185-187.

5. Az orgona helyes felállítási és elrendezési módja.

6. Az orgona szekrénye és homlokzata. – Ennek tervezése az orgonaépítő és a műépítész közös megállapodása alapján történjen. A társasági gyűlésen szóba került, hogy vonják be az építészeket is az orgonaépítési ügyekbe.

7. Az orgona diszpozíciója. Az összes billentyűzeten minden regisztercsoport kellő arányban képviselve legyen. Kisebb hangszereken is kapjanak helyet keverték és fényes nyelvregiszterek. Csak reális játékokat fogadtak el, kombinált, transzmittált, hasonló regisztereket elvetettek.

8. A játékasztal elhelyezése.

9. Az orgonapad, valamint annak lehetséges beállításai.

10. Az orgona belső elrendezése és a fűvómű.

11. A szélládák. – Bár Geyer tervezetében a csúszkaládát ajánlotta a francia orgonák mintájára, esetleg Barker-emeltyűvel kombinálva, de a társasági ülésen többek – elsősorban Rieger – a pneumatikus rendszer mellett foglaltak állást. Így elsősorban a mechanikus csúszkaládát ajánlja a szabályzat, majd a pneumatikát említi, vele szemben passzívan viselkedve, az elektromos traktúrával kapcsolatban pedig várakozó álláspontra helyezkedik.

12. A redőnysekre helye és kivitele.

13. A sípméret, a szélnyomás és az intonálás.

14. Az erőátvitel a billentyűktől a sípok megszólaltatásához. – Kis orgonáknál tisztán mechanikus, közepes és nagyobb hangszereken Barker-emeltyűvel felszerelt mechanikus traktúra legyen, a kapcsolók és egyéb segítők részére pedig csőrendszerű pneumatikus traktúra készüljön. A villamos traktúrával szemben felmerült az a kifogás, hogy túl élesen választódnak el a hangok egymástól, és nehéz rajta legatót játszani.

15. A manuálbillentyűzetek.

16. A pedálbillentyűzet.

17. A regisztratúra és ennek elhelyezése, alakja, stb. Geyer tervezetében fogantyús regiszterkapcsolók szerepeltek, melyekkel szemben billenő-kapcsolókat követeltek a jelenlévők.

18. A kopulák működése, alakja és helye. Az oktávkopulák működési módja és alkalmazása.

19. A kombinációk és egyéb segítők. A fix csoportgyűjtőket, melyek állandók és nem az orgonistáknak tetsző játékokat tartalmaznak, el kell vetni és minél tágabb teret kell a szabad kombinációknak és hasonló berendezéseknek engedni.

20. A segítők célszerű alakja, elrendezése és elhelyezése.

A mellékletekben az orgonarendelő felek és az orgonakészítő vállalkozók közt kötendő szerződések szövegezéséről és megkötéséről, diszpozíciókról, valamint játszóasztalokról közölnek mintákat.

Az Országos Magyar Organológiai Társaság hivatalos szaklapja az „Organológia” volt, mely a Zenei Szemle mellékleteként került kiadásra, Geyer József szerkesztésében. Sajnos az Organológiának csak három megjelent számáról van tudomásunk.

Amekkora sajtóvisszhang közepette alakult meg az Országos Magyar Organológiai Társaság, akkora hallgatás mellett szűnt meg. Működése igen rövid volt, körülbelül három év után a nehéz viszonyok és a tagok széthúzása miatt befejezték tevékenységüket. Az ezt követő években alig találkozunk Geyer névvel a sajtóban. Ez talán annak is köszönhető, hogy igen jelentős korszak kezdődött az életében. 1920-tól, ugyanis a Zeneakadémia tanára lett. Ettől kezdve az orgonatanszak hallgatói kötelező tantárgyként két féléven keresztül orgonaismeretet, és két féléven keresztül orgonatervezést tanultak. Legjelentősebb növendékei a következők voltak: Antos Kálmán, Bárdos György, Darab Lajos, Dausz Ferenc, (Kampis Jánosné) Dedinszky Izabella, Deutsch Jenő, Gergely Ferenc, Hadányi Antal, Halász Béla, Kapi Králik Jenő, Kopasz Aurél, Kopeczky Alajos, Latzkovits János, Németh István László, Pátzai János, Peskó Zoltán, Pécsi Sebestyén, (Keresztury Dezsőné) Seiber Mária, Szokolczay-Riegler Ernő, Szalay Lajos, Vadas Gábor, Várhelyi Antal, Vizy János és Zsaskovszky József.³²⁰ Közülük az orgonatervező-szakértői tevékenységet legaktívabban Szokolczay-Riegler Ernő, Gergely Ferenc és Szalay Lajos gyakorolta.³²¹ 1924-es dátummal készült el a gépiratos Orgonaismerettan jegyzete.

1926-ban megjelent német nyelvű könyve, a Studien über zeitgemässe Fragen der Orgelbaukunst, melyben még az elzászi elvek tükröződnek vissza.

³²⁰ Saját összeállítás, valamint Geyer 5. 857.

³²¹ Gergely Ferenc és Szalay Lajos tevékenységének jelentős része a XX. század második felére esik, ezért jelen dolgozatban nem foglalkozom munkásságukkal.

1930-ban figyeltek fel ismét a kortársak Geyer munkásságára, egyrészt a szegedi dóm orgonájának elkészülése miatt, másrészt ez év őszén a XII. Nemzetközi Építészeti Kongresszussal párhuzamosan Budapesten és Szegeden rendezte meg az I. Nemzetközi Orgonakongresszust, ahol építészek és orgonaépítők hangolták össze nézeteiket. A templomtervező építészek figyelmét felhívták azokra az akusztikai tényekre, amelyeket eddig többnyire elhanyagoltak. Geyer József előadását *Orgonaproblémák az építészetben* címmel tartotta angol nyelven az építész-kongresszus akusztikai csoportjának 1930. szeptember 12-én délelőtt a Zeneakadémia Nagytermében. Az építész-kongresszus egyik előadásán pedig részt vettek az orgonakongresszus résztvevői, melynek címe a következő volt: „Építészeti akusztika, a nagy termek architektúrája”.³²²

Az orgonakongresszus programja feltehetőleg a következő volt:

1930. szeptember 11-én, csütörtökön este orgonahangversenyt adott Budapesten a terézvárosi templomban Otto Dunkelberg, majd az orgonaművészek, orgonaszakértők Schmidthauer Lajos meghívásának tettek eleget és kipróbálták a szalonorgonáját az este-éjszaka folyamán.³²³

Szeptember 12-én, pénteken délelőtt közös tanácskozást tartottak az építész-kongresszus akusztikai csoportjával, délután a várost tekintették meg.

Szeptember 13-án, szombaton valószínűleg kirándultak Esztergomba.³²⁴

Szeptember 14-én, vasárnap az építész-kongresszus résztvevőivel együtt kirándultak Szegedre, megtekintették a templom előtti tér elrendezését és az orgonát.³²⁵ Este részt vettek a dómban az orgonaavató hangversenyen, melynek szölistája Szakolczay-Riegler Ernő volt.³²⁶

1931-ben jelent meg az I. kötet a három kötetesre tervezett „Az orgona ismeretének tankönyve” című írásából. Ebben már nem tért ki az elzászi reform elveire, a mintadispozíciók közt történeti orgonák hangképvázlatait közölte.

³²² MMÉEK LXIV./19-20./1930./05./11./163.

³²³ KK XVIII/1930/9/176-177.

³²⁴ A programot egy előzetes tervezetből ismerjük, amelyben még a szombati napon szerepelt a szegedi kirándulás. Több egybevágó forrás is bizonyítja (Ábrahám 105., A Zene XII./1./1930./10./1./8., hangverseny belépőjegy 1995. augusztus 15., valamint BML – Angster levelek), hogy a szegedi dóm orgonájának szentelése 1930. szeptember 14-én, vasárnap volt, így ha a programot nem alakították másként, akkor 13-án utaztak Esztergomba.

³²⁵ MMÉEK LXIV./19-20./1930./05./11./163.

³²⁶ KK XVIII/1930./7-8./135-137.

1933-ban jelent meg a II. kötete, melyben az egyes regisztertípusok mellett az orgona megtervezésének³²⁷ is szánt néhány oldalt.

Ezekben az években Geyer neve már ismert volt Európa-szerte, 1925 és 1938 között szinte minden európai orgonakongresszusra meghívták előadásokat tartani. Kongresszusi értesítők, folyóiratok és lexikonok mellett E. Rupp: *Entwicklungsgeschichte der Orgelbaukunst* című műve hét, Ellerhorst *Handbuch der Orgelkundéja* nyolc, Töpfer-Smets: *Lehrbuch der Orgelbaukunstja* öt helyen idézi egyetértően Geyer megállapításait.³²⁸

1935-ig tanított Geyer a Zeneakadémián, távozásának körülményei Schmidthauer Lajos egyik leveléből derülnek ki. A borsodnásasd-lemezgyári templom Szokolczay-Riegler Ernő által tervezett orgonájának átvételekor „ellenőrző szakértő” funkcióban Szalay Lajos jelent meg, és a *Katholikus Kántorban*³²⁹ „komisz módon nyilatkozott Rieglerről”.³³⁰ A korabeli feltételezések szerint Geyer sugalmazására születtek ezek az írások, és így távoznia kellett a Zeneakadémiáról. A történet különlegessége, hogy a fennmaradt újságcikkek alapján joggal feltételezhető, hogy Szokolczay-Riegler Ernő és Geyer József nem voltak ellenséges viszonyban. Szokolczay a következőket írta Geyerről:

Geyer napjaink organológusainak egyik legkiválóbbja. Nagy nyelvismeretével az orgona szakirodalmának széles látókörű és alapos ismerője. Több mint két évtizede járja Európa városait, hogy minden nevezetesebb orgonát megtekinthessen és tanulmányozhasson. Cikkei hazai és külföldi folyóiratokban jelennek meg. Legutóbb német nyelven „Die Künstlerische Orgel” címmel megjelent könyvét Prof. E. Rupp „Die Entwicklungsgeschichte der Orgelbaukunst” c. tekintélyes műve 259. lapján kitűnőnek („vortrefflich”), 390. lapján pedig korszakalkotónak („epochemachend”) mondja. 1927 júliusában a szászországi Freibergben rendezett orgonakongresszuson tartott mélyen szántó előadást a kongresszus nagy érdeklődése és elismerése mellett, ez év tavaszán pedig az a kitüntetés érte, hogy a nagytekintélyű Franz Xavér Mathias kanonoktól [...] meghívást kapott a strassburgi Münster új, nagy orgonájának a megtervezésére.³³¹

³²⁷ A címet a nyomtatásban sajtóhibával közölték: Az orgona megnevezése.

³²⁸ MK 1950./XX./II./1781-1782

³²⁹ KK XXIII/1935/3/41-45.

³³⁰ BML – Angster levelek, Schmidthauer Lajos 1935. június 15-én, Budapesten kelt levele Angster Emilnek.

³³¹ Muzsika 1929./10./38-39.

Erről az orgonáról a 40 éves papi jubileuma kapcsán megjelent cikkben a következők olvashatók:

„A strasbourgi Münster részére készített tervéért Mathias Fr. X. kanonok öt Dom Bédos műve méltó folytatójának, az orgonaépítő művészet ma élő legmeggyőződésebb, legodaadóbb, legképzettebb és legrettenthetlenebb apostolának majd a Liszt-ek és Widor-ok honfitársában megtestesült géniuszának nevezi.”³³²

Ebből látható, hogy egy terv készült, mely nem a Münster Krebs-Silbermann hangszerének átalakítását tűzte ki célul,³³³ hanem egy új orgona építéséről volt szó, melyet 80 regiszteresre terveztek.³³⁴ Az orgonabizottság tagjai voltak: Charles-Marie Widor, André Pirro és prof. dr. Franz Xaver Mathias, strasbourgi kanonok, aki felkérte Geyert a diszpozíció elkészítésére. Ez a hangszer valószínűleg nem épült meg, mivel 80 regiszter nagysághoz közelítő méretű orgonát manapság nem találunk a strasbourgi Münsterben.³³⁵ Geyer nagyon büszke volt orgonaterveire, a jelentősebb elkészült orgonákat több forrásban igyekezett megjelentetni. Mivel ez csak tervezet volt, így nem publikálta és nem áll rendelkezésünkre.

Utolsó két könyve 1948-ban jelent meg. Az orgona ismeretének tankönyve befejező, III. kötetét a regisztertannak szentelte, a játékok nevin kívül a sípok bőségméreteinek haladványaira ad példát ajaksípokhoz, illetve nyelvsípok tölcseireinek átmérőihöz. Három 43 regiszteres orgonájának diszpozíciója zárja a kötetet, ezek közül kettő az elzászi és egy a neobarokk irányzat hatása alatt született. Másik fontos írása a Kis orgonakalauz, melyben a legfontosabb orgonával kapcsolatos tudni- és tennivalókat foglalja össze. A leglényegesebb talán az, hogy provokatív módon be kívánja vonni ezen írásának olvasói körébe a templomigazgatókat is.

³³² E sorok az MK 1950./XX./II./1781 oldalon olvashatók, ahol a következő hivatkozás van megjelölve: Échos des Sanctuaries de Sainte Odile, Strasbourg 1930. 01./08. és 02.-03./1.

³³³ A strasbourgi Münsterben az 1930-as években csak a templom oldalfalán található orgonának az átalakítása folyt, melyet Edmond Alexandre Roethinger, „az elzászi orgonák legjobb ismerője” 1927-1935-ig épített át. A hangszert eredetileg Friedrich Krebs 1416-ban készítette, majd 1716-ban Andreas Silbermann átépítette. Ebben az időszakban a diszpozíción kívül a traktúrát alakították át: a III manuál 40 regiszteres orgona hátpozitív-művén és a pedálon a csúszkaládák pneumatikus traktúrával, a főművön és a redőnyművön Barker-emeltyűvel működtek. Geyer nevével a nemzetközi szakirodalomban ezzel a hangszerrel kapcsolatban nem találkoztunk. Orgelführer Europa 156., valamint The Organ 469.

³³⁴ Zene 1929. X. /16. /286.

³³⁵ Helyszíni szemle, 2002. július 8.

Különös lelkesedést mutatott az újdonságok iránt, egyik utolsó újságcikkében ismertette a pasaréti ferences templom Hammond orgonáját,³³⁶ melynek beállításában is közreműködött 1949-ben.³³⁷

Életének utolsó éveiben több könyv írásával foglalkozott. Ezek közt három olyan kézirat van, amelynek nem sikerült nyomára bukkannom: Az orgona ismeretének alapelemei, 1938., Die Kirchenorgel in der Mitte des XX. Jahrhunderts, valamint Az orgonaszakértő kézikönyve. Ez utóbbi két írásának még pontos keletkezési dátumáról sincs tudomásunk. Utolsó előtti munkája élete főműve, az 1946-ban készült Templomi orgona című könyv a legterjedelmesebb magyar organológiai írásmű. Gépiratban 887 oldal, ábrákkal és képekkel, tördelve feltehetőleg 1200 oldalas lett volna. Különös, hogy a református egyházban előbb beharangozták a várható megjelenését, mint a katolikusban. A Református Zeneközlöny hasábjain az alábbiak szerint ajánlják a megrendelését, már 1941-ben:

„A templomi orgona” címmel Geyer József, az európai nevű organologus [...] hatalmas könyvet szándékozik kiadni. A könyv a legrészletesebben tárgyalja az orgonával kapcsolatos összes tudnivalókat. A mű nyomása előkészületben van.³³⁸

Utolsó jelentős, töredékesen fennmaradt műve az 1950-ben készült A construire des orgues címet kapta. Sajnos ennek befejezett példányáról nem tudunk. Munkásságát nemcsak könyvei, hanem jelentős számú újságcikke is végigkísérte. Az organológia szakterületén közreadott írásainak mennyiségével Geyer nemcsak kortársait múlta felül, hanem a máig ismert magyar nyelvű organológiával foglalkozó publicisták bármelyikét is.

Geyer József orgonatervezői munkássága

Geyer József orgonatervezői munkássága 1912-től 1951-ig tartott. Ezt a közel negyven éves időszakot két nagy korszakra oszthatjuk:

- Az elzászi orgonareform stílusirányzatának a követése. – 1912-1929.
- Saját stílusa a neobarokk és a romantikus orgonák stíluselemeinek speciális ötvözetéből. – 1930-1951.

³³⁶ MK 1949./78./1700-1701.

³³⁷ Szóbeli közlés: Sággy Miklós, 2006. november 9.

³³⁸ REF.ZK 1941./01./8.

Orgonatervezői munkássága elmélyültségének tanulmányozásához sajnos csak két részletes tervezete áll rendelkezésemre,³³⁹ valamint írásai, melyekben bőségesen kifejtette álláspontját az orgonaépítészetet érintő minden kérdéstről, köztük a diszponálásról és az orgonatervező feladatairól is. Az orgonatervező-szakértői munka részleteiről igen szűkszavúan nyilatkozik, nem bocsát az olvasók rendelkezésére részletes orgonatervező-szakértői mintát, és a szakértői munka menzúrálással kapcsolatos elveit sem osztja meg. 1931-es könyvében a következőket írja:

A megfelelő méretek és mérethaladványok választásához és ellenőrzéséhez az orgonatervezőnek és orgonaszakértőnek bőséges tapasztalatra és jó matematikai felkészültségre van szüksége. A számításokkal általában bizonyos hangkiegyenlítésre kell törekedni a különböző fekvések közt, de ennek [...] mértékét és határát a művészet keretei szabják meg.³⁴⁰

Ugyanakkor az orgonaszakértő tevékenység körülményeit, gyakorlati feladatait részletesen taglalja a Templomi orgona című könyvében.³⁴¹ Valószínűleg az évszám nélküli, kiadatlan, és sajnos általunk ismeretlen írása, „Az orgonaszakértő kézikönyve” tartalmazhat bővebb információkat ezekről a témákról.

A Baranya Megyei Levéltárban fennmaradt két részletes tervezetének szerkezete a következő volt: a diszpozíció közlése után részletezte az egyes regiszterek alapvető tulajdonságait, a sípok alakját, menzúráit és anyagait. A kevert játékok repetálási pontjait is megadta, valamint a nyelvsípok tölcéséreinek menzúráit is közölte. A játéktechnikai segítőket, az orgonaszekrényt, a játszóasztalt, a sípokkal kapcsolatos minőségi elvárások és kezelések közlése után a redőnyszekrényt, a fúvóberendezést, az összekötő szerkezetet, az intonálást és hangolást, az orgona fölállítására és szerelésére vonatkozó előírásokat következnek. A szerzői jogi elvárások közlésével és az általános tennivalókkal zárul az orgonatervezés.

Orgonatervezői munkájának gyakorlati aspektusát tekintve elmondható, hogy saját papi funkcióját amilyen módon csak lehetett, felhasználta az egyházi vezetőkkel való kapcsolattartásra. Megbízta benne a plébánosok, akik vagy korábbról ismerték, vagy idővel egyre ismertebbé váló neve miatt keresték fel őt. Geyer tudta, melyek azok a nagyobb templomok, ahol még nincs modern orgona, és igyekezett

³³⁹ BML – Angster tervek, Gyöngyös, Szent Bertalan-templom orgonájának 1933. február 7-én kelt korai tervezete, valamint Alag (Dunakeszi) Szent Imre-templom orgonájának 1940. március 21-én kelt terve.

³⁴⁰ Geyer 6 49.

³⁴¹ Geyer 5 767-775.

kapcsolataival lehetőséget teremteni, hogy építsék át a régi hangszert, vagy készíttessenek újat, melynek tervezésében természetesen szívesen közreműködött.

Erre bizonyíték Angster Oszkárnak írt levelének egy részlete:

Szombathely nagyon is érdekel, annál is inkább, mert Wernerrel levelezésben vagyok és ő erről hallgat, mint a csuka. Egy itteni jó barátom barátja egy ottani kanonoknak, akinek ő ír, hogy hívja fel dr. Kiss Lajos örkanonok ur figyelmét, G. J. lenne a leginkább megfelelő szakértő. Szíves hozzászólásodat ez ügyben köszönöm.³⁴²

Ez volt a legfőbb módja a „munkához jutásának”. Amikor megtudta, hogy orgonát készül rendelni egy egyházközség, akkor valamilyen módon megjelent, és hamarosan mint tervező tevékenykedett. Ő úgy mondta mindig, hogy hívták. A másik mód az volt, hogy Geyer nevét nagyobb orgonák építésével kapcsolatban maguk az orgonagyárosok is szóba hozták, mivel nagy hatalma volt egyházi körökben, és így el lehetett kerülni azt, hogy esetleg megsértődjön.³⁴³

Geyer törekedett a precizításra, a sípsorok menzúráit esetenként kiszámította hét tizedes jegyig. Egész Európát bejárta és a híresebb orgonákat nemcsak ismerte, hanem azok menzúráit is lemérte. E méretek alapján előfordult, hogy Geyer nagyon bő menzúrárt adott meg Angster Józsefnek bizonyos sípsorok elkészítéséhez. Mivel egy próbasíp legyártása után kiderült, hogy intonálhatatlan, ezért Angster József megpróbálta Geyert meggyőzni, hogy a sípsor ezekkel a méretekkel nem fog egészséges hangon megszólalni. Mivel Geyer nem volt hajlandó engedni a saját elképzeléseiből – hivatkozott arra, hogy az adott menzúra egy jelentős történelmi orgonából származik –, ezért Angster a saját érdekében rákényszerült arra, hogy egy kis trükkel átalakított méretezések szerint készítse el az adott regisztert. Az orgonaátvételekor Geyer megkérdezte Angster Józsefet: „Na, látod, milyen jól szól ez a méretezés?” Természetesen Angster válasza erre „igen” volt, bár közben magában azt gondolta: „Csak nem a tied az a méretezés, hanem az enyém”.³⁴⁴ Angster szerencséjére Geyer annyira nem volt alapos, hogy ellenőrizze az elkészült sípsor menzúráit. Szélsőséges kérései általában csak nagy orgonák építésekor voltak, az átlagos méretű hangszereknél nem tervezett különlegességeket.

³⁴² BML – Angster levelek, Geyer József Budapesten, 1938. március 3-án kelt levele Angster Oszkárnak. Ebben az időben még állt az Ignaz Kober által épített és Dorner Gáspár által befejezett szombathelyi székesegyházi orgona, de ennek figyelembevétele nélkül Geyer küldött egy 52 regiszteres „levegődiszpozíciót” Angsternek, melyet oda jónak gondolt.

³⁴³ Szóbeli közlés: Angster József, 2006. december 7.

³⁴⁴ Szóbeli közlés: Angster József, 2006. december 7.

Bár korai időszakában, az 1918-as Országos Magyar Orgonaépítési Szabályzatban a mechanikus traktúrát szerette volna előnyben részesíteni, az 1940-es években már nem foglalkozott ezzel a kérdéssel, megfelelt neki a pneumatikus, illetve nagyobb hangszeren az elektro-pneumatikus traktúra is. Gyakorlatban is érdekelték az akusztikai kérdések, például a remetekertvárosi templom orgonájának az átadásakor, amikor Gergely Ferenc orgonált a kóruson, Angster Józsefnek körbe kellett járnia Geyerrel a templomot, és vizsgálni az akusztikát.³⁴⁵

Saját munkásságának jelentőségét abban látta, hogy a különféle korok, országok és rendeltetési célok jellegzetes orgonatípusait szabatosan körvonalazta és szembeállította. A sajtóban közreadott publikációival és a külföldi orgonaépítészeti szakirodalomból szerzett naprakész ismereteivel bővítette a magyar orgonisták, orgonaépítők és orgonabarátok látókörét.³⁴⁶ Nemzetközi hírneve révén Franciaországba, Németországba, Kanadába is diszponált orgonát.³⁴⁷ Élete során 7 országba, több mint 100 orgonát tervezett.

Geyer elsősorban nem zenész szemszögből, hanem elméleti síkon közelítette meg az orgonaépítészetet. 1917-ben a következőképp írt az egyes regisztercsoportok diszponálásáról:

Az alapregiszterek együttesének világos, tiszta és áttetsző, szilárd, de nem túltömör és nehézkes hangot feltételezve, az aliquotoknak és mixturáknak ezüstösen, a nyelveknek pedig aranyszerűen ragyogó, színes és színezőképes, finoman diszkrét intonációt szánva, minden regiszternek, főleg a vonosóknak kellően bő méreteket és inkább alacsony mint magas felvágásokat szabva, mikor is a fuvolák túlbő méretezésétől és túl magas felvágásától különösen óvakodni kell, végül az egész vonalon mérsékelt és gazdagon differenciált szélnyomást alkalmazva, az alapok, vegyesek és nyelvek közt a művészetre legkedvezőbb egyensúlyt a következő arányszámokban lelhetjük meg: a 16 – 8 – 4 lábas ajakregiszterek körülbelül 54%, az aliquotoknak és mixturáknak együttevén általában 23%, és a 16 – 8 – 4 lábas nyelveknek szintén körülbelül 23%.³⁴⁸

³⁴⁵ Szóbeli közlés: Angster József, 2006. december 7.

³⁴⁶ MK 1950./XX./II./1781-1782.

³⁴⁷ Solymosi 2 60-61.

³⁴⁸ Geyer 3 46.

A hangszerek szükséges nagyságát a következőképpen határozta meg:

Jelen sorok írójának a kellő következő játékszám-meghatározó alábbi képletjavaslatát számos jeles külföldi orgonaszakértő elismerően fogadta el.³⁴⁹ [...] A képlet a következő:

$$JSZ = \left(\sqrt[3]{H \cdot SZ \cdot \frac{3}{5} \cdot H} \right) \cdot 2$$

Ebből a JSZ = a játékszám, H = a templom belső hossza méterekben, SZ = a templom belső szélessége, ugyancsak méterekben, $\frac{3}{5} H$ pedig = a templom tényleges belső magassága helyett alkalmazott mennyiség, mely nem egyéb, mint a templom belső méterhosszának a $\frac{3}{5}$ -e.³⁵⁰

Egész életpályáján a korszerű orgona ideáltípusát kereste, ezzel kapcsolatos elképzelései már az 1917-es Művészi orgona című könyvében is előfordulnak, amikor az elzászi elvek követőjeként a francia és a német orgonaépítészet valamiféle összeolvasztását tűzte ki célul. Húsz évvel később a következőt fogalmazza meg Schmidthauer Lajos: Az új magyar barokk-mozgalom jó meglátásai, hasznos újításai, túlzásai és tévedései az orgonaépítészetben című írására reflektálva:

Komoly orgonaszakértőink a [...] legújabb 400 év különböző stílusú orgonáit, orgonazenéjét és szakirodalmát tanulmányozva a legjobb dolgokat kiválasztják. [...] A barokk orgonatípus e munkaanyagának csak kis töredéke, aminek egyedüli kora éppúgy elmúlt, mint a romantikusé. A ma és a jövő orgonája sem nem barokk, sem nem romantikus, sem e két iránynak kompromisszuma.³⁵¹

Érdemes idézni, amit Geyer pályájának vége felé, 1946-ban írt a korszerű templomi orgona fogalmáról:

A mai korszerű templomi orgona, hangszerünk romantikus és orchesztrális elemeit minden csábjukkal együtt a világi céloknak engedi át és azokat magából többé-kevésbé már ki is vetette. Mindazonáltal a tulzottan halk és az ugyancsak tulzottan hangos játékoktól sajnos még nem tudott egészen mentesülni. Általában mégis itt ismét az I hatáskörű játékegyütteseknek a szép mixturafénye meg a jól keveredőképes II és I/II hatáskörű játékok összetételeivel mesterségesen egybeállított hangszínlehetőségek, mérsékelt számú III hatáskörű, solo játékkal kiegészítve, részesülnek leginkább előnyben. Egy helyesen

³⁴⁹ Közli Ellerhorst 723 is.

³⁵⁰ Geyer 5 530.

³⁵¹ MK 1937./10./27./501-05.

megtervezett modern templomi orgona nem utánozza derüre-borura egyik klaszikus elődjét sem, hanem a hanganyagtömegét, szerkezetét és játszóberendezését hangszerünk történelméből és jelenéből ismert legjobbainak tanulságából egy a mai igényeknek megfelelő felépítésben a helyi adottságokhoz mérten válogatják össze. Ez a mai felfogásnak megfelelően sokkal gazdaságosabb is, mint romantikus és az orkesztrális orgonák hanganyagkezelése, mert kevés eszközzel többet nyújt, mint a közelmúlt kész hangszíneket tartalmazó és ezért aránytalanul drágább hangszereinek legtöbbször.³⁵²

A hatáskör fogalma alatt Geyer az adott sípsorok funkcióit érti. Az I. csoportba általában az erőteljesebb, a többi regiszterrel kevésbé egybeolvadó regiszterek tartoznak, melyeket ha több regiszterrel együtt kapcsol be, megőrzik önálló jellegüket. Ezek általában a principálok, más néven masculin játékok. A II. csoportba a keveredésre alkalmasabb regisztereket sorolja, melyek nem feltétlen gyengék, hanem inkább új hangszíneket hoznak létre. Ezeket hívják feminin játékoknak. A kétféle csoport közt átmeneti jellegű regiszterek kapták az I/II jelzést, ezek szükség szerint egyik illetve másik funkcióhoz beoszthatók, ezek kapták a semleges elnevezést. A III. csoportba a szólisztikus karakterű játékokat sorolják, melyek nem képesek a keveredésre, ezek a szűk ajakjátékok illetve a nyelvjátékok.³⁵³

Diszpozíciótervei között több egymanuális orgonát találunk. Figyelemre méltó az 1950-ből való francia nyelvű pozitívorgona-tervezete, melyben basszus-diszkant részre osztja a billentyűzetet. A diszpozícióban különlegességnek számít a két nyelvregiszter alkalmazása. Bár nem zárkózott el az egymanuális orgonatípustól, mégis csekély mennyiségű ilyen terve valósult meg. Viszonylag kevés regiszter két vagy három manuálra helyezését is elfogadhatónak tartotta.

Három játékot lehet már 2 manuálra és pedálra is diszponálni, és pedig a pedálra 16', az I. manuálra 8', a II. manuálra 4' vagy $4'+2\frac{2}{3}'+2'$ játékot helyezve.³⁵⁴

12 regiszter diszponálását is ajánlotta három manuálra, az alábbiak szerint:

Pedál: Subbass 16', Apertabass 8', Orosz Kürt 4', – I. manuál: Quintaton 16', Principál 8', Csöves fuvola 4', – II. manuál: Födött 8', Pr. Oktáva 4', Erdei fuvola 2', – III. manuál: Zergekürt 8', Öblös fuvola 4', Mixtura 4 sor $2\frac{2}{3}'+2'+1\frac{1}{3}'+1'$. Persze, lehet másképp is

³⁵² Geyer 5 521.

³⁵³ Geyer 6 50-51.

³⁵⁴ KK XXII./12./1935./170.

12 játékot jól diszponálni a helyi viszonyok és igények figyelembe vételével.³⁵⁵

Ugyanebben a cikkében kijelenti, hogy „Nyelvjátékokat ilyen kis falusi orgonákba nem diszponálunk.” Orgonáinak többsége két-, illetve hárommanuálos. Több négymanuálos tervezetet is készített, de csak a budapesti zeneakadémiai átépítés illetve a Lehel téri Szent Margit-templom orgonája készült el. Négy ötmanuálos tervezetet ismerjük, ezek közül csak egy valósult meg: a szegedi dóm orgonája. Szembetűnő szélsőségre figyelhetünk fel, ha a Szervita téri Szent Anna-templom V manuál 26 regiszteres diszpozícióját összehasonlítjuk a feltehetőleg késői időszakában készült V manuál 266 regiszteres diszpozícióval.

Diszpozícióinak nyelve az elzászi korszakában készült nagyorgonáknál többnyire a francia, a kisebb hangszereken inkább a magyar. Második korszakában a magyar nyelvű regiszternevek dominálnak, de rendszeren találkozunk német elnevezésekkel is. Az 1940-es években előfordulnak egyes regiszternevek kissé túlzó magyarosításai is, mint például: Keverék, Felhangok, vagy Elölálló. A Szervita téri templom orgonájának egyik hangképvázlat-tervezetét olasz nyelven készítette el.

3. 2. 4. Diszpozícióinak sajátosságai, jelentős orgonatervei

Geyer orgonatervezői munkásságában a legjelentősebbek a nagyobb, hangversenycélokra készült hangszerek, így elsősorban azokat emelem ki diszpozíciói közül.

Első korszakában az elzászi orgonareform elveit követte. Mivel a váci székesegyház orgonájának építése kapcsán kezdett el érdeklődni az orgonatervezés iránt, joggal feltételezhetjük, hogy amikorra első hangszerét, a jászberényi nagytemplom orgonájának átalakítását megtervezte, addigra már közel tíz éve tanulmányozta az orgonaépítészetet.

A vizsgált orgonák többsége két- vagy hárommanuálos, de a tervezetek közt megtalálható négy-, illetve ötmanuálos orgona is. A hangszerek főművein a principáltkart 16'-, 8'-, 4'-, 2'-as fekvésben tervezi, a legkisebb hangszereken a 16'- és a 2'-as elmaradhat. A pozitívművek szinte minden esetben 8'-as principálra épülnek, 4'- és 2'-as fekvésben csak elszórtan találkozunk velük. A redőnyművek is

³⁵⁵ KK XXII./12./1935./171-172.

általában 8'-as principálra épülnek, 4'-as fekvés főleg a nagyobb orgonákon fordul elő, 2'-as egyáltalán nem. A pedálművekben 16'-, 8'-, 4'-as fekvésben szerepelnek principálok. Korai hangszereinek főművein a mixtúra általában $2 \frac{2}{3}'$ magasságról indul, a kisebb hangszereken el is maradhat, a nagyobbakon 2' a kezdősora. Ez utóbbi mélyebb mixtúráihoz gyakran társul egy $1 \frac{1}{3}'$ -as Cymbel is, melyben $1 \frac{1}{7}'$ -as sor is helyet kap. A pozitívművek mixtúrái általában $1 \frac{1}{3}'$ magasságról indulnak, de itt találkozunk olyan hangszerekkel is, amelyeken egyáltalán nincs kevertjáték. A redőnyművek kevert regisztere a többnyire $2 \frac{2}{3}'$ -as Plein-jeu. Ebben az időszakban elkészült orgonáin nem kap helyet mixtúra, a mintadispozíciók közt fordul elő csupán Acutabass $5 \frac{1}{3}'$ -, illetve 4'-as fekvésben. A főművek állandósult regiszterévé válik a 3-5 soros Cornet. A főműveken egysoros aliquotregisztert csak ott tervezett, ahol a mixtúra 2' magasságról indul, ezeken a hangszereken többnyire megjelenik egy $2 \frac{2}{3}'$ -as Nazát. A pozitívműveken gyakrabban, a redőnyműveken kevésbé sűrűn jelenik meg ismét a $2 \frac{2}{3}'$ -as fuvola. Az ötmanuálos, nagyméretű mintadispozíciójában $1 \frac{3}{5}'$ -, $1 \frac{1}{3}'$ - és $1 \frac{1}{7}'$ -as regiszterek is találhatóak. A pedálban $10 \frac{2}{3}'$ - és $5 \frac{1}{3}'$ -as quintekkel, valamint egy nagy, $5 \frac{1}{3}' + 3 \frac{1}{5}'$ -as Sesquialterával is találkozhatunk. A $10 \frac{2}{3}'$ -as Quintet és egy 16'-as sípsort gyakran kombinált formában Basse Acoustique 32' kapcsolóval is ellátják. A főműveken a fuvolák 16', 8', és 4', a pozitívműveken 8', 4', 2', a redőnyműveken pedig 16', 8', 4' és 2' magasságban kapnak helyet. A pedálon pedig 16'-, 8'-, elvértve 32'- és 4'-as képviselőik szerepelnek. A vonósok a főműveken általában egy 8'-as, a pozitívműveken egy 8'-as és ritkábban 4'-as, a redőnyműveken legalább két 8'-as – egyik lebegő változat –, valamint elvértve 4'-as, a pedálban pedig egy 16'-as és egy 8'-as regiszterként jelennek meg. A francia romantikus orgonák hangzásideáljának gerincét a nyelvsípsorok adják. Az elzászi elveket követve Geyer igen nagy számban tervezett ilyen regisztereket. A főművek általános nyelvreigisztere a 8'-as trombita, mely nagyobb orgonákon 16'-, illetve 4'-as fekvésben is megtalálható. Egyes orgonákon a trombita helyett vagy mellett esetenként még egy 8'-as nyelv is helyet kaphat, például egy Clarinette, Krummhorn³⁵⁶ vagy Basson 8'. A pozitívműveken Bassethorn és Klarinét, elvértve Cromorne 8'³⁵⁷ regiszterek fordulnak elő, a nagyobb orgonák redőnyműveiben a francia romantika öt jellegzetes nyelvreigisztere is szerepel: a Fagott 16', a Trompette harmonique 8', az Oboa 8', a Vox humana 8' és a

³⁵⁶ Geyer 3 51. lapon közölt írásmód szerint.

³⁵⁷ A kecskeméti és a budapest-krisztinavárosi tervben közölt írásmód szerint.

Clairon 4'. A nagyobb, 100 regiszteres tervben ezekhez még egy Cor Anglais 8' is társul, a közepes méretű koncertorgonákon 3-4, kisebb hangszeren értelemszerűen csak egy vagy két nyelvvvel találkozunk. A pedálban is hasonló a helyzet, a legnagyobb hangszereken 32'-, 16'-, 8'- és 4'-as fekvésben szólnak az intenzív hangzású nyelvsípsorok, a közepes méretű hangszereken elmarad a 32'-as, majd a 4'-as, a legkisebbeken általában csak egy 16'-as Bombarde a nyelvkar képviselője.

Két nagyobb méretű mintadiszpozíciójában helyet kapnak további manuálok. A IV manuál a Solomű. Magasnyomású szeráfon-, illetve szólóregisztereivel az orgona hangerejét jelentősen meg tudja növelni, 16'-as alapra épült aliquotjai és nyelvei a francia Bombardművek funkcióját töltik be.

A 100 regiszteres orgonát már ötmanuálra diszponálja, az V. manuálra pedig egy távművet képzel el. A távmű funkciójáról a következőket írja:

A Táv mű a tiszta zene szempontjából megítélve ugyan nem nagyon kívánatos, mert sajátos természeténél fogva csak olyan gyenge, mintegy messze-távolból hallatszó regiszterekkel rendelkezik, melyeknek összessége a klaviaturák együttesében elvész és a legbrilliansabb kivitelben is olcsó, triviális hatású, de ha már ilyen diszponálunk, akkor az legyen valóban távmű, az orgonától távol, a helyiség kupolájában, a padlásán, vagy az orgonával szemközt levő falban jól elrejtve és vastagfalú szekrénnel ellátva.³⁵⁸

Különleges ez a két utóbb említett manuálmű, illetve ugyanennek a 100 regiszteres orgonának a pozitív műve, melynek sípjait két külön helyre építették volna be: a hátpozitív szekrénybe és az orgonaházba, redőnyszekrénybe.

Ebben a korszakban két orgona átalakítási tervét Zalánfy Aladárral együtt készítették: a kecskeméti nagytemplom Ország Sándor-orgonáját, valamint a Zeneakadémia nagytermének Voit-orgonáját. Ezen munkák különlegessége az, hogy Zalánfy életművében talán csak ez a két terv jelezte az elzászi orgonareform irányzatának létét. A Zeneakadémia hangszere megvalósult, így erről szólók bővebben. Az átalakítás legfőbb indoka valószínűleg az volt, hogy a sípok nagy késéssel szólaltak meg. Mivel a diszpozíció már nem felelt meg a korabeli elvárásoknak, azt is módosították. Míg a nagyméretű orgonák átalakítása általában bővítéssel szokott járni, itt csökkentették a regiszterszámot, sőt öt szelláda üresen maradt és a sípsorok beépítését későbbre halasztották. A pontos átalakításokat részletes tervezet hiányában, valamint a források jelentős eltérései miatt nehéz

³⁵⁸ Geyer 3 54.

közölni, de tény, hogy a III. manuál nyelvkarát az elzászi elveknek megfelelően bővíteni szerették volna, bár anyagiak hiánya miatt erre nem volt lehetőség. A pedálra egy 5 1/3'-as, az első három billentyűsorra egy-egy 2 2/3'-as regisztert építettek be. Több nyelv- és alapregisztert (főként vonósokat), valamint a Grand Bourdon 32'-t is elbontották. Egyes sípsorokat áthelyeztek más manuálra. Külön kapcsolót kapott kombinált akusztikus 32'-asként a Subbass 16' és a Quintbass 10 2/3' regiszter. Elbontották a II. manuál különlegességét, a Tuba mirabilis 8' regisztert is, melyről 1907-ben a következő kritika jelent meg:

A Tuba Mirabilis, amely a II. M. áll, [...] meg is van a hatása, a gőzkürt hangja ennek a Tubának orkánszerű megszólalásához képest szelíd aeol-hang; állítólag 400 mm. légnyomás alatt áll.³⁵⁹

Az átvételi jegyzőkönyvből kiderül, hogy négy nyelvjáték beépítésére hiányzott az anyagi fedezet, de szükségesnek tartották azok mielőbbi pótlását. Az Angster cég munkájáért a következő dicséretben részesült:

Mindent egybevetve a bizottság Hubay főigazgatóval az élén meleghangú elismerésben részesíti az Angster céget kiváló teljesítményéért és büszkén hangoztatja, hogy a magyar orgonaipar volt az, amely a külföldi cég termékét ily mesterien tudta helyrehozni úgy, hogy az most már a legkényesebb művészi igényeket is tökéletesen kielégítheti és a legmodernebb külföldi mesterművekkel is bátran felveheti a versenyt.³⁶⁰

A fent idézett jegyzőkönyvből kiderül, hogy sikerült a korábbi nagy késést kiküszöbölnie az Angster cégnek. Ezt a nagyközönséggel tudatta Richter Géza híradása a Katholikus Kántor 1926. évi 1. számának 21. oldalán.

Bár megvalósult orgonaterveiben az elzászi korszak véget ért, mégis, az 1932-ben rendezett strasbourggi kongresszuson tartott előadásához nagyrészt az elzászi elveket követő diszpozíciót készített, mely nagy vonalakban megfelel a korábbi terveinek, kivéve a Positif expressifen található 1 3/5'-as Tièrce regisztert és a Récit expressifen helyet foglaló 1 1/3'-as 4 soros Cymbale-t.

Második korszakában az orgonamozgalom elveinek hatására saját stílusát kereste, melyet a neobarokk és a romantikus orgonák stíluselemeinek speciális

³⁵⁹ Zeneközlöny V./1907./06./228.-229.

³⁶⁰ 1925. szeptember 17-én kelt Jegyzőkönyv a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Levéltárából. Aláírták: Geyer József, Antalfy-Zsiross Dezső, Laub István és Schmidthauer Lajos. Zalánfy Aladár betegsége miatt kimentette magát az ülésről.

ötvezetében talált meg. Ennek a korszaknak megjelenését a jászberényi tanítóképző, valamint a budapest-városmajori templom kisebb tervezeteiben, majd az első, ezt a stílust követő – több hangszertípus egységesítésére törekvő – orgonájában, a szegedi dóm és a kecskeméti nagytemplom hangszerében fedezhetjük fel. Ebben a korszakban a diszponálásról a következőket írja:

A helyes principáelosztás: kis orgonákon főmű 8 (4), pozitívű 4, mellű 2, pedál (Subbass 16-hoz) bő 8; közepeseken főmű 16, 8, 4, (2), pozitívű 8, 4, mellű 4, 2, pedál 16, 8, 4; nagy négy manuálosokon főmű 16, 8, 4, pozitívű 8, 4, mellű 4, 2, redőnyfelsőmű 8, 4, 2, pedál (32), 16, 8, 4. [...] Kis orgonák klasszikus manuálrendje: I. pozitívű, II. főmű, vagy I. főmű, II. mellű, hangzási sajátágaikkal együtt, ami szerint a főmű principál 8, a pozitívű oktáva 4, a mellű superoktáva 2 köré épül akkor is, ha a szélláda az orgona belsejében van. A 16' alapra épülő bombárdmű a romantikus orgona híveinek tetszik. [...] A vonós és lebegő játékok bármely művön külön szélládikójú ráadások lehetnek, de diszpozíció szerves részét ne képezzék. Helyükbe a régi regálokat elevenítik sikeresen újra fel. Tremolo lebegő játéknál azért jobb, mert többoldalúan használható.³⁶¹

Legjelentősebb hangszerei ebben a korszakban is a nagyobb, koncertezésre is alkalmas orgonák, ezért itt is ezek jellegzetességeit hasonlítom össze az alábbiakban, néhány hárommanuálos hangversenyorgonáján keresztül. Az orgonák nagy száma miatt a következő hét diszpozíciót választottam ki az összehasonlításra, melyeknek nagysága 34 és 52 regiszter közötti: kecskeméti nagytemplom (1930), budapest-terézvárosi templom (1930), csíksomlyói kegytemplom (1931), gyöngyösi Szent Bertalan-templom (1934), szombathelyi székesegyház 1. diszpozícióterv (1938)³⁶², ceglédi óplébánia-templom (1941), budapest-remetekertvárosi Szentlélek-templom (1949).

A kiválasztott nagyobb orgonák főművein a principálkart 16', 8', 4', 2' magasságban épített ki, a kisebb hangszereken a 16'-as, késői hangszerein a 4'-, illetve a 2'-as fekvés is elmaradhat. A pozitívűművekre esetenként nem tervezett principált, de előfordult, hogy 8'- és 4'-, vagy csak 4'-as fekvésben kaptak helyet. A redőnyművekben a harmincas években még 8', esetleg 4' magasságban is előfordult

³⁶¹ MK 1937./10./27./501-502. E sorokat Schmidthauer Lajos: Az új magyar barokk-mozgalom jó meglátásai, hasznos újításai, túlzásai és tévedései az orgonaépítészetben című írására reflektálva írta.

³⁶² Geyer József 1938. március 3-án kelt levele Angster Oszkárnak. Erről a tervről a következőket írta: „No, aki ennél jobbat tud csinálni, az csal!!!”

principál, a negyvenes években már csak 2'-as fekvésben találkozunk vele. A pedálban eleinte 16'-, 8'-, 4'-, ritkán 2'-as fekvésben kapnak helyet principálok, a 4'- és 2'-as alkalmanként el is maradhat. A főművön a mixtúrák általában 2', esetenként 1 1/3' magasságról indulnak. A pozitívműveken 1 1/3', illetve 1' magasságról épülnek a sorai. A redőnyműveken eleinte még találkozunk az elzászi örökségként 2 2/3'-as Plein-jeu-vel³⁶³, de ennek helyét már a 30-as évektől átveszik a magas mixtúrák, 1', 4/5', 2/3' illetve 1/5'-ről induló sorokkal. A pedálban esetenként megtalálható 5 1/3'-ről vagy 4'-ről induló mixtúra. A főművekre ritkán készített aliquotokat, nagyobb orgonákra esetenként 5 1/3'-as Quint készül. Kecskeméten elzászi örökségként egy 2 2/3' Nazát és egy Cornet kapott helyet. Ezek a későbbiekben szinte teljesen eltűnnek a főműről. A Cornet helyébe általában 3 soros, 4'-ről induló Zúgósíp lépett – gyakran csövesfuvolából vagy éjkiürtből készítve –, gyakorlatilag elhagyja a Cornet 8'-as és 1 3/5'-as sorát. A pozitívműveken eleinte Sesquialtera 2 2/3'+1 3/5' képviselte az aliquotokat, majd idővel külön kapcsolóval készítette mint 2 2/3'-as és 1 3/5'-as sípsorokat. A remetekertvárosi orgonán Tercian is szerepel. 1930-tól egyre gyakrabban találkozunk a nagyobb, megépült orgonáiban önálló 1 1/7'-as Szeptim sípsorral. A redőnyműveken aliquotok 2 2/3'-, 1 1/3'- és 1'-as fekvésben kapnak helyet. A pedálban az aliquotok leggyakrabban 5 1/3', ritkábban 10 2/3' és 3 1/5' magasságban találhatók. A fuvolákat a főműveken általában 16', 8', 4', ritkán 2', a pozitívműveken 8', 4', 2', a redőnyműveken 16', 8', 4', 2', 1', a pedálban 16', 8', 4', 2', nagy hangszereken a fentiekén kívül 32' magasságban is szokta tervezni. Ebben az időszakban nála is megjelenik a korban divatos Glöckleinton vagy Tonus fabri 2'+1' sípsor. A vonósregisztereket a főművön és a pozitívművön elvértve egy-egy 8'-as, a redőnyművön viszont szinte mindig két regiszter képviseli, ebből az egyik lebegő változat. A pedálon vonósregiszter csak elvértve fordul elő. Geyer, orgonáinak főművére többször egyáltalán nem diszponált nyelvet. Ha mégis, akkor gyengébb nyelveket, esetenként 8'-as trombitát. A pozitívműre szinte mindig Krummhorn 8' kerül, néha Dulcián vagy Rankett 16', esetleg Kléron 4' társaságában. A redőnyművekre lehetőség szerint 3-4 nyelvsípsor készül, melyek nagyjából regálok 16'-, 8'-, illetve 4'-as fekvésben. Egyes hangszereken itt található meg a trombita, mely érdekes módon a kecskeméti 45 regiszteres orgonából kimaradt. A pedálon is igyekszik nagyobb teret nyitni a

³⁶³ A kecskeméti játszóasztalon Plein-jeu néven szerepelt.

nyelveknek, általában 16'- és 8'-as, esetleg 4'-as fekvésben kapnak helyet. Elvértve találkozunk 32'-as nyelvvel is. Azért, hogy több nyelv legyen használható a pedálon, általában a III. manuál nyelveinek jelentős részét transzmissziós ládára építetteti, hogy a pedálban az adott lábszámával vagy egy oktávval magasabban is használni lehessen, ezért ilyen módon 4'-, sőt 2'-as nyelvregisztert is tervez. Második korszakáról elmondható, hogy bár az orgonamozgalom elveit képviselte, mégsem szakadt el teljesen a romantikától. Hangszereinek stílusát „középúton” igyekszik megtartani, lehetőség szerint nagyobb számú alapregiszterrel, a vonósregiszterek, köztük a Vox Coelestis 8' sípsor rendszeres alkalmazásával. Késői 100, illetve 266 regiszteres mintadiszpozícióiban mintha kicsit visszafordulna az elzászi elvekhez, hiszen ezeken a hangszereken a jelentős számú alapregiszter mellett újra találkozunk nagy nyelvkarral. Halála előtt két évvel egy levelében így írt Bachról, illetve vele kapcsolatos orgonatervezési elvéről:

Én nem Bachorgona párti vagyok, csak nagyra tartom Bach művészetét s ezért olyan orgonatípusokat favorizálok, amelyek lehetővé teszik a többi feladat mellett az ő műveinek minél stílusbővebb előadását is.³⁶⁴

Geyer orgonáiban a következő különlegességekre figyelhetünk fel:

– Több hangszerén a pedálklaviatúrát 34 hangosra tervezi, azaz C-a'-ig. Ezzel először a budapest-városmajori, 1930-ban készült orgonaterven találkozunk, majd 1931-ben Csíksomlyón, 1940-ben a budai Szent Imre-templomban és 1941-ben a budapesti Lehel téri orgonán.

– Bizonyos esetekben 32 hangos (C-g'-ig) pedálklaviatúrát készítettett, mint például 1930-ban a szegedi dómban, de 1931-ben és 1940-ben a kolozsvári Szent Mihály-templom orgonájára is ilyet tervezett.

– Ő tervezte az első vízszintes (spanyol) trombitát Magyarországon, a budapesti Lehel téri Árpád-házi Szent Margit-templom orgonájának solo-redőnyművére, 4'-as fekvésben. Természetesen nem redőnyben vannak a sípjai, hanem spanyol szokás szerint a homlokzaton.³⁶⁵

– A redőnyművekben a Zengő regál 8' regisztert gyakran külön redőnysekrénybe építtette. Például a budapesti Lehel téri Árpád-házi Szent Margit-templomban, illetve a budai Szent Imre-templomban.

³⁶⁴ Geyer József Budapesten 1951. május 20-án kelt levele Karcsay Rezsőnek. – Dr. Enyedi Pál tulajdonában.

³⁶⁵ Helyszíni szemle alapján.

– Néhány orgonába celestát is építetett, például a budapest-terézvárosi templom és a szegedi dóm esetében.

– Tenorkopulát, diszkantkopulát készítettett a budai Szent Imre-templomban a pedálra: Korálkapcsoló P+II, Korálkapcsoló P+III, Alsó oktáva I+III, Felső oktáva I+III. Tenorkopulát készítettett még a gyöngyösi Szent Bertalan-templomba, a budapest-remetekertvárosi Szentlélek-templomba, és a Lehel téri Szent Margit templomba.

– Különleges a budai Szent Imre-templom orgonájának Mellpozitív-művén a 4 soros Szeptimás kar, melynek összetétele $4/5'+2/3'+4/7'+1/2'$ volt. Erre a hangszerre tervezett még egy Seraphon-pozitív-művet is három regiszterrel, amely nem épült meg: Seraphon fődött $8'$, Kettős fuvola $4'$, Solokornett $3x 2 2/3'+2'+1 3/5'$.

– Az eszéki Szent Péter és Pál-templom orgonájának redőnyművére a Sesquialtera $1 3/5'+1 1/7'$ összetétellel készült.

– Mivel az alapi templom karzatának alacsony belmagassága a leghosszabb síp maximum 130 centiméter lehetett, ezért a pedálban a $16'$ -as regiszter akusztikus megoldását alkalmazta Fafődött $8'$ és Nazát $5 1/3'$ kombinációjaként.

– A székesfehérvár-vasútvidéki Prohászka-émléktemplomba 28 regiszteres, hárommanuálos orgonát tervezett, de a nyelvsípsorok teljes mértékig hiányoznak róla.

– A budapesti Regnum Marianum-templom orgonájának egyik tervezetében a Főművön találkozunk a Vox Coelestis $8'$ regiszterrel.

– A magyaralmási római katolikus templom orgonáján a Vox Coelestis $4'+4'$ -ként diszponálta.

– Több kisebb, illetve közepes méretű orgona tervezetében jelenik meg távmű. A budapesti Szervita téri Szent Anna-templom orgonájához készített egy IV manuál 25 regiszteres tervet. A szentély-oratóriumban egymanuálos játszóasztalon lehetett volna megszólaltatni a következő négy regisztert: Csövesfődött $8'$, Vox coelestis $2x 4'+4'$, Harm. aeth. $3x 2 2/3'$ és Vox humana $8'$. Ezek össze lettek volna kötve a „nagy” orgonával és annak IV. manuáljáról is megszólaltatható lett volna a szentélyorgona. Egy másik elképzelése szerint V manuál 26 regiszteres lett volna a hangszer, az V. manuál lett volna a távmű, melyen egy Csövesfődött $8'$, egy Harm. aeth. $3x 4'$, valamint egy Vox humana $8'$ szólt volna. A csornai Jézus Szíve-templom orgonájának III. manuálját is távműként tervezte, melynek sípjai a szentélyben az oltár mögött vagy kétoldalt kaptak volna helyet. A jászóvári prépostság orgonájának III. manuálja karredőnyműként készült el egy karpedal regiszterrel, azért, hogy azon

lehesen kísérni a szerzetesek zsolozsma imádságát. A központi hárommanuálos játszóasztal nem a kóruson, hanem a szentélyben kapott helyet, a kórusra egy kétmanuálos asztal készült. A főjátszóasztalt a főorgonával 90 méter, a karorgonával 35 méter hosszú kábelek kötik össze.³⁶⁶ Az orgona átalakítási tervét Geyer József, dr. Spilka Lőrinc perjel és Orosz Marián főiskolai tanár együttesen készítették. A szegedi dómban egy kupolamű és egy kétmanuálos szentélyorgona működik a központi játszóasztalra bekötve, a szentélyorgonának önálló játszóasztala is van.

– „A remetekertvárosi Szentlélek-templom orgonáján nincsenek oktávkopulák, mert ezt a meredek felhanggúla rendszer tiltja. Mint az újabb Geyer-orgonáknál, tuttija nem harsog erősen, de jól visz és tölt.”³⁶⁷

– Élete utolsó időszakában készítette el leggigantikussabb orgonatervét mint mintadispozíciót öt manuállal, 266 regiszterrel és 13 „mű”-vel. Ebben a következő nyelvregiszterek is helyet kaptak: Euphone 16’, Saxophon 8’, Vox angelica 8’, Oriental reed 8’, Flugelhorn 4’, Baryton 4’, Vox virginia 4’, valamint Bombard-Quint 10 2/3’, Quint-Trompeta 5 1/3’ és Clairon-Quinte 2 2/3’. A Solowerk egyedi regisztere a Piano 8’.

– A szegedi dóm orgonáján tapasztalható további különlegességeket annak az ismertetése során közlöm.

Schmidthauer Lajos Geyer orgonáiról alkotott véleményét Angster Emilnek írott levelében olvashatjuk:

Leveleiben a következőket írja a kecskeméti hangszerről Angster Emilnek:

Urnapiján játszom Kecskeméten, a hol tegnap gyakoroltam. Hát ezért a dispositioért is verést érdemelne [Geyer József]. Ekkora orgonában nincs egy Trombita 8, de van »Rankett 16«. Műsoromat is meg kellett változtatnom.³⁶⁸ A kecskeméti Krummhorn bizony nem nagyon szép.³⁶⁹

Bár a csíksomlyói kegytemplomba tervezett Geyer orgonát a Magyar Kórusban Geyer 40 éves papi jubileuma alkalmából megjelent cikk szerint a német szakmai körök Kelet-Európa legjobb orgonájaként tartották számon,³⁷⁰ ennek ellenére Schmidthauer Lajos „elpuskázottnak” nyilvánította, főleg a pedál 34 hangos kiépítése volt ellenére, mivel az orgonista testtartására káros hatással van, ha nagyon

³⁶⁶ MK 1944/59/5/1086.

³⁶⁷ Karcsay.

³⁶⁸ BML – Angster, Schmidthauer Lajos Budapesten, 1935. június 15-én kelt levele Angster Emilnek.

³⁶⁹ BML – Angster, Schmidthauer Lajos Budapesten, 1935. július 2-án kelt levele Angster Emilnek.

³⁷⁰ MK 1950./XX./II./1781-1782.

el kell fordulni a mély hangok eléréséhez.³⁷¹ A hangszer avatása 1931. szeptember 8-án volt. Délelőtt Schmidthauer Lajos, délután fél 5-kor Zsissmann Rezső adott rajta hangversenyt.

Szalay Lajos véleményét a Katholikus Kántor hasábjain olvashatjuk a szegedi orgonáról:

Az orgona hangja a Tuttiban megrázóan főséges, fényes, tömör és színes, de nem brutálisan visító, amint azt az aliquotok és mixturák magas száma után gondolnók. Az alapjátékok intonációja tökéletes. Soha nem hallottam oly szép quintjátékokat, mint ebben az orgonában. A bőven méretezett principálok, fődöttek és fuvolák tömörségükkel és lágyságukkal különösképpen megragadják a hallgatót. Az aliquotok fényesek, de nem bántók. Akármelyik mixtura egy fedett játékkal kombinálva, kellemes, élvezhető hangszínt ad.

A nyelvjátékok intonációja a lehető legfinomabb és lágyabb. Eddig, ha nyelveket hallottunk valamely orgonában, azok általában durván recsegők és vadul hangzók voltak. Itt azonban még a magasnyomású Tuba mirabilis és Cor harmonique is kellemesen hat. Különösen szép a Voxhumánán kívül az Énekregál 8', Dulcian 16', Sordun 16'.³⁷²

A magyar orgonaépítészet mindmáig legnagyobb alkotása a szegedi dóm nagy 5 manuálos, 126 regiszteres³⁷³ orgonája Geyer József tervei alapján készült el a pécsi Angster orgonagyárban 1930-31-ben. Mint legjelentősebb orgonatervét, ennek a hangszernek a részletes történetét az alábbiakban ismertetem.

Az orgona építésére a pályázatot 1924-ben írták ki, amikor a templom már félig készen állt. A legfőbb vezérelv az volt, hogy olyan orgona készüljön a dómba, mely alkalmas lesz az egyházi zene művészi igényeit teljes mértékben kielégíteni.³⁷⁴ Két pályázat érkezett be, a Rieger és az Angster orgonagyáré. Bár 1928-ban készen állt Angster Emil öt különféle méretű,³⁷⁵ leginkább az elzászi elveket követő diszpozícióterve, de azért, hogy a cég jobb esélyekkel pályázzon, és nehogy Rieger kapja meg a munkát, felkérték Geyer Józsefet, hogy ő készítse el a pályázathoz a diszpozíciótervezetet.³⁷⁶ Elképzelhető, hogy Geyer ismerte Angster tervezeteit, mivel

³⁷¹ BML–Angster, Schmidthauer Lajos Budapesten 1935. május 30-án kelt levele és rajza Angster Emilnek.

³⁷² KK XVIII./7-8./1930./141.

³⁷³ Ez a valóban megépült regiszterek száma. Nagy Péter közlése.

³⁷⁴ SZBPI – orgona iratok, valamint Kosóczki 3-4.

³⁷⁵ BML – Angster tervek, III/65; III/70; IV/75; IV/85; V/100.

³⁷⁶ BML – Angster tervek, 1728/1928 számon iktatva.

sok hasonlóság fedezhető fel a megépült orgonával. A legfőbb különbség az, hogy Angster a principáلكart alaposabban építi ki, a mixtúrákat alacsonyabb lábszámról indítja, illetve nála elenyésző a regálok alkalmazása. 1928-ban született meg az Angster cég mellett a döntés, ekkor IV manuál 75 regiszteres orgona építtetését tervezték. Az első szerződés 1928 júniusában készült, mely már IV manuál 83 regiszteres hangszer megrendelésére vonatkozott. Ezt küldték el a minisztériumba jóváhagyásra.³⁷⁷ Az orgona megépülését, ugyanis a vallás- és közoktatásügyi miniszter, gróf Klebelsberg Kunó anyagi támogatása tette lehetővé. Ekkor Angster Emil, az orgona műszaki tervezője egy hónapos németországi tanulmányutat tett, és az ezt követő helyszíni szemlén vetette fel, hogy bővítsék 97 regiszterre a diszpozíciót, és készüljön a kupolába egy távmű. A kupolaorgonát a szentély feletti boltozat mögötti kamrában helyezték el. Az orgona szekrényét Foerk Ernő tervezte neoromán stílusban. Az elkészült alkatrészek összes súlya 21,2 tonna volt. Az orgona avatására 1930. szeptember 14-én került sor. Geyer már 1928 októberében készült erre az eseményre, nagyszabású egyházzenei kongresszust szeretett volna rendezni Szegeden erre az alkalomra.³⁷⁸ Más ötlete valósult meg, Budapesten és Szegeden ekkor szervezte meg az I. Nemzetközi Orgonakongresszust. Ennek résztvevői leutaztak Budapestről Szegedre, és részt vettek aznap délelőtt a mise keretében tartott orgonaszentelésen. Geyer József ismertette a hangszert, majd Otto Dunkelberg, a passauai dóm orgonistája és Antos Kálmán, a szegedi dóm orgonistája rögtönzésekkel mutatták be az orgona hangszíneit. Az ünnepi avatóhangversenyre aznap délután került sor, ennek szólistája Szakolczay-Riegler Ernő, a budapesti Szent István-bazilika orgonistája volt. Műsorán Antalffy, Bach, Liszt, Perényi, Siklós és Springer művei szerepeltek. Ezzel a hangversennyel zárult az orgonakongresszus.³⁷⁹ Otto Dunkelberg, a passauai székesegyház orgonistája így nyilatkozott a Szegedi Hírlap munkatársának:

Első benyomásom egyenesen lenyűgöző volt. Különösen meglepett nagysága és művészi értéke. Ebben a tekintetben elbírja a berlini Dóm, a Vilmos császár emléktemplom, és az öreg helyőrségi templom orgonáival való összehasonlítást. Különösen a hangzás tömörsége és a színezés szépsége az, ami megragadott. Nem áll mögötte Európa legnagyobb hangszerének a passauinak sem, és bármikor szívesen

³⁷⁷ SZBPI – orgona iratok.

³⁷⁸ Geyer József 1928. október 30-án kelt kéziratosa levele. (Solymosi Ferenc tulajdonában.)

³⁷⁹ A Zene XII./1./1930./10./1./8.

felcserélném vele. Meglátszik a szegedi orgonán, hogy mire képes az orgonaépítő művészet, ha műszaki érzékkel megáldott építész és szakképzett tervező együtt dolgoznak. A magyar orgonaépítő művészet Geyer tanár és az Angster gyár révén abszolút magasságban áll a világ előtt. Minden külföldi orgonaépítő művésznak ajánlani merném, hogy nézze meg a szegedi orgonát és tanulja meg –Schumann Róbert szavait idézve–, hogy a hegyeken túl is laknak emberek.³⁸⁰

Az események nagy vonalakban való ismertetése után áttérek az orgona építésének hátterére. A diszpozíció koncepcióját egy 1930. április 1-jén tartott kirándulás beszámolójából ismerjük:

A Fogadalmi-templom orgonájának megtervezésénél a klasszikus régi német orgonatípust vettem alapul, melyet azután kiegészítettem az újabbskori orchesztrális hangszközökkel. Ezzel fordított eljárást követtem a mai német átlagos orgona tervezőkkel szemben, akik a sablonos, orchesztrális orgonát véve alapul, azt barokk elemekkel egészítik ki. A különféle nemzetek és korok orgonatípusainak egybevető tanulmányából alakult ki a szegedi orgona. Módszeremmel olyan grandiózus hangfelépítést értem el, amely a modern orgonaépítészet történetében egyedülálló, olyannyira, hogy a szaktekintélyek a legnagyobb érdeklődést mutatják a szegedi orgona iránt. [...] Az új orgona konstrukcióját a következőképpen ismertette az előadó [Geyer]: [...] A II. man.³⁸¹ v. Pozitívumú, mely német barokk típus, 19 játékkal, köztük 3 nyelvess. Hangzása ezüsfényű, hegyes, szűrő, metsző jellegű. Az I. man. v. Főmű 15, köztük kettő nyelvess,³⁸² alapozó tömör játékkal rendelkezik. A III. man. v. Redőnymű angol típusú 17 játékkal, köztük 4 nyelvess. Hangzása színes, aranyfényű, hajlékony expresszív jellegű. A IV. man. v. Mellmű, barokk típusú 8 játékkal, köztük 2 nyelvess. Hangzása lágy, dallamos és alkalmas pianó cantus firmusok játszására. Az V. man. három szakaszból áll: 1. A 3 játékú³⁸³ spanyol-francia Bombarde műből, mely az egész orgona hangjának lényeges tömörítésére és mélyítésére alkalmas. Bekapcsolva az egész manual egy nyolcaddal mélyebben hangzik. 2. A Sólómű, mely magas nyomással táplált 7 játékot tartalmaz³⁸⁴ orchesztrális jelleggel és fanfár-szerű harsogó erővel. (Tuba mirabilis) 3. A 11 játékú, kettős redőnyű és 90 m. kábellel a játszóasztalhoz kapcsolt

³⁸⁰ Ábrahám 105-106.

³⁸¹ Ez nyilván sajtóhiba, mert a hangszer első tervezetében a II. manuál volt a főmű, és az I. manuál a pozitívumú. — „A szegedi fogadalmi templom új orgonája” – magyar-német ismertető anyag.

³⁸² Bár nem épült meg az Ophyclide 16'-as regiszter, de valójában 3 nyelvűsíp-sort tervezett a főműre.

³⁸³ A Bombarde művön négy regiszter kapott helyet.

³⁸⁴ Valójában csak hat regisztert.

Távmű, mely a templom kupolája és szentélye közötti padlástérben állítatott fel. Hangzása aeterien lágy, mennyei jelleggel. Az V. manuálon hat nyelves játék van.³⁸⁵ A Pedálmű 21 játékot, köztük 6 nyelveset tartalmaz. Rendkívül simulékony és minden manuálhoz alkalmazkodó, eltérően az eddigi szokásos diszponálási módtól nem csak basszusra alkalmas, tehát nem csak mély játékokat tartalmaz, de tekintélyes számú magas fekvésű játékeinál fogva, legmagasabb hangfekvésben is használható, a kupoláktól³⁸⁶ függetlenül.³⁸⁷

Egy másik forrásból idézve a következőket mondta Geyer a szegedi orgonáról:

Az első négy manuál és a pedál [...] az orgonaépítészet aranykorának, a barokknak mintaképe lesz, míg az 5-ik manuál a spanyol-francia bombard-művel, az orkesztrálisan harsogó szóló-művel és az éteri távolból hangzó, a kupolában elhelyezett távolművel a romantikus és modern felfogást valósítja meg.³⁸⁸

Az orgona diszpozíciójának véglegesítése előtt Geyer Rómából kért engedélyt, hogy beépíthessék a hangszerbe a Cseleszta regisztert, ugyanis ez ellentétes az egyházzenei „Mortu proprio” ütőhangszer tilalmával. Geyer ekkor olasz nyelvre lefordította az orgona hangképvezetékét, és elküldte Rómába engedélyezésre.³⁸⁹

Az orgona helyszíni intonálása, hangolása három hónapon keresztül tartott,³⁹⁰ Geyer József körülbelül egy hónapon keresztül volt jelen. A hangszer munkálatai nagyon igénybe vették az orgonakészítőket, mivel a szakértő részéről naponta más elvárásoknak kellett megfelelniük.³⁹¹ Angster Emilnek egyhónapos kikapcsolódásra volt szüksége a hangszer átadása után, mert annyira kifárasztotta a kemény munka.³⁹²

Az orgona avatásakor Klebelsberg megtudta, hogy nagyságban nem áll a világelső közt a szegedi orgona, a további bővítési lehetőségek keresését szorgalmazta. Sevillában találkozott egy „kriptaorgonával”, és ennek mintájára akarta a szegedit is bővítetni. A kriptaorgona a kupolaorgona ellenlábasként készült volna, azonban Geyer több próbálkozása ellenére sem épült meg. Ekkor Geyer József

³⁸⁵ Mivel a Fanfár 8' nem épült meg, ezért csak öt.

³⁸⁶ Itt nyilván kupolákra gondol a cikk közlője.

³⁸⁷ KK XVIII/4./1930./75.

³⁸⁸ Muzsika 1929./10./39.

³⁸⁹ Nagy Péter 2006. november 14-én kelt levele, az SZBPI – orgona iratok alapján.

³⁹⁰ MMÉEK LXIV./19-20./1930./05./11./163.

³⁹¹ Szóbeli közlés: Budavári Attila, 2006. május. (Budavári Attila nagyapja dolgozott az orgona építéskor Szegeden.)

³⁹² Angster 1 111.

államköltségen tanulmányútra ment, majd ezt követően született meg a kriptaorgona és a szentélyorgona diszpozíciója.

A tervezett kriptaorgona, a „De profundis” a kupola alatt épült volna. A hangja 4 méter átmérőjű, kerek nyíláson át, bronzrácson keresztül szólt volna a templom padlószintje alatt készített kamrából. Több elképzelése volt Geyernek ezzel kapcsolatban. Először egy kétmanuális és pedálos hangszer tervezett, majd amikor nyilvánvalóvá vált, hogy ez túl költséges, akkor multiplex megoldással szeretne volna elkészíttetni, és így öt sípsorból kivitelezhető lett volna a teljes kriptomű. Ezek különleges regiszternevei megtalálhatók a diszpozíciótárban. Geyer utolsó próbálkozása a kriptaorgona elkészítésére az volt, amikor harmónium-nyelvregiszterekkel szeretne volna ezt megoldani, de Angster válasza a következő volt:

„A harmónium nyelveknek nincs hordképesége, és az egész hang beszorulna a földalatti helyiségbe, nem lenne semmi kihangzása, távolabbi helyeken meg egyáltalán nem lehetne hallani.”³⁹³

A karorgonát és a hozzá tartozó szekrényt 1930 őszen rendelték meg. Eredetileg a szentély feletti oratóriumokba tervezték, majd Klebelsberg kívánságára a fölöttük lévő trifórium mögött a falat áttörték, és új helyiségeket alakítottak ki a padlástérben. Ez időigényes feladat volt, így csak 1931. augusztus végére készültek el a helyiségek. Az orgonaépítés munkálatai jóval előrébb jártak, hiszen már 1930. november elején tisztázták Geyerrel a karorgona menzúráit. A szentélyorgona önálló, kétmanuális játszóasztallal készült, mely a templomhajóban nyert elhelyezést. Az átadást 1931. november 14-én tartották. Ekkor még nem volt összekötve a nagyorgonával. Az átadásakor Csomák Elemér és Antos Kálmán, a dóm orgonistái végigpróbálták a karorgona minden regiszterét. Az átadási jegyzőkönyvben a következők olvashatók:

„Geyer József szakértő, aki a szerelés majdnem egész ideje alatt közvetlenül ellenőrizte mind a szerelést, mind a hangolást kijelenti hogy szakértői véleménye szerint az orgonát építő gyár mindenben eleget tett a Szeged-Belvárosi Plébánia Hivatallal a karorgonára vonatkozó szerződésnek, ajánlja átvételét.”³⁹⁴

A karorgonában olasz hatások fedezhetők fel, mint például a főművön található Olasz principál 8', illetve a Ripieno 1 1/3' elnevezésű mixtúra, valamint a második

³⁹³ BML – Angster levelek

³⁹⁴ BML – Angster iratok, A szegedi dóm karorgonájának átadási szerződése, 1931. november 14.

manuálon az Olasz oktáva 4'. A hangszer különlegessége volt a Giesecke gyártmányú Glockencimbel, mely 4 csengővel készült, eredetileg a redőnyműbe.³⁹⁵ Mivel Geyer utólag egy Canpana nevű mély harangjátékot tervezett, az előbbi átkerült a főműre. Azonban végül a Canpana beépítése elmaradt.

Geyer a hangszer átadása után írott levelében kifogásolta, hogy a pedálban az átfújó földött 2' nem sikerült jól, ezt Angster Emil is beismerte, ugyanakkor Geyer a következőt írta:

„Az egész mű maga olyan pompás, hogy a maga nemében még a nagyorgonát is felülmúlja.”³⁹⁶

1933-ban Pécsre szállították és átalakították a játszóasztalt, hogy minden mű megszólaltatható legyen rajta. Ekkor a karorgona, és a tervbe vett kriptaorgona regiszterkapcsolóin kívül Geyer egy további ötletének megvalósítását is lehetővé tették: négy regiszterkapcsoló készült az „Aquincumi orgona mű” regisztereinek, mely végül nem épült meg.³⁹⁷ A nagyorgona játszóasztalának áttervezését Geyer és Antos közösen végezték. Antos kívánságára mindhárom kombináció önálló főregiszter rögzítőt kapott, valamint az I. manuál lett a főmű, míg korábban a II. volt. A játszóasztal visszaszállítása után Antos és Geyer át akarta helyezni azt a kórus elejére:

„Így az orgonista maga is el tudja majd bírálni az általa használt hangszínkeverésnek megfelelő voltát, ami csak bizonyos távolságból képzelhető el.”³⁹⁸

Azonban a korábbi helyére került vissza. Ugyanezen év decemberében tűzkár keletkezett a játszóasztalban, amikor kigyulladt a billentyűzetfűtés.³⁹⁹ 1934 májusára készült el a játszóasztal helyreállítása, szintén Antos és Geyer vette át. Ekkor már nem készült billentyűzetfűtés.

Geyer utolsó átalakítási elképzelése a dóm orgonájához az 1939-es évre datálható, amikor Angster Oszkárnak írt levelében kifejezte óhaját, hogy fejezzék be a szegedi hangszert. Érdeklődött, hogy a Kriptamű helyett meg lehetne-e oldani, hogy az orgona rádióműszaki beavatkozás nélkül szólhasson a Dóm téren, szabadtéri előadások alkalmával. A kör ablakot eltakarná egy kisebb orgonaszekrény-résszel, és abba építene be még egy művet. Véleménye szerint Foerk Ernő építész nem

³⁹⁵ Nagy Péter 2007. november 3-án kelt levele.

³⁹⁶ BML – Angster: Geyer József 1931. november 10-én, Szegeden kelt levele Angster Emilnek.

³⁹⁷ Szóbeli közlés: Simon Tamás, 2002. november 12.

³⁹⁸ BML – Angster: Levelezések.

³⁹⁹ Szóbeli közlés: Nagy Péter.

tiltakozna. Kifejtette, hogy így a hangszer jobban érvényesülne optikailag a templomban, és ha az ablak nyitható lenne, kiszólhatna a térre az orgona. Érdeklődött, hogy az állványzat kibírna-e még egy művet.⁴⁰⁰ Ez az elképzelése sem valósult meg.

A hangszerrel kapcsolatos néhány érdekes adat:

– A nyelvsípkat a németországi Giesecke-gyár szállította.⁴⁰¹

– A nagyorgonán készült először a diszpozíció (I) masculin és (II) feminin megjelöléssel, melyeket a regiszterbilléken is feltüntettek, és azok egy-egy lábemelytűvel külön is aktiválhatóak voltak. A masculin játékok közé a szűkebb méretezésű, de felhangdúsabb, a femininek közé a bő méretezésű, kevésbé felhangdús alapregiszterek tartoznak. Ugyanilyen megoldást alkalmaztak a csíksomlyói kegytemplom, valamint a kecskeméti nagytemplom orgonáin.

– A nagyorgona játszóasztalán mindegyik távműhöz készült henger-kapcsoló, ezek aktiválásával az adott távmű regisztereit lehetett a hengerrel irányítani. Ezek nevei: Kriptahenger, Kupolahenger, Karhenger

– A karorgona pedál regiszterei basszus és diszkant részre oszthatóan épültek meg, sípsoronként két kapcsolóval. Az osztási pont kis e és f között található. Ugyanilyen megoldást tervezett a csíksomlyói kegytemplom orgonájának pedálművére is. Ezt a megoldást Szalay Lajos spanyol szokásként említi, a szegedi dóm orgonájának ismertetésekor.⁴⁰²

— A kupolamű Fanfár 8'-as sípsora nem készült el, bár minden bizonnyal igen különleges lett volna. Sípjainak tölcseire a kupolában körbefutó galéria védőrácsán át sugár irányban nyúltak volna ki a kupola középtengelye felé.⁴⁰³

– 1931 januárjában az Angster orgonagyár ajánlatot kért a Laukhuff cégtől setzerkombináció beépítésére, de ez sem valósult meg.⁴⁰⁴

3. 2. 5. Összegzés

Geyer József orgonatervezői munkásságának kezdetén az elzászi orgonareform elvei szerint diszponálta hangszereit, majd az 1930-as években megismerkedett az orgonamozgalommal, és ennek hatására diszpozíciói jelentősen

⁴⁰⁰ BML – Angster: Geyer József Budapesten, 1939. május 25-én kelt levele Angster Oszkárnak.

⁴⁰¹ KK XVIII./7-8./1930./142.

⁴⁰² KK XVIII./7-8./1930./140.

⁴⁰³ Ábrahám 108.

⁴⁰⁴ BML – Angster levelek.

megváltoztak. Igyekezett kialakítani egy saját stílust, mely tulajdonképpen a barokk és a romantikus korszak orgona-stílusának speciális ötvözése. Bár követte az orgonamozgalom elveit, mégsem tervezett sok 1' fölött induló mixtúrát, jellemző hangszereire a sok alapregiszter tervezése. Publicistaként és orgonatervezőként a tervezett és megvalósult orgonák mennyiségét tekintve mindmáig ő a legjelentősebb, nemzetközileg ismert magyar orgonatervező. Nemzetközi hírneve révén Franciaországba, Németországba és Kanadába is diszponált orgonát.⁴⁰⁵ Élete során 7 országba több, mint 100 orgonát tervezett. A tervezett hangszerek magas száma annak is köszönhető, hogy papi funkcióját fel tudta használni az egyházi vezetőkkel való közvetlenebb kapcsolattartásra, akik jobban megbíztak benne, mint a világiakban. Legjelentősebb írása „A templomi orgona” címet kapta. Sajnálatos, hogy ez a tekintélyes, 887 oldalas mű nem kerülhetett kiadásra.

Saját munkásságának jelentőségét abban látta, hogy a különféle korok, országok és rendeltetési célok jellegzetes orgonatípusait szabatosan körvonalazta és szembeállította.⁴⁰⁶ A sajtóban közreadott publikációival és a külföldi orgonaépítészeti szakirodalomból szerzett naprakész ismereteivel bővítette a magyar orgonisták, orgonaépítők és orgonabarátok látókörét. Szokolczay-Riegler Ernő a következő módon fogalmazza meg már 1929-ben Geyer munkásságának lényegét:

Geyer nem kizárólagos híve a Schweitzer-féle úgynevezett orgonahisztórizmusnak, amely minden orgona „legjobb és egyedüli mértékének Bach orgonazenéjét” tartja, s amely aztán oly könnyen a régi orgonaművészet, a régi orgonaideálok romantikus és terméketlen dicsőítésének a világába vezet. Geyer eklektikusnak mondható. Saját szavai szerint „egy olyan egyensúlyt sikerült létrehoznia, amely úgy a német, francia, olasz és spanyol klasszikus, mint a modern angol-amerikai iskolákat is képviseli”.⁴⁰⁷

⁴⁰⁵ Solymosi 2 60-61.

⁴⁰⁶ MK 1950./XX./II./1781-1782.

⁴⁰⁷ Muzsika 1929./10./38.

3.3. Schmidthauer Lajos

3.3.1. Életének és tevékenységeinek ismertetése⁴⁰⁸

Schmidthauer Lajos a szegedi dóm orgonájának központi játszóasztalánál⁴⁰⁹

Schmidthauer Lajos Komáromban született 1882. március 1-én, és tragikus körülmények között, 1956. november 4-én hunyt el Budapesten. Édesapja, Schmidthauer Antal gyógyszerész, a komáromi „Megváltó” patika tulajdonosa volt, akit 1862-ben Nagyigmándra hívtak, hogy a falu közlegelőjén ásott kút vizét vizsgálja meg, mivel embernek és állatnak egyaránt diarrhoeát⁴¹⁰ okozott. A kút vize összetételénél fogva a ritka ásványvizek közé, azon belül a „keserű ízű sós vizekhez”⁴¹¹ tartozott. Schmidthauer Antal megvásárolta a legelőt, több kutat ásott, a vizet Komáromba szállította, ahol kútállalatot alapított. A víz alkotórészeinek egyedi összetételű vegyületnek köszönhetően Európa legtöményebb természetes keserűvize volt. Az első üzem Schmidthauer Antal Komáromban rendezte be, a termelés későbbi felfuttatása fiának nevéhez fűződik. Ő jegyeztette be 1909-ben, Győrben az Igmándi Keserűvíz védjegyét, illetve építtette meg az új-komáromi keserűvíz üzemét, ahonnan azután hajón és vasúton szállították tovább az árut. Nemcsak a monarchiában és Európában lett ismert, hanem az Amerikai Egyesült Államokban is forgalmazták nagy mennyiségben. A család az Igmándi Keserűvízből nagy jövedelmet szerzett, melynek javaiból a gyógyszerész apa orgonaművész fia gondtalanul élhetett. 1905-ben kiadta kezelésbe a komáromi patikát, majd 1910-ben eladta.⁴¹²

A Schmidthauer családban a házimuzsikálás mindennapos volt, Schmidthauer Antal hegedűn játszott, két fia pedig zongorázott. Innen származik Schmidthauer Lajos zenei indíttatása. Az orgonával való kapcsolatára minden bizonnyal nagy

⁴⁰⁸ Solymosi 1 69-70.

⁴⁰⁹ Hangverseny szórólapról – 1935. febr. 5. Wiener Musikvereinsaal.

⁴¹⁰ Hasmenést.

⁴¹¹ <http://www.nagyigmand.hu/index.php?pg=pagewrite&pagenumber=3>

⁴¹² URL.: <http://www.nagyigmand.hu/index.php?pg=pagewrite&pagenumber=3>

hatást gyakorolt a komáromi⁴¹³ Szent András-templom Karl Friedrich Ferdinand Buckow bécsi orgonaépítő által 1864-ben készített orgonája. E hangszer a mester utolsó műve volt, hisz röviddel a munka befejezése előtt hunyt el. 1898-1899-ben a hangszert a Rieger orgonagyár budapesti részlege átépítette: a csúszkaládákat kúpládára cserélték, a játszószelekrény helyett új játszóasztalt készítettek és hét regiszterrel bővítették.⁴¹⁴ Nem kizárt, hogy a III manuál 51 regiszteres,⁴¹⁵ újjáépülő orgona szerelési munkálatait is figyelemmel kísérte az akkoriban középiskolás korú Schmidthauer Lajos. Talán ez a monumentális hangszer indította el a 17-18 éves fiúnak nemcsak az orgonista pályafutását, hanem az orgonatervező-szakértő munkásságát is. Ugyanakkor apja kötelezte, hogy végezze el a gyógyszerészetet is, mivel „a zenélésből nem lehet megélni”.⁴¹⁶

Ezért Schmidthauer Lajos a Budapesti Tudományegyetem Gyógyszerészeti Tanfolyamán 1902-ben kezdte meg felsőfokú tanulmányait, ahol 1904-ben kapott oklevelet. Ezzel párhuzamosan végezte zenei tanulmányait a Zeneakadémián orgona- és zeneszerzés szakon, ahol 1906-ban mindkettőből diplomát szerzett. Tanárai voltak: Hans Koessler, Szendy Árpád és Thomán István, majd a berlini Hochschule für Musikon Karl Straubénál diplomázott. Tudását ezek után Párizsban Alexandre Guilmant-nál, illetve Bolognában Enrico Bossinál tökéletesítette. Már tanulmányai közben is több jelentős fellépésre került sor, például 1905. november 19-én a Szent István-bazilika új orgonájának avatásakor sikerrel szerepelt népénekek improvizációival.⁴¹⁷

A gyógyszerészi pályával felhagyva, 1906-tól teljesen a zenének szentelte életét. 1908-ban a Zeneakadémián rendezett hangversenyén Bartók és Kodály művek átiratai is szerepeltek. Nagy sikerrel koncertezett, úgyszólván Európa minden nagy városát bejárta, évente rendszeresen volt hangversenye Budapesten a Zeneakadémián, illetve Bécsben a Musikvereinsaalban. Játszott Rómában a Pontificio Instituto di Musica Sacra hangversenytermében, illetve több hetes koncertutakat tett Luxemburg környékére és Franciaországba. Rendszeresen tartott külföldön orgonakurzusokat. Híres volt improvizációiról, számos kortárs zeneművet

⁴¹³ Ma Szlovákiához tartozik, hivatalos neve: Komarno.

⁴¹⁴ Gergelyi 339-340.

⁴¹⁵ Az orgona regiszterszámát tekintve különböznek a források, Gergelyi szerint az orgona 49 regiszteres, Solymosi F.: A Rieger Orgonák jegyzéke 51 regisztert említ, akárcsak a KEZ VI./3./23.

⁴¹⁶ Szóbeli közlés: Rohonczy Mária, 2005. október 29.

⁴¹⁷ Magyar Nemzet 1982. áprili 27.: Dr. Hegedűs Lajos: Schmidthauer Lajos emlékezete.

elsőként mutatott be.⁴¹⁸ Negyven év alatt ezerkétszáz hangversenyt adott Magyarországon és külföldön számtalan fellépését jótékony célra ajánlotta fel. Az első világháborúban az osztrák–magyar hadtesteknél szolgált, és ahol csak tehetett, kipróbálta a templomok orgonáit. Főként Udine környékén volt erre lehetősége. Orly utcai villájának dísztermében saját tervezésű, II manuál 26 regiszteres háziorgonáját 1930-ban építtette fel a pécsi Angster József és Fia céggel, az orgonagyár 1066. opuszaként. Minden hónap első vagy második vasárnapján délelőttöként 11 órakor hangversenyt adott a TIT tagjai részére lakásában, ahol szalonorgonáján játszotta az orgonairodalom nagy és nehéz művei közt saját darabjait is. 1930-tól 1943-ig a Magyar Rádió gyakran adott élő közvetítést a Schmidthauer-villából, e koncertek keddi napokon 22 órakor kezdődtek. Hangversenyein gyakran közreműködött felesége, Robonyi Ilona⁴¹⁹ énekművésznő. Kortársai irigykedtek rá, mivel a rádiós közvetítéseket jó kapcsolataival tudta elintézni.⁴²⁰ Schmidthauer a következőket nyilatkozta a rádióújságnak az 1934. június 12-i közvetítéssel kapcsolatban:

A rádióban hatalmas segítőtársat találtam kitűzött céljaim megvalósítására. Céloom: az orgonának és az orgonazenének széles körben való népszerűsítése. Az orgona távolról sem az a nehézkes, unalmas hangszer, mint amilyennek azt sokan tartják. Annak azonban hogy ne legyen ilyen, három igen fontos feltétele van. Először meg kell válogatnunk magát a hangszert, mert ha az orgona tökéletlen, jó játékot nem tudunk rajta produkálni. A második feltétel az »elkenés«-mentes, tiszta, plasztikus előadás, a harmadik feltétel a műsorszámok helyes megválogatása. A legtöbb komoly és valóban művészi színvonalon álló műsornak az a hibája, hogy úgyszólván kizárólag a XVI., XVII., XVIII. század régi mestereit szólaltatja meg. Vitán kívül áll, hogy a régi mesterek a mai napig is az orgonairodalom sziklaszilárd oszlopai, de csinján kell velük bánni és lehetőleg meg kell őket magyarázni. A másik véglelet képezik azok a hangversenyek, melyeknek műsorain Drdla-szerenádok, Träumereiok, Aase halála szerepelnek. Az ilyen műsorok igen alkalmasak arra, hogy verklivé degradálják a hangszerek királynőjét. Nem első ízben közvetít tőlem a rádió és előző alkalommal nagy érdeklődés mutatkozott levelek formájában a világ minden tájáról.

⁴¹⁸ MÉL – Schmidthauer. (Tévesen Schmidthaser Lajosként említi.)

⁴¹⁹ Nevét Robonyi Ilonáról Rohonczy Máriára módosította.

⁴²⁰ Szóbeli közlés: Angster József, 2006. december 7.

Az idej, Luxemburgban megtartandó orgonakongresszuson, majd az arloni székesegyházban meghívásra az ősz folyamán közreműködök.⁴²¹

Orgonaművészi tevékenységéről számos elismerő sajtókritika maradt fenn, ugyanakkor a szakmai körök kifogásolták interpretációit, mivel artikuláltabban játszotta a darabokat, ugyanakkor nem tulajdonított akkora jelentőséget a frazeálás precíz megformálására. Az volt a fontos számára, hogy muzsikáljon.⁴²² Nagy hatást gyakorolt a közönségre, irtóztos virtuozitással, vehemenciával játszott.⁴²³ Néhány koncertkritikát idézek, melyek a korabeli sajtóban jelentek meg róla. A harmadik országos zenei kongresszus kapcsán a budavári Mátyás-templomban 1910. október 14-én, délután 3 órakor, az egy éve átadott új orgonán megrendezett egyházzenei hangversennyel kapcsolatban a következők jelentek meg a Katholikus Egyházi Zeneközlöny hasábjain:

Amidőn ezen egyházzenei műsort [...] közreadjuk, mindenekelőtt a magyar orgona-előadóművészet büszkeségének Schmidthauer Lajosnak szereplését kell kiemelnünk. A külföldöt diadalmasan bejárt és a magyar művész nevének oly sok dicsőséget szerzett orgonavirtuóz ezúttal is tökéletesen kiforrott művészi játéka volt az érdeklődés középpontja. Finom, művészi intelligenciája, virtuóz technikája, kifejlett pedáljáték művészete, választékos regisztráló ízlése, ezek mind olyan feltételek, amelyek Schmidthauerban a legszebb harmóniában olvadnak össze. A király orgonájának minden szépsége és ereje magas művészetté revelálódott, s kezében az orgona mechanikája nem kizárólagos oka, hanem alapfeltétele a művészetének. Ami őt jellegzetes orgonaművésszé avatja, annak előnyeit a saját művészi egyéniségében bírja. A Mátyás-templom boltívei ezúttal hálás közönséget fogadtak magukba, mely a művészi gyönyörűségnek fölemelő érzésével hagyta el a Halászbástyát.⁴²⁴

Az aradi minorita templom orgonájának bemutató hangversenyéről a következők maradtak fenn ugyanebben az újságban:

A hatás csodás volt, felzendült az orgona s erőteljes, hatalmas, tömör hangjai betöltötték a szíveket, majd a komor, harsogó hangú pedál uralólag, fugaszerű futamok, majd stakkatók meglepő alkalmazásával, majd a széles mederben zengő orgona hangjai halkulnak és a III. manuál redőnyének alkalmazása által eljutnak a leheletszerűségig;

⁴²¹ Rádióújság: Az orgona a jövő legnépszerűbb hangszere; 1934. június 12.

⁴²² Szóbeli közlés: Angster József, 2006. december 7.

⁴²³ Szóbeli közlés: 2009. november 23-án Csörgéy Miklóstól, aki hat éves korában a Zeneakadémián élőben hallotta Schmidthauert játszani, és részben az ő hatására kezdett el orgonálni tanulni.

⁴²⁴ KEZ-XVII/1910./8./123.

felsír az oboa szelíd, lágy hangja; megszólal a messze távolba képzelt pásztor sípja, kíséri csodás hatással az emberi hangot valóban megközelítő vox humana bűvös hangja; átveszi a vezetést a vox coelestis, mintha a szeráfok égi hangja szállna alá! Mindezekhez a mesteri játék, a változatok kápráztató csoportosítása az ember lelkéből kiválasztotta a felfelé való törekvést, és az orgonát mesterileg kezelő magyar virtuóz bámulatát.⁴²⁵

Balassagyarmaton adott egy jótékonyági hangversenyt „Oroszországban sínylődő véreink javára”. Erről a következők jelentek meg:

Nem csoda, hogy zsúfolásig megtelt a templom, mert az orgonahangversenyen országos-hírű orgonaművészünk Schmidthauer Lajos játszott. [...] aki ma az orgonavirtuozitásnak éppen olyan nagy hőse, mint a velencei egyház karnagya, Willaert lehetett avagy Buxtehude Lübeckben egykoron. [...] Schmidthauer belelehelte elragadó játékába a zeneműben megnyilatkozó mélységet s azt, amit esztetikailag szépnek nevezhetünk. A műveknek bámulatos koncepciója, annak megkapó változatai, a hatalmas erő és az utólérhetetlen polifonikus fejlesztés mint öntudatosan élő valóság jelent meg és jutott érvényre a nagy művész gyönyörű játékában.⁴²⁶

Nemzetközi kapcsolatait és nevének ismertségét az is bizonyítja, hogy Joseph Bonnet, a párizsi Saint-Eustache-templom orgonistája neki ajánlotta az Op. 7-es Tizenkét új darab orgonára című sorozatának tizenegyedik kompozícióját, az *Elfes-t*.⁴²⁷ Szalonorgonájához baráti beszélgetésre, orgonálásra meghívta a külföldről érkezett, valamint a fiatal magyar orgonaművészeket, orgonistákat, orgonabarátokat is. Ezeken az összejöveteleken alakult meg a „Játékasztal Társaság”. Sajnos ennek működéséről nagyon keveset tudunk. Csak egy híradást sikerült találnom a korabeli sajtóban, amely a Katholikus Kántor hasábjain jelent meg a hercegfalvi templom orgonájának építése kapcsán:

A készülő orgona iránt nagy volt az érdeklődés. 1939. május 20-án a Rieger gyár próbatermében felállított hangszer mellett a budapesti „Játékasztal Társaság” összejövetelt tartott, melyen több vidéki kántor is megjelent.⁴²⁸

Pénzéből másokat igyekezett segíteni. Ha növendékének nem volt szmokingja, megfelelő cipője vagy más elegáns öltözéke a fellépésekhez, akkor

⁴²⁵ KEZ 1912/5/76-78.

⁴²⁶ KK IX. 1921./5./89.

⁴²⁷ Joseph Bonnet (1884-1944): Douze pièces nouvelles pour grand-orgue Op. 7. Alphonse Leduc AL 14 539.

⁴²⁸ KK-XXVII/1939/10/143-144.

elment vele az üzletbe és vásárolt neki. Ismert mecénásként tartották számon, tehetséges fiatal művészeket: festőket, írókat támogatott. Állandó folyószámlája volt Budán a Kisrabló étteremben, 4-5 művésznek ő fizette a havi ebédjét.

1932-től 1943-ig a Zeneművészeti Főiskola Egyházi Zene és a Középiskolai Énektanárképző tanszakán tanított orgonát és harmóniumot. 1940–1943 között a Nemzeti Zenede tanára is volt. Lakásán többek között Margittay Sándort tanította magánúton orgonálni.⁴²⁹

1943-ban lemondta tanári állásait a bombázások miatt. Mivel a háború alatt az Orlay utcai 12 szobás villájában nem voltak biztonságban és nem akartak újszülött gyermekükkel rendszeresen az óvóhelyre menekülni, így Kislődön, majd Városlődön kibéreltek egy lakást és ott vészelték át az ostromot. Emigrálni szerettek volna, és azt remélték, hogy a Bakonyból könnyebben el tudják hagyni az országot. Egy svájci bankban jelentős összeg biztosítva volt, hogy minden gond nélkül új életet kezdhessenek. 1944-ben az Operaház bécsi gyorsvonatára megvolt a jegyük, azonban gyermekük betegsége miatt nem tudtak elmenni. Ez volt a szerencséjük, hiszen Győrben légitámadás érte ezt a vonatot, és mindenki odaveszett. Mikor visszatértek a Bakonyból Budapestre, azt tapasztalták, hogy a villa lakhatatlanná vált, mivel az ostrom utolsó napjaiban belövést kapott. Erről az időszakról így írt Schmidthauer:

Szörnyű időket élünk; a magam részéről már jobban örülnék annak, ha már régen elpusztultam volna. [...] A pécsi kirándulásunknak fő célja egy kis körültekintés zsír, szalonna és más élelmiszerek irányában, mert különben éhen pusztulunk. [...] vásárolni vagy cserélni akarunk.⁴³⁰

Mivel a villában már nem lakhattak, ezért Budán egy nagykovácsi üzletember házában kerestek menedéket a Bartók Béla úton, több fedél nélkül maradt sorstársukkal együtt. Schmidthauer Lajosnak ettől kezdve kevés lehetősége volt orgonálni. Eleinte még Budán a cisztercita templomban helyettesítette a kántort, de később már oda sem hívták. A villában a belövés következtében a szalonorgonája előtt leszakadt a padló és a garázsba hullott a törmelék. Szerencsére az orgona megmenekült, így szakemberek le tudták szerelni, és 1946 nyarán a tisztviselőtelepi⁴³¹ Magyarok Nagyasszonya-templomba átvitték, ahol havi bérleti díjért használták. Miután nem tudták fizetni a bérletet, 1956 nyarán Schmidthauer

⁴²⁹ Rohonczy Máriával készült interjú 2005. október 29-én.

⁴³⁰ BML – Angster, Schmidthauer Lajos 1946. január 3-án kelt levele Angster Józsefnek. Egy nagyszabású koncertműsor előadása volt a kirándulás apropója, de a valódi ok az idézetben olvasható.

⁴³¹ Mai elnevezése: Rezső tér.

eladta Böhönyére, ahol a vételárnak a felét kifizették. A fennmaradó összeget a későbbiekben havi 1000 Ft-os részletekben törlesztette a plébánia Schmidthauer fia részére.

Mivel államosították az Igmándi Keserűvizet, ezért minden korábbi jövedelemforrása megszűnt. 1947-ben sikerült eladnia az Orlay utcai villát, és új megélhetési lehetőséget keresve teherfuvarozó vállalkozásba kezdett. A villa árából vett egy három tonnás Opel-Blitz teherautót. Angster Józsefnek írt leveléből kiderül, hogy nem sikerült anyagi helyzetét jelentősen javítani ezzel sem, ezért kéri az orgonagyárost, hogy ha szüksége lenne teherfuvarozásra, akkor őt hívja, „mert stagnál az üzlet”.⁴³² 1949. november 13-án hangversenyt adott Pécsen a Jézus Szíve-templomban, műsorán Bach, Daquin, Mendelssohn és Widor művek szerepeltek. „A műsort fényes tudással, fiatalos frissességgel játszotta végig a fővárosi vendégorgonás.”⁴³³ Az ötvenes években már csak zongoraoktatásból tudott szerezni némi jövedelmet, házaknál tanította a gyermekeket. Felesége eközben állandó beugró volt több színháznál, öt nyelven énekelt nagy repertoárral.

Az ötvenes évek közepe felé Schmidthauer nemkívánatos személlyé vált, sőt a rendőri szerveknél többször feljelentették, több alkalommal előállították és testileg súlyosan bántalmazták. Ezen felül a legyengült fizikumú orgonaművészt majdnem lehurcolták gyalog Dunaföldvárra, amelybe minden bizonnyal behalt volna. Ekkor felesége kérésére és befolyásos emberek hatására szabadon engedték. A rendőrtiszt közölte Robonyi Ilonával: „Na vigye, nem lesz sok öröme benne.”⁴³⁴ Összeverték gumibottal: háta, talpa tele volt sebhelyekkel, így két hétig nem tudott lábra állni.

Robonyi Ilona primadonnaként kapott állást Kaposváron az 1955-ben alapított Csiky Gergely Színházban, így ebben az ínséges időszakban ő tartotta el a családot. Újra a kivándorlást tervezték. Megállapodtak, hogy ha „baj” történik, akkor Schmidthauer kiveszi a gyermeküket a győri Bencés Gimnáziumból, elutaznak Kaposvárra, és onnan hármasan kimennek Svájcba. Sajnos 1956-ban, amikor bejöttek az oroszok, a testileg-lelkileg meggyötört Schmidthauer Lajos nem indult a gyermekért, hanem özvegyének szavait idézve: „levonta a konzekvenciát”, és saját kezével véget vetett életének. Testének exhumálásakor mellén egy fényképet találtak,

⁴³² Schmidthauer Lajos 1947. február 11-én kelt levele Angster Józsefnek.

⁴³³ MK 78./1949./1701.

⁴³⁴ Szóbeli közlés: Rohonczy Mária, 2005. október 29.

amely feleségét és gyermekét ábrázolta, és azt a mellényt viselte, amit felesége kötött számára.⁴³⁵

Schmidthauer jó kedélyű ember volt, akinek megjelenése főúri hatást keltett, ugyanakkor szinte minden levelében írt valami humoros megfogalmazást: „Hiába, úgy vagyok a muzsikával is mint a cigarettával. Nem bírok leszokni róla.”⁴³⁶ Kortársai jó kedvű embernek ismerték meg. Angster József így nyilatkozott róla: „Schmidthauer tevékenysége nekem tetszett”.

Művei orgonára:

Scherzo. Rieter-Biedermann Leipzig 1909;

In Memoriam. Gaus: Orgelkompositionen IV. Coppenrath;

Korálváltozat és fúga. Rózsavölgyi és T. Bp. (évszám nélkül);

Vihar a Balatonon. Rózsavölgyi és T. Bp. 1933;

Változatok egy magyar népdal felett. Szerző kiadása, Bp. 1938;

Változat és fúga „A keresztfához megyek” témájára.

Rózsavölgyi és T. Bp. (évszám nélkül);

Változatok a „Megfagyott gyermek” dallamára – kiadatlan⁴³⁷;

Változatok a „Ki jár oly késő éjszaka” dallamára – kiadatlan⁴³⁸;

Írásai:

Az orgona a hangversenyteremben – A zene, 1910. október;

Egységes orgonatervezet – Zenelap, 1911. 18 – 19. sz.;

Aufgabe und Probleme der Konzertorgel Budapest, 1934;⁴³⁹

Az új magyar barokk-mozgalom jó meglátásai, hasznos újításai, túlzásai és tévedései az orgonaépítészetben (Katholikus Kántor Eger 1937/9).⁴⁴⁰

⁴³⁵ Szóbeli közlés: Rohonczy Mária, 2005. október 29.

⁴³⁶ BML – Angster: Schmidthauer Lajos és Angster Emil levelezéséből.

⁴³⁷ KK-XXVII/1939/10/143-144.

⁴³⁸ BBPI Schmidthauer Lajos Budapesten 1935. október 8-án kelt levele dr. Gonczlik Kálmánnak.

⁴³⁹ Schmidthauer 1.

⁴⁴⁰ Schmidthauer 2.

3. 3. 2. Schmidthauer Lajos orgonatervei

	Tervezés/ építés éve	Cég	Opusz- szám	Helységnév	Tulaj- donos	Méret	Trak- túra	Szél- láda	Megjegyzés
1.	1909	Wegenstein	—	Budapest, Jézus Szíve-templom ⁴⁴¹	k	II/23	p	k	Kersch Ferencsel
2.	1911	—	—	Mintadiszpozíció	—	III/60	—	—	Zenelap 1911./18-19./6.
3.	1913	Rieger	1800	Marosvásárhely, Kultúrpalota ⁴⁴²	á	III/63	p	k	Antalfy-Zsiross Dezsővel és Karácsonyi Istvánnal
4.	1916	Rieger	2002	Pannonhalma, Apátsági templom ⁴⁴³	k	II/40	p	t	bencés rend
5.	1930	Angster	1066	Budapest, Orlay utcai villa ⁴⁴⁴	m	II/26/23tk	p	t	
6.	1935	Angster	—	Budapest, Orlay utcai villa ⁴⁴⁵	m	III/42/27tk	e	t	tervezet
7.	1936	Angster	1125	Baja-Belváros ⁴⁴⁶	k	II/30/29t	p	t	
8.	1938	Angster	1150	Pécs, Jézus Szíve (Pius) templom ⁴⁴⁷	k	III/49/46t	e	t	jezsuita rend
9.	1939	Rieger	2893	Mezőfalva (Hercegfalva) ⁴⁴⁸	k	II/33/28	p	k	cisztercita rend
10.	1942	Angster	1270	MÁV kórház kápolna ⁴⁴⁹	á/k	II/17	e	k	
11.	1944	Rieger	—	Orosháza ⁴⁵⁰	k	II/24	p	k	elkészült: II/21
12.	1950	Rieger	—	Battonya	k	III/34	e	k	elkészült: III/23
13.	1951	Rieger	—	Budapest-Zugló	k	II/14	e	k	Gergely F. és Szalay L.

⁴⁴¹ KEZ XVI./7./102., illetve KEZ XVI. /9. /144. Az orgona átvételében való közreműködés.

⁴⁴² Helyszíni szemle, valamint Dávid 175-176.

⁴⁴³ MuSa 1987./12./15.

⁴⁴⁴ Helyszíni szemle (jelenleg a böhonyei római katolikus templomban található a hangszer), valamint BML – Angster tervek, levelek, szerződések.

⁴⁴⁵ BML – Angster árajánlat: 261/1935.

⁴⁴⁶ Helyszíni szemle, BML – Angster tervek, valamint levelek a Baja-Belvárosi Plébánia irattárából.

⁴⁴⁷ BML – Angster szerződés: 1937. március 25., Karcsay, Angster 1 164-165, valamint helyszíni szemle.

⁴⁴⁸ KK-XXVII/1939/10/143-144.

⁴⁴⁹ BML – Angster 1942. július 7-én kelt árajánlat, valamint az 1942. szeptember 1-én kelt szerződés. Felépítési hely: Budapest VI. kerület, Bulyovszky u. 39.

IV. emeleti kápolna, ma a Rokolya utcai katolikus templomban áll. A hangszert a MÁV betegségi biztosító intézet rendelte meg.

⁴⁵⁰ Helyszíni szemle, valamint Ágost Gabriella információi.

3. 3. 3. Orgonatervezői munkássága

Schmidthauer Lajos munkásságát nehéz lenne korszakokra osztani, mivel jelentős stílusváltozásokat nem könnyű körülhatárolni diszpozícióiban, inkább átalakulási folyamatok figyelhetők meg nála. Ezekről a későbbiekben szöveg. Orgonaszakértői, illetve orgonatervezői feladatokkal 1909 és 1951 között foglalkozott. Orgonái tervezésénél alapvetően arra törekedett, hogy a barokk és a romantikus művek is megszólaltathatóak legyenek a hangszereken, bár a hangzásvilág tekintetében a romantika dominált.

Tervezői munkásságának elmélyültségéről néhány nyomtatott anyag mellett az Angster József és Fia Orgonagyár irattárában fennmaradt levelezések tanúskodnak. Schmidthauer elsősorban az orgonák diszpozícióival, a játéktechnikai segítőfajtáival és esetenként az orgona belső elrendezésével foglalkozott. A sípsorok menzúrálását az orgonaépítőre bízta. A hangszereket elsősorban gyakorlati szempontból szemlélte. Hatást gyakoroltak rá az általa előadott orgonaművek regisztrációs előírásai, valamint külföldi koncertkörútjai során megismert igen sok orgona. Részt vett több orgonakongresszuson is: 1934 szeptemberében Luxemburgban előadást tartott, valamint 1938-ban Freiburgban is jelen volt, ahol olyan neves orgonaépítővel beszélt, mint Weighle, Walcker és Steinmayer.⁴⁵¹

Viszonylag kevés orgona tervezésében működött közre, mivel nem töltött be olyan pozíciót a katolikus – vagy más – egyházban, melynek révén lehetősége lett volna több orgonaépítési munkálatba belelátni. Ahol felkérték orgona tervezésére, ott arra törekedett, hogy a készülő hangszer koncertcélokra is alkalmas legyen, így kétmanuálosnál kisebb orgonát nem tervezett. Diszpozícióiban a regiszterek nevei egy-két kivétellel magyar nyelvűek. Kivétel szalonorgonája, melynek regiszterfeliratait német nyelven, a játéktechnikai segítőfajták neveit magyar nyelven készítette.

Két jelentős, orgonatervezésről szóló írása jelent meg, az első akkor, amikor még nem valósult meg egyetlen diszpozíciója sem: ez az Egységes Orgonatervezet 1911-ből.⁴⁵² Ebben részletesen kifejti az orgonatervezéssel kapcsolatos – még a korai, sötét hangú, romantikus orgonaideált követő – gondolatait, hosszasan elemzi a

⁴⁵¹ BML – Angster: Schmidthauer Lajos 1938. július 12-én Angster Emilnek írt levele.

⁴⁵² Zenelap XXV./1911./18-19./4-11. Zalanfy Aladár Egységes Orgonatervezet című írásához kapcsolódóan (A Zene 1911. március).

játéktechnikai segítőik fajtáit, elrendezését, és – gyakorlati ember lévén – azok használati módjait is. A második „Az új magyar barokk-mozgalom jó meglátásai, hasznos újításai, túlzásai és tévedései az orgonaépítészetben” címmel 1937-ben írt tanulmánya. Ennek célja az volt, hogy a neobarokk orgonákat tervező szakértők figyelmét felhívja arra a tényre, hogy nem lehet a XVI. és XVII. század irodalmának kizárólagos egyeduralmat adni, és ezzel együtt a romantika orgonaépítészetének minden jellemzőjét kiirtani. Írásának elkészítése előtt igen sok német nyelvű könyvet tanulmányozott, melyről Angster Emilnek így írt:

Elolvastam sok német nyelvű munkát is a barokk orgonákról és ha nem is adok mindenben igazat Zalánffyéknek, tagadhatatlan, hogy különösen, a mi a méretezéseket illeti, nekik nagyon sokban van igazuk. Való igaz az, hogy a regiszterek nevei magukban véve még nem mondanak semmit. A lényeg a hangzásban van és az együtthangzásban, a hol a tulajdonképpeni művészet elkezdődik. Igen komplikált és nagy tudást feltételező dolgok ezek és alig tudom elképzelni, hogy kis mesterek mindennek a birtokában lennének. Most látom csak igazán, hogy mi mindenre kell tekintettel lenni egy igazán jó dispositio megszerkesztésénél.⁴⁵³

Írásában stílusának megfelelően színes, néhol szinte humoros hasonlatokkal tárgyalja saját szemszögéből az orgonamozgalom kialakulásának körülményeit, valamint annak magyarországi megjelenése kapcsán kialakult véleményét. Ezt legtömörebben a következőképpen fogalmazza meg:

Téves elgondolásokból kiinduló költséges kísérletezésnek kell minősítenünk az új magyar barokk-mozgalomnak ama célkitűzését, mely kizárólagosan a XVII. századbéli barokk művészetet akarja visszaállítani a mi XX. századunkban.⁴⁵⁴

A bevezetés után áttekintést nyújt az orgonaépítészet korábbi gyakorlatáról. A „háború előtti idők” művészi (például néhány budapesti templom, az egri, pécsi, kalocsai, temesvári székesegyházak, komáromi Szent András-templom) orgonáin kívül kialakult sablonorgona típusának jellemzőit részletesen elemzi, rámutatva azok hibáira. Ezek magas légnyomásának kritikájaként a következőket írja:

Szép tömör orgonahangot csakis megfelelő számú változattal, lágy intonálással és lehető alacsony szélnyomással tudunk csak elérni.⁴⁵⁵

⁴⁵³ BML – Angster, Schmidthauer Lajos Budapesten, 1937. április 23-án kelt levele Angster Emilnek.

⁴⁵⁴ Schmidthauer 2., 6.

⁴⁵⁵ Schmidthauer 2., 12.

A neobarokk és eredeti barokk mechanikus hangszerek traktúrájával és diszpozíciójával kapcsolatban a következő érdekes megjegyzéseit olvashatjuk. Ebből ízelítőt kapunk sajátos hasonlataira és fogalmazási stílusára is:

Ne higyjük [...], hogy egy pneumatikus, vagy elektromos szerkezetű modern orgonán ugyanazokat a hangszíneket és finomságbéli arányokat fogjuk magunknak elővarázsolni tudni, mint [...] a hamburgi orgonán. [...] Amint megilletődéssel gondolunk ma, az oceánjáró nagy gőzösök korában a régi idők vitorlás romantikájára, épp oly irigyléssel tekintünk vissza a pneumatikus és elektromos rendszerek rohanó, gépiesített, gyári korszakából a mechanikus orgonák kispolgári, nyugodt, kézműves, művészelkű világába. Ezt a kort [...] csak rosszul utánozhatjuk, de oda soha többé visszajutni nem fogunk. A mechanikus traktura a múlté. [...] Ha a barokk dispositiók elfogadására még hajlandók is a megrendelők, a mechanikus rendszert újra bevezetni már csak azon oknál fogva sem fogják, mert az aránytalanul drágább, és mint ilyent az egész vonalon keresztülvinni lehetetlen.⁴⁵⁶

Elemzi a mechanikus orgonák megszólalási pontosságát, melyet a zongorához hasonlít. A fenti sorai ellenére a mechanikáról még egy rövid mondatot ír, melyből kiderül, hogy szimpatizál a mechanikus orgonákkal: „Sajnos ezt a rendszert elfújta az idők szele.” Mivel Schmidthauer orgonaideálja inkább romantikus volt, mint barokk, nem csodálkozhatunk azon sem, hogy ideális megoldásként a Barker-emeltyűs mechanikus orgonát nevezi meg.

Közli és elemzi a hamburgi Jakobikirche orgonájának diszpozícióját. Kifogásolja, hogy bár a régi mesterek „apostolai” építtetik az új orgonákat a barokk elvek alapján, de maguk a korszak irodalmát nem játsszák. Felteszi dolgozatának lényegi kérdését is:

Miért akarunk mi mindenáron barokk-orgonákat építeni, amikor a barokk irodalmat nem kultiváljuk, és miért kell nekünk a romantikusokat mindenáron barokk orgonákon játszani, amikor ezek az orgonák nem arra valók?⁴⁵⁷

Megjegyzí, hogy Németországban szinte kizárólag evangélikus templomok számára építik az orgonamozgalom elvei szerint készített neobarokk hangszereket, azért, hogy a liturgiában helyet kapó barokk korárelőjáték-irodalom megszólalhasson.

Kijelenti, hogy „valamire való orgonáról” nem hiányozhatnak a vonós és lebegő változatok, valamint a henger. Ugyanakkor kicsit alább a következőket írja:

⁴⁵⁶ Schmidthauer 2., 14.

⁴⁵⁷ Schmidthauer 2., 19.

A művészi játékban ma is arra kell törekedni, hogy ott ahol csak lehet a henger használatától eltekintsünk.⁴⁵⁸

A hátpozitív művek elhelyezése nem volt szimpatikus számára; ezek többségének diszpozícióiban szerinte a 8'-as principált a 4'-as helyettesítette, és így „a végeredmény egy 4’, vagyis egy oktávval magasabb fekvésű Rückpositiv-mű lett, amit kizárólag a kényszeredett szükség hozott magával.” Ugyanis „ezekben a karzatszéli kis ládikókban nem lehetett nagyméretű sípokot elhelyezni.”⁴⁵⁹

Zárszavában a neobarokk orgonák tervezőinek erényeként sorolja fel a zenekari hangzású, sablonos hangszerek elleni harcot: „vissza kell térni a felhangdús orgonahanghoz”. Támogatta a szakértő bevonására vonatkozó törekvéseket is. Túlzásnak tartotta azonban, hogy ezek a szakértők elvetettek számos olyan orgonaépítészeti elemet, amelyek a romantika stílusjegyeit idézték.

Angster Emil erről a dolgozatról a következőket írta Schmidthauer Lajosnak:

Erre a kis nyomtatványra, amely nagy szaktudással és körültekintéssel készült nagy szükség van. A barokk mozgalom tagadhatatlanul sok jót is produkált, de annak maradék nélkül való utánzása épen olyan elhibázott volna, mint a teljes negligálása.⁴⁶⁰

A Katholikus Kántor hasábjain Halbwinkl Frigyes, Pécsi Sebestyén és Lisznai Szabó Gábor írt kritikákat Schmidthauer cikkére, melyekben pellengérré állították az írásában található ellentmondásokat és kétségbe vonható megfogalmazásokat, közléseket.⁴⁶¹ A Magyar Kórus hasábjain Geyer József: Magyar barokk-orgona? című kritikájában többek között megállapította:

a magyar orgonaépítészetben barokkmozgalom nincsen. Komoly orgonaszakértőink a [...] legújabb 400 év különböző stílusú orgonáit, orgonazenéjét és szakirodalmát tanulmányozva a legjobb dolgokat kiválasztják. [...] A barokk orgonatípus e munkaanyagának csak kis töredéke, aminek egyedüli kora éppúgy elmúlt, mint a romantikusé. A ma és a jövő orgonája sem nem barokk, sem nem romantikus, sem e két iránynak kompromisszuma.⁴⁶²

Ehhez a témakörhöz kapcsolódik egy lejegyzett beszélgetés Schmidthauer Lajossal a német „orgonareformátorok” terveiről, mely az Alleluja folyóiratban jelent meg a fent említett füzet kiadása előtt: „Nem egyszerűsíteni, –

⁴⁵⁸ Schmidthauer 2., 26.

⁴⁵⁹ Schmidthauer 2., 23.

⁴⁶⁰ BML – Angster, Angster Emil 1937. szeptember 2-án kelt levele Schmidthauer Lajosnak.

⁴⁶¹ KK XXV/1937./11./178-182.

⁴⁶² MK 1937./10./27./501.

továbbfejleszteni kell az orgonairodalmat!” címmel.⁴⁶³ Geyer József kritikus élel írt reflexiói ugyanezzel a címmel jelentek meg ugyancsak az Allelujában.⁴⁶⁴ Schmidthauer elgondolása szerint Geyer ellenséges hangvételi cikkeinek személyes oka volt.⁴⁶⁵

3. 3. 4. Diszpozícióinak sajátosságai, jelentős orgonatervei

Mint már fentebb szó volt róla, diszpozícióiban alapvető apróbb változások figyelhetők meg, melyeket túlzás lenne korszakokra osztani. Korai hangszerein igen sok alapregiszterrel találkozunk, de az aliquotok önállóan nem, csak a mixturákban kapnak helyet, a többi regiszter mind alapfekvésű.

Ezek az orgonák a következők:

- Budapesti Jézus Szíve-templom (orgonaátvétel),
- III manuál 60 regiszteres mintadispozíció a Zenelapban 1911. november 20-án megjelent, Egységes orgonatervezet című cikkéből,⁴⁶⁶
- Marosvásárhelyi Kultúrpalota (Antalffy-Zsiross Dezsővel és Karácsonyi Istvánnal együtt).

A budapesti Jézus Szíve-templom orgonájának átvételére Kersch Ferenc esztergomi főszékesegyházi karnagyot kérték fel szakértőnek. Schmidthauer is jelen volt az orgonaátvételkor, s mivel bizonyára egyetértett a jegyzőkönyvben foglaltakkal, ezért ő is aláírta azt. Ebben az orgonának a jellemzői olvashatók, valamint az alábbi mondat is: „A helyes méretű pedálbillentyűzet igen könnyű járású, minélfogva már azért is hangversenycélokra kitűnően alkalmas.”⁴⁶⁷

Az Egységes orgonatervezet című cikkében⁴⁶⁸ közölt 60 regiszteres mintadispozíció tükrözi talán legjobban a fiatal Schmidthauer orgonaépítészeti igényét. A teljes mértékig romantikus hangképvázlatban sok alapregiszterrel találkozunk, a főművön 16', 8', 4', 2', a pedálban 16', 8', 4', a mellékműveken csak 8' és 4' magasságban építi ki a principálkart. A fuvolák és vonósok is nagy számban

⁴⁶³ Alleluja I./1937./7-8./12-13.

⁴⁶⁴ Alleluja I./1937./9-10./10.

⁴⁶⁵ BML – Angster, Schmidthauer Lajos 1938. június 15-én kelt levele Angster Emilnek.

⁴⁶⁶ Zenelap XXV./1911./18-19./4.

⁴⁶⁷ KEZ 1909./9./144.

⁴⁶⁸ Zenelap XXV./1911./18-19./4-11. Zalánfy Aladár Egységes Orgonatervezet című írásához kapcsolódóan (A Zene 1911. március).

jelennek meg. A nyelveket hét sípsor képviseli, minden manuálon van egy 8'-as trombita. Aliquot sípsor a mixtúrákon kívül nem található az orgonatervbén.

Átmeneti jellegűnek mondható a pannonhalmi apátsági bazilika diszpozíciója, amelyben egy 2 2/3'-as Quint már helyet kap. Az aliquotokon kívül az említett két hangszeren jelentősebb számban találkozunk nyelvekkel.

Mivel a korszak különféle orgonaépítési stílusirányzati változásait figyelemmel kísérte, bizonyára hatással volt rá az elzászi orgonareform szellemisége is, de nála minden bizonnyal döntőbb hatást jelentettek az általa játszott francia romantikus orgonaművek regisztrációs előírásai. Az orgonamozgalom elveiről alkotott véleményéről már szóltam, elvértve találkozhatunk pár olyan regiszterrel a késői diszpozícióiban, melyek feltehetőleg e mozgalom hatására kerültek be az orgonákba.

Tizennégy év múlva tervezte meg következő hangszerét Orlay utcai villájának szalonjába. Ebben a diszpozícióban a legjelentősebb újítás az aliquot regiszterek nagyobb számban való megjelenése. A főművön tulajdonképpen négy sípsor kap helyet: egy Praestant 8', egy soronként önállóan is használható öt soros 8'-as Cornet, egy 16'-as Bourdon⁴⁶⁹ és egy Cor anglais 8'. Az orgonába egy 8'-as Hárfa⁴⁷⁰ nevű regisztert építettek be a későbbiekben. A szerződésben egy Salicional 8' regiszter is szerepelt a diszpozícióban, valamint a két aliquot regiszter (Nasat 2 2/3' és Terzflöte 1 3/5') helyett egy Sesquialtera. Itt még a redőnyműre tervezte a Celesta regisztert.⁴⁷¹ A redőnymű 8'-as principálra épül. A 2 2/3'-ról induló Mixtura különlegességét az adja, hogy a Flageolet 2' regisztert is hozzákapcsolták, így lett négy soros. A fuvolák 8'-, 4'- és 2'-as fekvésben kapnak helyet. A vonós regisztereket három sípsor képviseli 8'- és 4'-as fekvésben. Schmidthauernél általánossá válik, hogy a redőnyműbe kerül az erősebb nyelv, a Trompet Douce 8', nem a főműre. E mellé utólag egy Vox humana 8' is készült.⁴⁷² A pedálban principállal nem találkozunk, a fuvolák 16'-, 8'-, 4'-, 2'-as fekvésekben fordulnak elő, ezeken kívül egy vonós, egy aliquot és egy nyelv regiszter szerepel. A főműről transzmisszióval a pedálon is használható volt a Bourdon 16'. Az orgonán három redőnytalp kapott helyet, egy a teljes orgonára, egy a redőnyműre, és egy a Vox humana 8' sípsorhoz.

⁴⁶⁹ Kombinált a 8'-as Rohrflöte regiszterrel.

⁴⁷⁰ Megépült: Celesta. – Helyszíni szemle

⁴⁷¹ BML – Angster, 1929 novemberében kelt szerződés Schmidthauer Lajos aláírásával.

⁴⁷² A játszóasztalon is látható, hogy későbbi beépítés. – Helyszíni szemle.

Az orgona elkészülése után öt évvel Schmidthauer nagyobb átalakítást tervezett a hangszeren. Fennmaradt ezzel az átépítéssel kapcsolatos teljes levelezése az Angster orgonagyár iratai között.⁴⁷³ Schmidthauer elektromos traktúrára szeretette volna átépíttetni a hangszeret. Célja az volt, hogy a szegedi dóm orgonájának megfelelő precizitással lehessen rajta játszani. Szimpatikus volt neki a Nemzeti Zenedében Sugár Viktor terve szerint kialakított ikermanuál megoldás, és egy hasonló rendszert szeretett volna kiviteleztetni saját orgonáján is, hogy hárommanuálos legyen a hangszer. További kombinációkat és transzmissziókat kívánt volna alkalmazni, a főmű Cor Anglais 8' regisztert a pedálban 8'-as, illetve 4'-as fekvésben szeretette volna használni.

Először a II. manuál Trombita 8'-ra gondoltam, melyből a pedálban kivettem volna a 4'-ast, de ez túlzottan erős, és figyelembe kell venni, hogy a manuálban nincs 4'-as nyelv. A Cor Anglais viszont nem zavar, ad egy kevés színt és mint szóló változat nagyszerűen alkalmazható.⁴⁷⁴

Különleges megoldás lett volna a pedálban az 1 3/5'-as Terc transzmissziója.⁴⁷⁵ A Bourdon 16' regisztert a II. és a III. manuálon is használni szeretette volna. Az arloni székesegyházban megismert „egy négy harangból álló harangjátékot, mely a templomi harangokat utánozza, és mely egy wippeni⁴⁷⁶ lenyomására kezd el működni”. Ez feltehetőleg egy cimbelstern volt, amit szintén beépíttetett volna. Kifogásolta, hogy nem elég precíz a repetíció a saját orgonáján, különösen a II. manuálon, ennek következménye, hogy „a trillák nem pattognak eléggé, sőt itt-ott össze is folynak. A szegedin úgy lehet dobolni, akár egy zongorán.”⁴⁷⁷

Angster válaszlevelében tudatta Schmidthauerrel, hogy három transzmissziót nem tud kivitelezni, csak teljesen elektromosan. Ha a pedálra készül egy „elektromos állomás”, akkor körülbelül 50%-kal megnő a sípok megszólalási pontossága. Schmidthauer a játszóasztal elrendezését úgy képzelte el, hogy a három manuállibentyűzet mellett két oldalt kapjon helyet a regisztertábla. Kért árajánlatot mozgatható játszóasztalra is. Három szabad kombinációt szeretett volna, piros, sárga és zöld kapcsolókkal, melyek kiváltották volna egymást. Az akkoriban szokásossá vált Főmű be kapcsolót elhagyta volna. Fontos megemlíteni, hogy a kopulákat is

⁴⁷³ BML – Angster levelek, Schmidthauer Lajos 1935. január 4-én, január 11-én és március 10-én kelt levele, valamint Angster Emil 1935. január 14-én kelt levele.

⁴⁷⁴ BML – Angster: Schmidthauer Lajos Budapesten, 1935. január 4-én kelt levele.

⁴⁷⁵ Feltehetőleg a Mátyás-templom orgonájának 1931-es bővítésekor Sugár Viktor által a pedálba diszponált 1 3/5'-as Terc sípsor tetszett meg Schmidthauernek.

⁴⁷⁶ Kapcsoló.

⁴⁷⁷ BML – Angster: Schmidthauer Lajos Budapesten, 1935. január 11-én kelt levele.

ellátta volna kombinációs kapcsolókkal. Schmidthauer 3000 pengőért akarta megcsináltatni ezt a munkát, de a túl magas vállalási ár miatt – mely 11. 628 pengő volt – lemondott tervéről. 1939-ben még egyszer ajánlatot kért a szalonorgona ikermanuálos átépítésére.⁴⁷⁸ Ekkor megelégedett a Cor anglais 8' sípsornak a pedálra 4'-as regiszterként való transzmittálásával. Ki akarta cseréltetni orgonájának fekete billentyűit, mivel azok befelé keskenyedtek. Rájött, hogy bizonytalanabban játszik otthon, mint másutt, vagy a Steinway zongoráján.

További orgonatervezői tevékenységében mintává vált saját hangszere, melyre Vihar a Balatonon című magyar fantáziáját írta. A kiadott kotta belső oldalán közli a diszpozíciót is. Későbbi orgonáiban látszik a törekvés arra, hogy helyet kapjanak azok a regiszterek, amelyek ennek a műnek az előadásához szükségesek. Hangszeréről több orgonaművész elismerően nyilatkozott, Geyer József közli műszaki vázlattevét is Az orgona című könyvének mellékletében.⁴⁷⁹ Az 1930-ban rendezett budapesti Orgonakongresszus alkalmával, szeptember 11-én a budapesti terézvárosi templomban adott hangversenyt Otto Dunkelberg, a passai dóm orgonistája. A koncertet követően Schmidthauer Lajos meginvitált több művészt az Orlay utcai villájába, ahol bemutatta újonnan épült szalonorgonáját. A meghívottak közt volt többek között F. X. Mathias Strassburgból, Johannes Biehle Berlinből, Otto Dunkelberg Passauból; Antos Kálmán, Geyer József, Hammerschlag János, Harmat Artúr, Koudela Géza, Pikéthy Tibor, Riegler Ernő és Sugár Viktor.

A művészek alig tudtak betelni a Schmidthauer mester remekbe készült orgonájával, mely a magyar orgonaépítő-művészetnek egy oly tökéletes példánya, mely bármelyik külföldi gyártmánnyal méltán versenyezhet.⁴⁸⁰

1928-ban a kaposvári belvárosi templom Mayer Albert készítette orgonájának átvételénél a város Schmidthauer Lajost kérte fel szakértőnek, aki elismerőleg nyilatkozott a hangszerről, de feltehetőleg nem volt beleszólása az orgona diszpozíciójába.⁴⁸¹

A következő jelentős hangszer a bajai belvárosi templom orgonájának átalakítása. Schmidthauer a templom apátplébánosának, dr. Gonczlik Kálmánnak jó barátja volt, így lett az orgonaépítés szakértője. Az 1904-ben készült két manuál 16

⁴⁷⁸ BML – Angster, Schmidthauer Lajos Budapesten, 1939. június 14-én kelt levele Angster Oszkárnak.

⁴⁷⁹ Geyer 6 melléklet.

⁴⁸⁰ KK–XVIII/1930/9/176-177.

⁴⁸¹ KK–XVI/1928/2/34-35.

regiszteres orgona bővítésére 1935 júniusában Angster Emil két tervezetet készített. A kisebb hangképvázlatban nem szerepeltek nyelvsípsorok.⁴⁸² Ezekre Schmidthauer Lajos véleményezése után adtak árajánlatot, július 1-én. Schmidthauer saját szalonorgonájának főbb jellemvonásait vette alapul, ezt bizonyítja az alábbi levélrészlet, melyből az orgona átépítésével kapcsolatos első gondolatait is megismerjük:

Szerény nézetem szerint okvetlenül oda kell hatni, hogy a II. manuálon egy az enyémhez hasonló Trombita 8 foglaljon helyet (tehát nem egy tulerős goromba változat!), melyből éppen úgy mint nálam, egy Posaun 16'-ot kellene transmittálni a pedálba. Az I. manuálra ugyancsak az enyémhez hasonlóan egy Cor anglais változatot kell disponálni, ami részben töltő szerepet játszik és a mellett szólóra is alkalmas. [...] Nem tudom, hogy a Fl. harmon. 8 helyett nem lenne-e jobb megtartani a Bourdon 8'-at annál is inkább, mert úgy emlékszem, hogy az nagyon jó változat Baján. Van azután még két kérdés. Nem lehetne-e a Zugóquintet ketté választani, hogy legyen az I-ön egy két lábas játék, mely nélkül az egy kissé suta [...] továbbá szükséges lenne egy 4 lábas vonós, a Dolce pl. külön is. Korárelőjátékok szempontjából, tekintettel arra, hogy csak két klaviatura van és a kopulázás sok esetben nem lehetséges, reszkierozni kellene még egy két lábast a pedálba, sőt én letransponálnám mint 4-est a cor anglaist is. A Mixturák kérdését Te jobban el tudod dönteni. [...] A kisebb tervezet csak rész-megoldás, az orgona üresen fog szólni és messze mögötte fog maradni az új orgonának mely tudtommal nyelves változatokkal is rendelkezik.⁴⁸³ Az ilyen orgonán a romantikus irodalom alig érvényesül és aránylag nagyobb költséggel kevesebbet kap az egyházközség. Menü pecsenye nélkül, szépséges hajadon - kopasz fejjel. [...] A II. Man. tremoloval és ha lehet, külön az első is. Egyébként ajánlanám az én orgonámnak a játszó-asztal-berendezését.⁴⁸⁴

Mivel Baján lehetőségem nyílt a belvárosi plébánia irattárában kutatni, ezért egy további érdekes kérdésre tudok ennek a hangszernek az esetében választ adni, amelyre a dolgozat során tárgyalt többi orgonával kapcsolatban máshol nem kínálkozott mód. Ez pedig az, hogy hogyan fogadta a szakértők elképzeléseit a helyi kántor, aki az orgona elkészülte után annak gazdája lett? Erre a válasz Baja-Belváros esetében egy levélből derül ki, melyet a templom akkori főkántora, Lovas Andor írt

⁴⁸² BBPI 1935. július 1-én kelt költségvetés az Angster orgonagyártól.

⁴⁸³ A bajai ferences templom 1935-ben épült II./42/37 regiszteres orgonájára utal itt Schmidthauer.

⁴⁸⁴ BML – Angster, Schmidthauer Lajos Budapesten 1935. június 15-én kelt levele Angster Emilnek.

dr. Gonczlik Kálmán apátplébánosnak. Lovas Andornak nem volt szimpatikus egyik orgonatervezet sem, és ezzel kapcsolatosan egy saját készítésű, 22, illetve 23 regiszteres hangképvázlatot adott meg. A felsorolt új regiszterek Lovas Andor tetszését feltehetőleg a bajai ferences templom 1935-ben elkészült orgonájában nyerték el, ugyanis kivétel nélkül találkozhatunk ezekkel azon a hangszeren is, bár ott több aliquot és mixtura is helyet kapott, valamint a II. manuálon szuperoktáv-kiépítés is található a 70 hangos szelládán.⁴⁸⁵ Lovas a Belvárosban is feltétlen szükségesnek vélte a „tartalék sípok” beépítését a redőnyműre. A főkántor tervezetéből kimaradt volna a Schmidthauer által nagyon jónak ítélt Bourdon 8’. Három új regiszter kapott volna helyet: Éjkürt 8’, Viola 4’ és Trombita 8’. A mixturát a korábbi 4 sorról 6 sorosra bővítette volna.⁴⁸⁶ A II. manuálra új Pommer 16’, Kürtprincipál 4’, Nazard 8’⁴⁸⁷ vagy Énekregal 8’, új Clarinet 8’⁴⁸⁸ vagy Angolkürt 8’ és egy Vox humana 8’ regisztert szeretett volna beépíttetni. A pedálban ellenszenves volt számára az Apertabass 8’, melyről ezt írta:

„Egyetlen kellemetlen változata van a jelenlegi műnek. Echora építeném. Ebben a hangszínében durva és kellemetlen, sohasem használom.”⁴⁸⁹

A pedálba egy Puzon vagy Bombardon 16’ regiszter beépítését tervezte, valamint transzmissziós megoldással a II. manuál Pommer 16’ regiszterét is használta volna a pedálon.⁴⁹⁰

Tervezetében a 2’-as regisztereket teljesen mellőzte, mivel meg akarta tartani az orgona méltóságteljes hangszínét. „A szuperoktávval kapok elég 2’-as hangszínt. A ferenciek orgonájában a 2’-ok teszik azt a sajátos, szinte bántó hangszínt a Tuttiban.”⁴⁹¹

Dr. Gonczlik Kálmán a kántor levelét eljuttatta Schmidthauer Lajosnak, aki részletes válaszában minden bizonnyal meggyőzte a plébánost, hiszen 1936. február 27-én megkötötték a szerződést az orgonaművész elgondolása szerinti hangképvázlat megvalósítására. Schmidthauer e levelében érvelt a második diszpozícióterv megvalósítása mellett, ugyanis nagyon fontosnak tartotta a nyelvsípok beépítését. Ezt sajátos stílusában, szemléletes módon próbálta a plébános értésére adni:

⁴⁸⁵ Helyszíni szemle.

⁴⁸⁶ A bajai ferenceseknél csak 5 soros a mixtura a főművön.

⁴⁸⁷ Feltehetőleg emlékezetből írta és nem emlékezett a lábszámra, mely a ferenceseknél is 2 2/3’.

⁴⁸⁸ A Clarinet a ferenceseknél 4’-as fekvésű regiszter.

⁴⁸⁹ BBPI, Lovas Andor főkántor 1935. december 11-én kelt levele dr. Gonczlik Kálmán plébánosnak.

⁴⁹⁰ A bajai ferenceseknél is transzmissziós ládán található a Pommer 16’, és a pedálban is használható.

⁴⁹¹ BBPI, Lovas Andor főkántor 1935. december 11-én kelt levele dr. Gonczlik Kálmán plébánosnak.

Az első tervezet [...] igen messze esik a másodiktól, de jó. Ebéd feketekávé nélkül, pörkölt ital nélkül, nyulpecsenye preiselbeer nélkül. Ha úgy gondolkodtok, hogy ezek a dolgok Nektek nem kellene, akkor csináltassátok meg az elsőt. Nyelvis játékok nélkül az orgona hangja üres. A szépen intonált mixturák és egyéb kevert változatok adják meg az orgonának az ezüstös csengést, a nyelvészek öntik rá az arany guszt. [...] Ezek nélkül orgonátok a célnak ugyan megfelel, de komoly hangversenycélokot már nem szolgálhat.⁴⁹²

A ferencesek orgonájával kapcsolatosan a következőket írja:

Nem tudom, hogy a ferencziek orgonáját ki tervezte, de ha sivít, akkor nem lehetetlen, hogy a mostani szerencsétlen „modern” irányzat valamelyik szellelbélelt képviselője. Ezek viszont túlzásba viszik a felhangokat és azért sivítanak az orgonáik. Ezek azok a bizonyos új barokk orgonák.⁴⁹³

A szerződéskötés után, 1936 márciusában vették tervbe a Vox humana 8'-as regiszter külön redőnyszekrényben való beépítését, a főkántor kérésére.⁴⁹⁴

A hangszert nem vették át az első alkalommal, mert nem Schmidthauer útmutatásai szerint, azaz nem egymás mellett elhelyezve épültek meg az orgona manuálművei, valamint felháborította az orgonaművészt az is, hogy nem az ő szalonorgonájának a játékasztal méreteit alkalmazták. A redőnymű a főmű mögé került, így a templomban található boltív miatt gyenge lett a kihangzása a II. manuálnak és a pedálnak. A hibák orvoslásául az orgonaházat kétoldalt bővítették – ez természetesen további költségeket jelentett – és így a két manuál sípjai egymás mellé kerülhettek. Ezen kívül Angster a Kürtprincipál 8' regisztert saját költségén kicserélte – mivel az első alkalommal beépített sípsor túl szűkre lett méretezve, és nem volt elég vivőereje a redőnyműnek.⁴⁹⁵ Az átvétel előtt Schmidthauer kipróbálta a hangszert és a főmű kismértékű gyengítését kérte kis a-tól azért, hogy jobban olvadjanak egymásba a színek.⁴⁹⁶ Angster Emil válaszlevelében jelezte, hogy nem lehetséges a gyengítés a nyomás, felvágás és menzúrák miatt.⁴⁹⁷

⁴⁹² BBPI, Schmidthauer Lajos Budapesten, 1935. január 2-án kelt levele dr. Gonczlik Kálmánnak.

⁴⁹³ BBPI, Schmidthauer Lajos Budapesten, 1935. január 2-án kelt levele dr. Gonczlik Kálmánnak.

⁴⁹⁴ A redőnyszekrény hátfalához építették hozzá a szelládát. Mikor három hónap késéssel megérkezett a Vox humana, nagyon nem tetszett a főkántornak. Vásári 2 filléres pléhkakashoz hasonlította a hangját, de a trombita hangja se nyerte el tetszését: véleménye szerint ordít. – BBPI, Lovas Andor 1937. február 5.-én kelt levele.

⁴⁹⁵ URL.: <http://www.orgona.baja.hu>

⁴⁹⁶ BML – Angster, Schmidthauer Lajos Budapesten, 1936. október 3-án kelt levele Angster Emilnek.

⁴⁹⁷ BML – Angster, Angster Emil Pécsen, 1936. október 7-én kelt levele Schmidthauer Lajosnak.

Az orgona diszpozíciója gyakorlatilag az Orlay utcai villa hangszerének nagyított mása. A legjelentősebb különbség az, hogy Baján jóval nagyobb térben kell a hangszernek szólnia, így a főművön kevés lett volna néhány regiszter egy soronként kapcsolható cornet társaságában. A régi, sok alapregisztert tartalmazó orgona adottságai több ponton meghatározták a lehetőségeket. A Főművön a principálkar 8', 4', 2 2/3'+2' magasságban került kiépítésre, melyet megkoronáz egy Tercmixtura. A fuvolák 16'-, 8'-, 4'-as fekvésben kaptak helyet. Egy 8'-as vonós regiszterrel és egy 8'-as gyengébb nyelvvel találkozhatunk még. A redőnymű alapját Schmidthauer elveinek megfelelően principál, méghozzá egy Kürtrincipál 8' adja. Ezen kívül csak egy 4 soros 1 1/3'-as Cymbel képviseli a principálkart. A fuvolák 8'-, 4'-, 2'-as; aliquot regiszter csak 2 2/3'-as fekvésben található. A vonóskar megépítése nem teljesen Schmidthauer elgondolása szerint alakult. Lovas Andor kiharcolta dr. Gonczlik Kálmánnál, hogy önállóan kapcsolható formában megmaradjon az Aeoline 8' regiszter, így egysoros maradt a Vox coelestis 8'.⁴⁹⁸ Négy vonós regiszter helyezkedett el a redőnyben: három 8'-as és egy 4'-as fekvésekben. A nyelvkart egy Trompet harmonique 8' és egy Vox humana 8' képviselték. A pedálműben a principálokat egy 8'-as Apertabass⁴⁹⁹ és egy 4'-as Korálbass alkották. Fuvola 16' és 2' magasságban volt jelen, a Bourdonbass 16' a redőnyműben helyezkedett el. A vonósok 16'- és 8'-as fekvésűek. Helyhiány miatt akusztikus mélyoktávval készült a Posaun 16', az Angolkürt 4'-as fekvésben transzmittálódott a főműről. Bár másutt nem elemzem a billentyűzetek hangterjedelmét, itt mégis megemlítendő, hogy a manuálok f''-ig, a pedál pedig d'-ig volt kiépítve, Schmidthauer nem kérte ezek a''', illetve f'-ig való kibővítését. A főkántor által szükségesnek tartott kiépített szuperoktáv sem valósult meg a II. manuálon.

Schmidthauer legjelentősebb orgonaterve a pécsi Jézus Szíve- (Pius) templom hangszere, mely dr. Szilvek Lajos székesegyházi nagyprépost hagyatékából épült.⁵⁰⁰ A hangszer építésének szorgalmazója P. Tüll Alajos, a Jézus Társasága⁵⁰¹ Pécsi Pius-Gimnázium rektora volt, aki 1938 nagyszombatján szentelte fel az orgonát. Szokolczay-Riegler Ernő is készített tervezetet a hangszerhez, de Schmidthauer

⁴⁹⁸ BBPI, Lovas Andor főkántor 1936. január 25-én kelt levele dr. Gonczlik Kálmán plébánosnak.

⁴⁹⁹ A helyi főkántor tiltakozása ellenére megmaradt ez a regiszter.

⁵⁰⁰ MK 1938. nyár 30./565., KK XXVI/1938/6-8, Alleluja II./1938./6-7./8.

⁵⁰¹ Jezsuita rend.

tervét fogadta el a rektor.⁵⁰² Schmidthauer a következőket írta ezzel a hangszerrel kapcsolatban:

Igen óhajtanám, hogy ez az orgona végre olyan legyen, mely minden tekintetben mintául szolgálhat ugy hangzásban, mint tökéletesen funkcionáló szerkezete tekintetében.⁵⁰³

Az orgonadiszpozíció elkészülte után a „pécsi urak”⁵⁰⁴ az I. manuálra szerettek volna egy 8'-as fugarát, melyről Schmidthauer a következőket írta:

Ne haragudjanak az urak, de ezért a magam részéről nem igen lelkesedtem. Ez a változat túlságosan vonós jellegével a polifón játék tisztaságának rovására megy. [...] inkább egy Zergekürt 8-at ajánlanék. [...] abban az esetben, ha még egy változatról szó lehetne, akkor nem Fugarát, hanem egy 8 Trombitát vennék hozzá.⁵⁰⁵

Különös, hogy az imént idézett levélben arról is ír Schmidthauer, hogy P. Tüll Alajos a Rückpositiv redőnybe helyezésének gondolatát vetette fel.

A Rückpositiv dispositiojának élesebb, vékonyabb jellegénél fogva nem kívánkozik redőny alá úgy, mint a jól megrakott III. man. [...] Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a Rückpositívban elhelyezett szólisztikus változatok sokat nyernének az által, ha redőny alá kerülnének. Van itt tehát érv pro is, kontra is. Érdekes lenne tudni, hogy van-e példa erre régebbi orgonáknál.⁵⁰⁶

Elképzelhető-e, hogy abban az időszakban, amikor az „Új magyar barokk mozgalomról” írott hosszás fejtegetésében elveti a „karzat széli kis ládikókat”, tervezne ilyen, sőt redőnyszekrénybe is helyezni? Mindenesetre a megépült orgonában csak a III. manuál sípjai kerültek redőnyszekrénybe, és nem készült hátpozitív. A hangszer két év múlva, 1937. április 4-én rendelték meg, de nem teljes egészében, hanem csak a játszóasztalt és a III. manuál sípsorait. Úgy tervezték, hogy majd évente folytatják az orgona építését egy-egy mű regisztereinek a beépítésével. Erről viszonylag hamar letettek, nem vártak éveket, hanem a hangszer többi részét is megrendelték. Schmidthauer erről a problémáról így írt Angster Emilnek:

A Jezsuita atyákat pedig beszéld rá, hogy csináltassák meg az orgonát egyszerre, mert olyan ez így, mintha egy három fogásos

⁵⁰² BML – Angster, Szokolczay-Riegler Ernő 1935. május 6-án kelt orgonaépítési terve, valamint Angster Emil Pécssett, 1935. május 18-án, illetve 1937. november 8-án kelt levele Schmidthauer Lajosnak.

⁵⁰³ BML – Angster, Schmidthauer Lajos Budapesten, 1935. július 2-án kelt levele Angster Emilnek.

⁵⁰⁴ P. Tüll Alajos szóhasználatának idézése Schmidthauer Lajos 1935. július 2-án kelt leveléből.

⁵⁰⁵ BML – Angster, Schmidthauer Lajos Budapesten, 1935. július 2-án kelt levele Angster Emilnek.

⁵⁰⁶ BML – Angster, Schmidthauer Lajos Budapesten, 1935. július 2-án kelt levele Angster Emilnek.

ebédet fogásonkint három egymást követő húsvét vasárnapján kellene elfogyasztanom.⁵⁰⁷

Szalonorgonája itt is mintaként szolgált, ezúttal a játéktechnikai segítők elrendezésénél: „Az én orgonámon nincs semmi fölösleges, vedd elő a tervet és másold le szóról szóra az emeltyűket és főképpen az arányokat.”⁵⁰⁸

A pécsi Jézus Szíve-templom orgonája diszpozíciójában a következő jellegzetességeket fedezhetjük fel:⁵⁰⁹ a principálkar kiépítése a főművön 8'-, 4'-, (2 2/3'+2'), 2'-; a pozitívűvön 8'-, 4'- a redőnyben 8'- a pedálon 16'-, 8'- és 4'-as fekvésben valósul meg. Minden művön helyet kap kevert változat, a főművön kettő is, egy 5 soros 2'-as Mixtura, valamint egy 4 soros 1/3'-as Cymbel. A pozitívű fényességéről egy 4 soros 1 1/3'-as Acuta gondoskodik, míg a redőnyben egy 4 soros 2/3'-as Schriarival találkozunk. A pedálban a 4 soros 2 2/3'-as mixtura adja a fényes hangzást. Aliquot regiszterek nagyobb számban találhatók ezen a hangszeren, a főművön egy Zúgóquint 2 2/3' + 2', a pozitívűvön egy Zergenazát 2 2/3' és egy Olaszterc 1 3/5', mely – az Orlay utcai szalonorgona főművéhez hasonlóan – kombinált Cornet része lesz további két alapregiszter társaságában. A redőnyműben egy Födöttnazát 2 2/3', a pedálban egy Quintbass 5 1/3' található. Fuvolák is bőven kapnak helyet a hangszeren: a főművön és a pozitívűvön több 8'-as, a pedálban pedig több 16'-as fekvésű is előfordul. A fuvolák kiépítettségét tekintve a főművön 16', 8', 4', 2', a pozitívűvön és a redőnyben 8', 4', 2', a pedálban pedig 16' és 8' magasságban is találkozunk velük. Vonósregiszterek nem kaptak helyet a pedálban. A nyelvkart a 16'-as Harsona, valamint a redőnyből transzmisszittált két regiszter képviseli: a 8'-as Trombita és a 4'-as Clairon. Az orgonában előforduló legjelentősebb újdonság az 1' fölött induló magas mixturák megjelenése. Korábban Schmidthauer tevékenységében ilyenről nem volt lehetőségem beszámolni. A fentebb idézett, 1935. június 15-én kelt levélben Angster Emilnek azt írta, hogy: „A mixturák kérdését Te jobban el tudod dönteni”. Ha ezt az állítását a pécsi orgona tervezésekor is fenntartotta, akkor könnyen elképzelhető, hogy Angster Emil hatására készültek ezek a mixturák. Mindenesetre ezek jelenléte már a neobarokk orgonák stílusához kezdi közelíteni a hangszert. A másik változást mutató jel a III. manuálom

⁵⁰⁷ BML – Angster, Schmidthauer Lajos Budapesten, 1937. április 23-án kelt levele Angster Emilnek.

⁵⁰⁸ BML – Angster, Schmidthauer Lajos Budapesten, 1937. április 23-án kelt levele Angster Emilnek.

⁵⁰⁹ Sajnos a vizsgált korszakból származó másik nagyobb méretű, III manuál 34 regiszteres, 1950-ben épült orgona diszpozíciójához nem volt lehetőségem hozzájutni a battonyai plébánia vezetésének elzárkózása miatt.

megjelenő Énekregál 8' sípsor. Természetesen ezek nem befolyásolják az orgona alapvetően romantikus hangzásvilágát.

Három kétmanuálos megvalósult diszpozíció áll rendelkezésünkre, melyeket utolsó hangképvázlatai között tartunk számon. Ezek a mezőfalvai cisztercita plébániatemplomba, a budapesti MÁV Kórház kápolnájába, valamint az orosházi katolikus templomokba készültek. Ezek közül a mezőfalvai a legnagyobb, amely nem teljes mértékben Schmidthauer Lajos munkája, a diszponálásban közreműködött a templom akkori kántora, Hevesi László is. Schmidthauer orgonatervezési elvei mindenesetre felfedezhetők benne, annak ellenére, hogy a diszpozíció már a neobarokk irány felé közelít. A következő sorok olvashatók a hangszerről a Katholikus Kántor 1939. évi 10. számában: „Hanghatásában az orgona a barokk korszak orgonáinak pompásan csillogó, ezüstös ragyogású hangját tükrözi vissza.”⁵¹⁰

A principálkar következetes kiépítési elve gyengülni látszik ezeken a hangszereken. Mezőfalván a főművön 8'-, 4'-as fekvésben és a Mixturában, a MÁV Kórházban csak 8'-, Orosházán 8'-asként és a Mixturában kap helyet principál. Többet nem találkozzunk 2' magasságban principállal, még Zúgóquintben sem. A mellékműveken általában 8'-asként szerepel principál, Orosházán 4'-asként is, viszont a MÁV Kórház kis orgonáján megdől Schmidthauer elve,⁵¹¹ 8'-as fekvésben nem, hanem csak egy 4'-as Olaszprincipállal találkozunk. Mixturák mindhárom orgona mellékművén előfordulnak, Mezőfalván kettő is, a magasabb 3 soros 1/2'-as Cymbel. A MÁV Kórházban is találkozunk egy ugyanilyen regiszterrel, azzal a jelentős különbséggel, hogy abban a hangszerben ez az egyetlen mixtúra. Orosházán – régebbi szokásának megfelelően – kimaradt a nagyon magas indítású mixtúra, 1 1/3'-as Akuta található a Redőnyművön. Az aliquotok a manuálokon soronkénti kapcsolás nélkül készített Cornet és Sesquialtera regiszterekben fordulnak elő. Fuvolákkal 8'-, 4'- és 2'-as fekvésben találkozunk, a főművek alapját 16'-as fedett regiszter adja. A két kisebb hangszeren manuálonként csak egy-egy vonósregiszter kapott helyet. Mezőfalván és Orosházán 8'-as Trombitát tervezett a redőnyműbe. Újdonságnak számít mindkét hangszeren a 8'-as Görbekürt alkalmazása a főművön. A MÁV Kórház kápolnájában Angolkürt kerül a redőnyműbe, mely korábbi hangszerein általában a főmű regisztere volt. A pedálban a principálokat a mezőfalvi templomban 16', 8', illetve 2 2/3'+2' magasságban, a későbbi kis orgonán csak 8'-as

⁵¹⁰ KK-XXVII/1939/10/143-144.

⁵¹¹ Schmidthauer 2 23.

fekvésben építtette ki. Aliquot regiszter helyet kap $5 \frac{1}{3}$ '-as quint formájában a két nagyobb hangszeren. Nagyobb szerepet kapnak a fuvolák, melyeket általában 16', 8', 4' és 2' magasságban helyez el. A vonósregiszterek szinte eltűnnek a pedálműből. A korábban általános Cello vagy Violon 8' regiszterek sorának kevésbé intenzív hangzású utódja a mezőfalvi orgonán megjelenő transzmittált Csúcsgamba 8' volt. Nyelvregiszter 16'-as fekvésben továbbra is általános maradt Harsona, Fagott, illetve Lágypuzon 16' regiszterek formájában. Mezőfalván a redőnyműből transzmisszóval a Trombita is megszólalt 8'-as fekvésben.

3. 3. 5. Összegzés

Schmidthauer Lajos korának egyik legjelentősebb, nagyhatású, virtuóz orgonaművészeként foglalkozott orgonák tervezésével. Mivel stabil anyagi háttérrel rendelkezett, nem mellékes jövedelemszerzési lehetőségként fogta fel ezeket a megbízásokat, hanem az volt a célja, hogy az országban sokoldalúan használható orgonák készüljenek. Viszonylag kevés hangszer építéséhez volt lehetősége hozzájárulni. Bántotta minden olyan orgona elkészülése, amelynél nem a kihasználhatóság szempontja volt az elsődleges, valamint az olyan technikai megoldások, amelyeknek csekély haszna volt, mint például a pedálliblentyűzet 34 hangra való kiépítése, vagy a sokoldalúan nem használható, általa „új magyar barokk” orgonának nevezett hangszerek diszpozíciói.⁵¹² Mivel igen sok új orgona felavatására kapott felkérést, így elsőként szembesült ezeknek a hangszereknek a korlátaival.

A középutat kereste az orgonatervezésben, mivel a barokk és a romantikus irodalom egyaránt fontos volt számára. Korai orgonaideálja még a romantika szélsőségesen sötét hangzású hangszere, mely aliquot regiszterek nélkül, sok alapjátékkal, mély mixturákkal, de testes nyelvkarral törekszik a monumentális orgonahangra. Szalonorgonája meghatározta munkásságát: minden utána épült hangszerében felfedezhetünk olyan alapvető jellemvonásokat, melyek ott jelentek meg. Bár hevesen támadta a neobarokk orgonák építőit, mégis nagy hatást gyakorolt rá az a felkészülés és tanulás, melyet az 1937-ben kiadott „Az új magyar barokk-mozgalom jó meglátásai, hasznos újításai, túlzásai és tévedései az

⁵¹² BML – Angster, Schmidthauer Lajos Budapesten, 1946. február 18-án kelt levele Angster Imrének.

orgonaépítészetben” című írásának kiadása előtt végzett. Igen sok német nyelvű könyvet és folyóiratot olvasott, melyekben foglaltaknak teljes mértékben igazat nem adott, de az orgonáinak diszpozíciói kissé elmozdultak a neobarokk irányba, úgy, hogy a romantika értékeit nem adta fel, a romantikus szerzők műveinek előadásához szükséges regiszterekre mindvégig igényt tartott.

3. 4. Sugár Viktor

3. 4. 1. Életének és tevékenységeinek ismertetése⁵¹³

Sugár Viktor a budavári koronázó főtemplom orgonájának játszóasztalánál⁵¹⁴

Sugár Viktor Jenő Déván született 1872. március 12-én. Születési vezetékneve Spinolder volt, melyet 1881-ben családja Sugárra változtatott.⁵¹⁵ Édesapja erdészként dolgozott a dévai uradalomban. Szülei gondtalan megélhetésének köszönhetően lehetősége nyílt a kalocsai jezsuiták gimnáziumában tanulni, ahol a hat alsó osztályt végezte el. Az érettségi vizsgát a szegedi gimnáziumban tette le. Ebben az időszakban már tanult zenélni. Kiváló nyelvérzéke megmutatkozott a

latin nyelv felsőfokú ismeretében, de németül is jól beszélt. Középiskolai tanulmányainak elvégzése után katonai pályára lépett. Kedvelték a tiszti körökben, mivel tudott zongorázni, valamint kitűnő érzéke volt a társalgáshoz. Egy katonai ünnepély alkalmával ült először orgonánál Máriaradnán. Parancsnoka utasította a közreműködésre, mivel azt gondolta, hogy aki zongorázik, annak orgonálni is jól kell tudnia. Ez az élmény meghatározó volt Sugár Viktor számára, ez után minden alkalmat megragadott, hogy orgonához ülhessen. Amikor Máriaradnáról Nagykanizsára vezényelték, összebarátkozott a helyi kántorral, aki átadta neki a nagymisén és litánián az orgonista teendőket. Amikor értesült arról, hogy Pesten a Ferenc József laktanyában újonnan szervezett tüzérezred létesül, azonnal kérte az áthelyezését. Katona-pályájának reményteljes kezdetén, mint aktív tüzér hadnagy, beiratkozott a budapesti Nemzeti Zenedébe, ahol orgonát és zeneszerzést tanult. Mindkét szakma vonzotta: szerette a katonaságot, a lovaglást, de a zene is nagyon fontos volt számára. A napi gyakorlatozás után szabadidejében gyakorolt orgonán. Kottából keveset játszott, inkább rögtönzött, mivel nem talált jó orgonaiskolákat. A

⁵¹³ KK-XXX./1942./5./34-36.

⁵¹⁴ KK-XXI/1934./1./ 3.

⁵¹⁵ MKL-XII./384-385.

Ludovika Akadémia kápolnájának orgonáján tette le záróvizsgáját a Nemzeti Zenede tanárai előtt.

Egyházzenei működése 1904-ben kezdődött. A Budavári Nagyboldogasszonyról elnevezett főtemplom karnagya, Vavrinecz Mór meghívására egy vasárnapi zenés mise végén mutatkozott be orgonajátékával. Ezután nemcsak tagja lett a templom kórusának, hanem helyettes karnagya és orgonistája is. 1909-től a Nemzeti Zenede orgonatanára lett. Ebben az évben, mint tüzérszázados, felhagyott a katonai pályával. A tanítás és a templomi szolgálat mellett rendszeresen adott orgonahangversenyeket. Az I. világháború kitörésekor, 1914-ben újra bevonult katonának. Eleinte a déli harctéren teljesített frontszolgálatot mint tüzérosztag parancsnok, majd Komáromba helyezték át kiképző parancsnoknak. Itt a templomban vasárnaponként orgonistaként működött, illetve jótékony célú hangversenyeket rendezett a hadirokkantak javára. A háború befejezése után őrnagyi rangban végleg nyugdíjba vonult. 1919. január 1-től, Sztojanovics Jenő utódként, a budavári Mátyás-templom karnagya és orgonistája lett. A kortársai a következőket írták egyházzenei tevékenységéről: „a Koronázó főtemplom zenekultúráját pár év leforgása alatt magas színvonalra emelte”.⁵¹⁶

Orgonaművészként sikerrel hangversenyezett nemcsak hazánkban, hanem Németország és Svájc különböző városaiban is. Kufsteinban rendszeresen vendégszerepelt a „Hősök orgonáján”.⁵¹⁷ Híres volt rögtönzéseiről. Egy zeneakadémiai hangversenyéről a következő sorok maradtak fenn:

Jó tulajdonságai: kifogástalan manuálé és pedáltechnika, muzsikális fölfogás, poétikus regisztrálás ismét nagy sikerhez juttatták. Egy jó tulajdonságát ismertük meg s ez: a lélekjelenlét, mellyel legyőzte a makacskodó orgonát. A meglehetősen rossz állapotban szenvedő hangszeren egy manuálé a fináléban elemi erővel harsant meg. Elhallgattatni nem lehetett. Ekkor a művész a hangot orgonapontnak használva, a Finale témáiból oly ügyesen rögtönzött egy befejezést, hogy sem a nagy közönség, sem a zeneértők, sőt még a zenekritikusok se vették észre sem a bajt, sem a rögtönzést.⁵¹⁸

A Zenelap hasábjain megjelent másik kritikából azt is megtudjuk, hogy Sugárt tisztelői a hangverseny végén „babérkoszorúval lepték meg”.⁵¹⁹

⁵¹⁶ KK-XXX./1942./5./36.

⁵¹⁷ KK XX./1932./6-8./95.

⁵¹⁸ Zeneközlöny IX./7./1911./02./01.

⁵¹⁹ Zenelap XXV/1-2./1911./1./10./8.

1914-ben a következők jelentek a Zenelapban:

Hatodikán Sugár Viktor orgonázott a Zeneakadémia renitens hangszerén. Műsorát újdonságokból – Boellmann, Piuth, Sárkány művei – válogatta össze, ami érdeklődésünket már előre is biztosította számára. Sugár jeles technikai tudású orgonista, hangszerének olthatatlan szomjú és nem reménytelen szerelmese, kifogásolni valót csak túlságosan keresett regiszterkezelésében találhatunk, amellyel gyakran szétszaggatja a kompozíciók egységes szövetét.⁵²⁰

1922-től a Corvin Színház zeneigazgatója lett, majd 1923-tól a Nemzeti Zenedében az orgona mellett liturgikát is oktatott. Érdemeinek elismeréséül 1926-ban elnyerte a magyar királyi kormányfőtanácsosi címet.⁵²¹ 1927-ben a Magyar Külügyi Társaság művészeti osztályának a tagja lett. A Magyar Katolikus Kántorszövetség 1934-ben megválasztotta világi elnökének. Neki ajánlotta Kodály Zoltán a *Budavári Te Deum* című alkotását, melyet ő mutatott be 1936. szeptember 2-án.⁵²² Több alkalommal is előadta ezt a művet a Mátyás-templom ének- és zenekarával.⁵²³ 1940-ben a Nemzeti Zenede igazgatója lett.⁵²⁴

Kortársai végtelenül szerény és közvetlen embernek ismerték. Ugyanakkor kötelességteljesítése – úgy a saját, mint mások munkájának az elbírálásánál – katonásan szigorú volt. 1942. április 18-án éjszaka hunyt el, Budapesten.

Írásai:

- Az orgona szerkezete és fejlődéstörténete a legrégebb időktől napjainkig. Budapest, 1913. (Hivatásos zenészek, zeneiskolák, tanítóképzők, szemináriumok, orgonaépítők, orgonisták és az orgona barátai részére.);
- Nagyboldogasszonyról nevezett budavári koronázó főtemplom (Mátyás-templom) épülete, egyházi zenéje és orgonái a múltban és jelenben. Budapest, 1932;
- Az Aquincumi víziorgonáról⁵²⁵;
- Publikációk a Zeitschrift für Instrumentenbau hasábjain.

⁵²⁰ Zeneközlöny 1914/280.

⁵²¹ KK XIV/2/1926-02/49.

⁵²² Kodály: Budavári Te Deum – A hét zeneműve Kovács János előadása 1997.

URL.: <http://www.mr3-bartok.hu/>.

⁵²³ MK 46./879.

⁵²⁴ KK XXVIII./1940./2./61.

⁵²⁵ KK XX./1933./1-2./7-12.

3. 4. 2. Sugár Viktor orgonatervei

	Tervezés/ építés éve	Cég	Opusz- szám	Helysége	Tulaj- donos	Méret	Trak- túra	Szél- láda	Megjegyzés
146	1909	Rieger	1500	Budapest, Mátyás-templom ⁵²⁶	k	IV/77	e	k	3 szabad kombináció
147	1912	Angster	811	Budapest, Nemzeti Zenede ⁵²⁷	á	III/28tk	p	t	III/20/16, beázott
148	1913	Angster	943	Budapest, Nemzeti Zenede	á	III/28tk	p	t	III/20/16
149	1914	Angster	940	Gyomaendrőd-Endrőd ⁵²⁸	k	II/32	p	t	elkészült: II/28
150	1927	Rieger	2256	Kispest, Főplébánia ⁵²⁹	k	II/29/24	p	k	
151	1929	Angster	1010	Miskolc, Városi Zenepalota ⁵³⁰	á	II/25	p	t	
152	1931	Rieger	2560	Budapest, Mátyás-templom ⁵³¹	k	IV/82	e	k	első setzerkombináció 8 sor
153	1933	Rieger	2894	Dorog, Főplébánia	k	II/18	p	k	Geyer Józseffel
154	1936	Angster	1130	Dorog-Bányatelep ⁵³²	k	II/26k	p	t	II/26/25, crescendo
155	1934	Rieger	2652	Budapest, Kelenföld ⁵³³	e	II/22	p	k	elkészült: II/16
156	1935	Angster	1102	Budapest, Aquincumi orgona rekonstrukció	á	I/4	m	c	Geyer Józseffel
157	1937	Rieger	2794	Budapest, Erzsébetváros ⁵³⁴	k	III/42	e	k	Szakolczay Riegler Ernővel
158	1939	Rieger	2916	Budapest, Törökőr ⁵³⁵	k	III/36	e	k	Dr. Paulovics Gézával
159	1940	—	—	Kapisztrán Szt. János terv B	k	III/35	—	—	Geyer Józseffel

⁵²⁶ Wladár 38-39., ZK VII./1909/20./215-218., valamint Zfi 1909-1910./30./994-995.

⁵²⁷ Karcsey, Zfi 1912-13./33./577-579., valamint BML – Angster tervek.

⁵²⁸ BML – Angster tervek.

⁵²⁹ KK XV./1927/10-11./220.

⁵³⁰ Karcsey, valamint BML – Angster tervek.

⁵³¹ Sugár 2 22-24.

⁵³² BML – Angster tervek.

⁵³³ Szóbeli közlés: Trajtler Gábor, 2006. május 22-én.

⁵³⁴ Zfi 1937-38./58./288., valamint KK XXV/1937/12/205-208.

⁵³⁵ KK XXVII 1940/1/6-7. Elkészült III manuál 29 regiszter.

3. 4. 3. Orgonatervezői munkássága

Sugár Viktor orgonatervezéssel 1909 és 1940 között foglalkozott. Ezt az időszakot két, egymástól jelentősen nem eltérő korszakra oszthatjuk:

- I. korszak 1909-1929,
- II. korszak 1931-1940.

Mindkét korszakában a romantikus orgona volt az ideálja. A második korszakban kicsit nyitott a neobarokk irányzat felé, de orgonáinak stílusa mindvégig alapvetően romantikus maradt. Különleges, hogy mindkét korszak kezdete a Mátyás-templom orgonájával kapcsolatos: először az új hangszer megépülése, másodsor pedig a bővítés és átalakítás megtervezése.

Sajnos orgonatervezői munkásságának elmélyültségéről pontos adatokat nem sikerült találnom. Szakértői tevékenysége valószínűleg a diszpozíciótervek elkészítésére és a játéktechnikai segítőket megtervezésére szorítkozott. 1909-ben Rieger saját menzúrái szerint készítette el a Mátyás templom orgonáját.⁵³⁶ Sugár Viktor ugyanakkor előírta az elektropneumatikus traktúra beépítését, „mivel e rendszer nagy hibája a »késés«, különösen nagyobb műveknél, ahol a sípanyag nagy része a játékasztaltól távol van.”⁵³⁷ Orgonái az aquincumi rekonstrukció kivételével koncertcélokra is alkalmasak voltak, így mindegyik legalább kétmanuális. Könyvében a következőket írja:

Ma már [...] általánosságban el van fogadva az a szabály: egymanuális orgonát ne építsünk. Legalább két manuál legyen.⁵³⁸

Regiszterneveinek nyelve az esetek nagy részében magyar, elvértve találunk néhány latin kifejezést.

1913-ban megjelent könyvének egyik alfejezetét az orgona tervezésének szentelte.⁵³⁹ Ebben javasolta, hogy orgonaépítés esetén a hangszert megrendelő minden esetben kérjék ki valamelyik szakember véleményét. Tájékoztatót ad a hangszerek rendelésekor mértékadó ár-regiszter viszonyról, azok aktuális értékeiről, nemcsak hazánkban, hanem világszerte. A regiszterek helyes elosztásánál szerinte a főelv a következő:

⁵³⁶ Szóbeli közlés: Hock Bertalan, 2009. december.

⁵³⁷ Sugár 2. 19.

⁵³⁸ Sugár 1. 91.

⁵³⁹ Sugár 1 88 - 92.

Minden manuál és lehetőleg a pedál is, magában véve teljes egészet képezzen; legyenek tehát mindenütt alap-, mellék-⁵⁴⁰ és kevert változatok. A manuálban a 8' az alapváltozat, a pedálban a 16'.⁵⁴¹

Természetesen nemcsak 8'-as regiszternek kell helyet kapnia a manuálon, de fontos, hogy bármennyire kicsi az orgona, egy 16'-as is mindenképp szerepeljen azon. A pedálban is szükséges legalább egy 16'-as, de lehetőség szerint egy 8'-as szintén kapjon helyet. Közli, majd elemzi egy hét regiszteres kisorgona manuáljának diszpozícióját, mellyel kapcsolatban megjegyzi, hogy a 16'-as regiszternek olyannak kell lennie, ami tömörít, tehát egy Quintatón 16' nem felel meg erre a célra, csak egy Bourdon. Kifejezi a nyelvsípok építésének fontosságát:

„A nyelvsípok életet, erőt, elevenséget adnak az orgonának. [...] a nyelvváltozatok is alkossanak teljes egészet, legyen ezekből is 16', 8', 4' képviselve.”⁵⁴²

A redőnyszerkezet építését szorgalmazza. Hangversenycélra tapasztalata szerint négymanuálos orgona az ideális. Példaként említi a BWV 531-es jegyzékszámú⁵⁴³ C-dúr Bach-fúgát:

Ha négy manuál van, minden egyes szólambelépést plasztikusan, új manuálon, új hangszínnel lehet hozni, – teljesen előkészített regisztrálással. [...] Újabb mestereknél gyakorta találunk oly szólamvezetést, ahol mindkét kéz egyidőben két manuálon van elfoglalva, egyszerre tehát 4 manuál van használatban.⁵⁴⁴

A transzmissziókról így vélekedik:

Transzmittált és kombinált változatok alkalmazása kisebb műveknél, különösen, ahol hely, esetleg pénzviszonyok ezek alkalmazását indokolják, igen előnyös, csakhogy e változatok a tervezetben pontosan kimutatandók.⁵⁴⁵

3. 4. 4. Diszpozícióinak sajátosságai, jelentős orgonatervei

Sugár Viktor első és egyben legjelentősebb orgonaterve a Mátyás-templom új hangszere volt. Amikor odakerült orgonistának, akkor a régi Dangel-orgona már

⁵⁴⁰ Sugár 1. 72. Ez alatt az aliquot regisztereket érti.

⁵⁴¹ Sugár 1 90.

⁵⁴² Sugár 1 91.

⁵⁴³ Sugár a Peters kiadás IV. füzetére hivatkozik.

⁵⁴⁴ Sugár 1 92.

⁵⁴⁵ Sugár 1 92.

igencsak rossz, gondozatlan állapotban volt. Sugártól származott az ötlet, hogy mivel közeledett 1907. június 8-a, I. Ferenc József király koronázásának 40. évfordulója, próbáljanak meg egy kérvényt beadni hozzá, hogy támogassa egy új orgona építését. Pozitív válaszában a király 50.000 koronát adományozott, így azonnal nekiláttak a kivitelezés megrendelésének, ugyanis Sugár már előre elkészítette a diszpozíciót.⁵⁴⁶ A Dangl-orgona ekkor a pesti domonkosok templomába került.⁵⁴⁷ Az új orgonát a Rieger cégnél rendelték meg. 1909-ben egy nagy, négymanuálos, szinte zenekar jellegű hangversenyorgonát kapott a Mátyás-templom, melynek diszpozíciója a kor romantikus ízlését tükrözte. A bőséges mennyiségű alapregiszter mellett mély mixtúrákkal, valamint manuálonként 2-3 nyelvsípsorral találkozhatunk. A manuálokat nem nevezi néven. A legtöbb regiszter az I. manuálon található, melynek főmű funkciója magától értetődő. A II. és III. manuál a főmű gyengített másaként jelenik meg, különösebb sajátosságot nem fedezhetünk fel bennük, redőnymű funkciót töltenek be. A IV. manuál különleges megoldással épült, távműként. Sípjai a kórus fölött található padlásszobában nyertek elhelyezést. A templom középhajójának mennyezetén, a második boltívcsúcsnál egy 80 centiméteres rést nyitottak, és az orgonától eddig egy 14 méter hosszú széles deszkatölcsér vezette a hangot.⁵⁴⁸ „A negyedik manuálon játszott melódia ezen a boltozat-nyíláson jut a templomba, mintha valóban égi-zene hangjai hallatszanának.”⁵⁴⁹ A pedál – a nagy főműhöz hasonlóan – 17 regiszterrel igen testes alapot adott a hangszernek.

A principálkar az I. manuálon 16'-, 8'-, 4'-, 2'-as, a II. manuálon 8'-, 4'-as, a III. és IV. manuálon 8', valamint a pedálban 16'-, 8'-, 4'-as fekvésben kapott helyet. A mixturák az első három manuálon 2 2/3' magasságról indulnak, a Főművön 6 soros, majd felfele haladva a manuálokon mindig eggyel csökken a sorok száma. A IV. manuálon lévő Harm. aeterea, valamint a II. manuálon elhelyezkedő Progressio harmonica regiszter kezdősorának lábszámát nem közölték egyetlen forrásban sem, valószínűleg 2 2/3' magasságról indultak.⁵⁵⁰ Az I. manuálon egy 3-5 soros Cornet található. A pedálban nincs mixtúra, de helyet kap ott is egy 3 soros Cornet. Csak két önálló aliquot található az orgonában, a főművön egy 5 1/3'-as Nazát, és a pedálban egy 10 2/3'-as Kvintbass. Fuvolák és vonósok bőven vannak jelen minden

⁵⁴⁶ Wladár 34, Sugár 2. 19.

⁵⁴⁷ KK XXX./1942./5./35.

⁵⁴⁸ Zeneközlöny VII./20./1909./8./8./215-218.

⁵⁴⁹ Zenelap XXIII./13./1909./10./10./2-3.

⁵⁵⁰ Az 1931-es átalakítás után mindkettőt 2 2/3'-as regiszterként közlik a források.

billentyűzetten, néhány kivételtől eltekintve 16'-, 8'- és 4'-as fekvésben is. A pedálban 32'-as fedett is megtalálható. A hangszerben 13 nyelvsípsor kap helyet. Ezek közül az I. manuálon 16'-as Fagott, 8'- és 4'-as trombita, a II., III. és IV. manuálon szóló használatra is alkalmas különféle nyelvek. A távművön található az Oboa 8' és a Vox humana 8' regiszter. A pedálban Bombard 32', Harsona 16', Trombita 8' és Klarino 4' szerepel. Egy különleges játéktechnikai segítővel találkozunk a hangszeren: beépítésre került a pedálba egy szuperoktáv-kopula, mely a felső oktávját adja hozzá a kis f-hez és az alatta található hangokhoz.

A Zeitschrift für Instrumentenbau című folyóiratban Ing. W. E. Ehrenhofer közli az orgona tulajdonságait. A németül írt cikkben magyar nyelven közli az orgona regisztereinek neveit.⁵⁵¹

Egyedi tulajdonságokat mutat a Nemzeti Zenede gyakoroló orgonája, melyet 1913-ban készített az Angster orgonagyár. A hangszer különlegességét a következők adják: nagy koncertorgonákéhoz hasonló, hárommanuálos játszóasztal készült, melyen nagy számban voltak megtalálhatók játéktechnikai segítők, valamint a II. és a III. manuálhoz ugyanazok a sípok tartoztak – gyakorlatilag transzmittálta a II. manuál minden regiszterét a III. manuálra⁵⁵². A mellékmanuálokon ki volt építve a szuperoktáv is. Az egész orgona, valamint azon belül a II. és III. manuál sípjai redőnyben voltak. Sugár fontosnak tartotta, hogy egységes játszóasztalok készüljenek, ezért igyekezett azt a legegyszerűbbre megtervezni, hogy áttekinthető, könnyen kezelhető legyen.⁵⁵³

Újdonságnak számított ennek a hangszernek a kigondolása és megépíttetése, ugyanis világszerte általában kisebb, kétmanuálos, csekély mennyiségű regiszterrel és játéktechnikai segítővel rendelkező orgona állt az orgonista tanulók rendelkezésre gyakorláshoz. Sokan elismerték Sugár tervezetét:

Amióta az orgona áll, volt alkalmunk azt számos hazai és külföldi elismert szakembernek bemutatni, s ezek mindannyian kivétel nélkül a legőszintébb elismerés hangján nyilatkoztak a műről és annak berendezéséről.⁵⁵⁴

Ez feltehetőleg annak is köszönhető, hogy Sugár publikált egy cikket erről a hangszerről a Zeitschrift für Instrumentenbau című folyóiratban.⁵⁵⁵

⁵⁵¹ ZfI. 1909-10./30./994-995.

⁵⁵² Sugár 1 133. Sugár ezt ikerláda néven említi.

⁵⁵³ Sugár 1 127-128.

⁵⁵⁴ Sugár 1 127.

⁵⁵⁵ ZfI. 1912-13./33./577-579.

Az orgonán csak a főművön kap helyet principál regiszter 8'- és 4'-as fekvésben, ez utóbbi kombinált sípsor. A főművön a fuvolákat 16'-as fedett és az abból kombinált 8'-as változat, valamint egy önálló 4'-as regiszter képviseli. 8'-as Gamba a manuál vonósregisztere. Sugár Viktor a következőket írja a főmű mixturájáról:

A 4 soros Harmonia aetherea üdeséget és fényt kölcsönöz a teljes játéknak. Ez [...] oly gyengéden van intonálva, hogy még a II. manuálbéli leggyengébb hangú Sylvestrinával is használható.⁵⁵⁶

A II. és III. manuálon nagyobb számban kapnak helyet fuvolák 8'-, 4'-, 2'-as fekvésekben, valamint 8' és 4' magasságban a vonósok. „Az alaphangot a Capricorno 8' képviseli.”⁵⁵⁷ A kiépített szuperoktávnak köszönhetően könnyen el tudtak érni további 4', 2' és 1' magasságú hangszíneket, de csak a kopulázás megfelelő korlátaival. A pedál alapját 16'-as Subbass, Violonbass és Harmonikabass adja. Különleges, hogy a Subbass regiszterből kombinált 8'-as változat az Oktáv nevet kapta, mely arra engedne következtetni, hogy principálból készült. A Cselló 8' a Violon 16' kombinációja.

„A Harmonikabass 16' a mély szólóváltozat ideális képviselője a pedálban; hangerőssége oly fokú, hogy a leggyengébb változattal játszható.”⁵⁵⁸

A következő három, közepes méretű orgonája kétmanuálos, melyek közül kettő templomba: Gyomaendrőd-Endrődre és Kispeszt Főplébániára, egy pedig hangversenyterembe készült, a miskolci Városi Zenepalotába. Nagy valószínűség szerint ez az ország második, hangversenyterembe készült orgonája. Mivel közel azonos méretűek, ezért kézenfekvő együtt elemezni a főbb jellemvonásaikat.

A principálkar a főműveken 8', 4', 2 2/3'+2', nagyobb hangszereken 2'; a redőnyműveken általános a 8'-as Principál, nagyobb hangszereken 4'-as; a pedálban a közepes méretű diszpozícióban 8'-as. A nagyobb hangszereken a régi Pincipalbass 16'-ast megtartotta, de 8'-ast nem készített mellé. Miskolcra tervezett egy 4'-as Korálsípót, de az nem épült meg. A főműveken nem tartotta feltétlen szükségesnek a mixtura jelenlétét, de ahol már volt, ott megtartotta azt. A mellékműveken a mixtúrák 2 2/3' magasságról indulnak. A legkorábbi hangszerein még Harm. aetherea-t tervezett, majd ez a regiszter teljesen eltűnt az – általunk ismert – új tervezésű

⁵⁵⁶ Sugár 1. 132.

⁵⁵⁷ Sugár 1. 132.

⁵⁵⁸ Sugár 1. 132.

diszpozícióiból, helyét a „hagyományos” mixtúra vette át. A pedálművekre nem tervezett mixtúrát. Egysoros aliquot regiszterrel sem találkozunk, kétsoros Zúgóquint egy hangszerén kaphatott helyet. Azokon a főműveken, ahol nincs mixtúra, ott annak helyén Kornettet találunk. A vonósregiszterek viszonylag nagy számban szerepelnek hangszerein. Nagyobb orgonák főművein két regiszter is ebbe a csoportba tartozik: vagy két 8'-as, vagy egy 8'- és egy 4'-as. A redőnyműveken és a pedálműveken 2-3 vonós sípsor foglal helyet, a főműéhez hasonló lábszámozási elrendezéssel. A főműveken a fuvolák 16'-, 8'- és 4'-as fekvésben szerepelnek. A 4'-as fuvola a kisésti orgona főművén hiányzik. 2'-as fuvola főleg a késői, kisebb orgonáinak a főművein jelenik meg. A mellékművön általában 16'-, 8'-, 4'- és 2'-as fuvolákat találunk. Gyomaendrődön 2'-as regiszter még egyáltalán nem szerepelt a mellékművön. A pedálban különös a fuvolák kiépítésének módja. Gyomaendrődön 16'-, 8'-, 4'-, tizenhárom évvel később, Kispesten két 16'-as, Miskolcon két 16'- és 8'-as regiszter kapott helyet. A vonósokat a pedálban mindhárom hangszeren a 16'-as Violon és a 8'-as Cello képviseli, Gyomaendrődön még egy Harmonikabass 16' is megtalálható. Mindhárom hangszerre tervezett nyelvsípok: a főműveken Trombita 8' vagy Klarinét 8', a pedálban Posaune vagy Bombard 16', a redőnyműveken pedig Oboa, Trombita⁵⁵⁹ vagy Vox humana 8' szerepel. Ez utóbbi regiszter önálló redőnysekre nyitva kapott elhelyezést a kisésti hangszeren. A miskolci hangversenytermi orgonába tervezett egy Celesta regisztert is.

A Harm. aetherea vonósmixtura eltűnése már jelentős elmozdulást jelentett orgonáinak diszpozícióiban, de a további, jelentősebb változások működésének második korszakára tehetőek.

A Mátyás-templom orgonáját 1931-ben a Rieger céggel átépíttette. A munkálatok szükségességét akkor ismerte fel, amikor külföldön játszott elektromágnesekkel felszerelt reléjű Reisner-orgonákon, és azt tapasztalta, hogy azok jóval pontosabbak. Ezt a rendszert sikerült Budapesten is beépíttetnie. Ezen kívül egy új játszóasztal is készült a régi, igen nagyméretű, díszesen faragott asztal helyébe, így jóval könnyebben, egy helyben ülve is el lehetett érni ezen a regiszterkapcsolókat, mivel sokkal kisebb volt az előzőnél.⁵⁶⁰ Magyarországon először ebbe a hangszerbe építettek be setzerkombinációt. Sugár Viktor közlése szerint ez a rendszer Európában ekkor már 8-10 éve ismeretes volt. A játszóasztal praktikussága egy korabeli

⁵⁵⁹ Ott, ahol a főműre került a klarinét.

⁵⁶⁰ KK 1933./1-2./18-19.

újságcikk tanúsága szerint annyira bevált, hogy nemcsak Magyarországon vették alapul orgonatervezéseknél, hanem Németországban is. 1934-ig két orgona épült ennek mintájára.⁵⁶¹

Sugár közölte a Zeitschrift für Instrumentenbau hasábjain az orgona új diszpozícióját és leírását.⁵⁶² Ennek kapcsán Eugen Hergenhahn berlini orgonaművész ugyanebben a folyóiratban megjelentetett egy cikket,⁵⁶³ melyben pellengérré állította Sugár tervezetét, valamint kifejezte csodálkozását, hogy hogyan készülhetett ilyen játszóasztal abban a városban, ahol Geyer József a királyi Liszt Ferenc Zeneakadémia docenseként tevékenykedik.⁵⁶⁴

Ezen átalakítás alkalmával tíz új regiszter került beépítésre. A nagy főmű kapott egy Harangszó és egy Hárfa regisztert, melyek közül a Hárfa a II. manuálon, a Harangszó pedig a pedálon is önállóan kapcsolható volt. A II. manuálra új Ének regál 8', valamint egy magasnyomású Tuba mirum 8' került. A III. manuálon egy új 2'-as és egy 1 3/5'-as sípsor kapott helyet, míg az Angolkürt eltűnt a diszpozícióból,⁵⁶⁵ helyén a II. manuál régi Klarinétja állt. A Távmű átalakításáról a következőket írta Sugár:

A IV. manuált a templom padlásáról lehoztuk a kórusra, mert ottani elhelyezése nem bizonyult előnyösnek; így az orgona művészi értékben sokat nyert, mert a teljes négy manuál most korlátlanul használható, ami azelőtt, amíg a IV. manuál mint távmű volt elhelyezve, ez teljesen kizárt dolog volt. Télen a nagy hideg, nyáron a forróság következtében a IV. manuál helyisége és a templom kórusának hőfoka mindig nagy mértékben eltérő, aminek természetes következménye az állandó hangolási különbségek voltak, úgyhogy a két művet együtt alig lehetett használni.⁵⁶⁶

A távmű két új regisztert is kapott, egy 16'-as Pommert és egy Sesquialterát, valamint két gravírozás nélküli kapcsolót is készíttetett, hogy a későbbiekben is legyen lehetőség beépíteni újabb regisztereket. A pedálba két új sípsor készült, egy 2'-as Nyitott éjükt, valamint egy 1 3/5'-as Terc, mely így, egysoros formában a

⁵⁶¹ KK-XXI/1934./1./4.

⁵⁶² ZfL/1932.-33./53./121-125.

⁵⁶³ Unlogisch-chaotischer oder logisch-einheitlicher Orgelspieltisch? ZfL/1932.-33./53./250-252.

⁵⁶⁴ Es berührt eigenartig die eben kritisch betrachtete Orgelspielanlage in einer Stadt erstellt zu sehen, in der der durch sein Buch „Studien über zeitgemäße Fragen der Orgelbaukunst“ bekannte Professor Jos. Geyer als Dozent der Orgellehre an der königl. Franz-Liszt-Hochschule für Tonkunst wirkt. ZfL/1932.-33./53./251.

⁵⁶⁵ Bár Sugár Viktor a következőt írja: „Diszpozícióját az olvasó a most átépített orgonában találja meg, minden regiszter meg lett tartva.” Sugár 2. 19.

⁵⁶⁶ Sugár 2. 20.

pedálon nagy valószínűség szerint Magyarországon egyedülálló lehetett.⁵⁶⁷ Sugár Viktor ennél az átalakításánál a korábbi játszóasztalon található P+P Super kopulát elhagyta.

1936 után készült hangszerei közül csak három orgonájának diszpozícióját ismerjük. Az első hangszer a dorogi Bányatelep templomába készült kétmanuális, 26 regiszteres orgona. A tervezés során először elkészített közepes méretű hangképvázlatának megvalósításával kapcsolatban a helyi kántortanító, Steiner György a következőket kérte: kerüljön a főműre egy Bourdon 8' regiszter az énekkíséret céljára a Quint 2 2/3' helyett, valamint egy Quintatön 16' a Bourdon 16' helyett. A Salicional 8' sípsort át szeretne volna helyezni az I. manuálra, valamint szeretett volna a pedálba egy 8'-as Bourdont, melyet az I. manuálról transzmittáltak volna.⁵⁶⁸ Sugár Viktor válaszelevelében megfogalmazta azokat az indokokat, melyek a diszpozíció kidolgozásánál vezették:

[A] Bourdon 8' elhelyezése csak előnyös, ezt szívesen elfogadom, sőt melegen ajánlom. A Quint 2 2/3' elhagyása nagyon meggondolandó, mert ezzel a változattal igen szép hanghatásokat lehet elérni s ezért ajánlom a Kornet elhagyását, helyette 4 soros Mixturát elhelyezni s ebből a Quintet külön játszhatóvá tenni. [...] A Gamba 8' helye ebben az esetben föltétlenül az első manual, ahol még az Éjkiürt 4' regiszterrel Oboához igen hasonló hangszínt ad. Quintatön 16' sosem felelhet meg annak a hivatásnak, amit 16'-as regisztertől elvárunk. [...] A II. manuálon ott van és ott volt a Kürtprincipál 8', Szalicional 8' itt ugyancsak helyén van, mert a Vox coelestis 8' egyik sípsora. A Pedal egyetlen Subbass 16' változattal tulgyenge ennél az orgonánál, azért ajánlottam a Bourdon 16' transzmittálását, továbbá a Quint 5 1/3' változatot, ezzel a két 8' változat akusztikai 16' hangot ad. Ajánlottam még a lehetőség szerint Principal 16' beállítását a Pedálba, ezzel az egész mű teltséget és kellő alaphangot nyer. Ha még lehetne egy 2'-at is beállítani a pedálba ez is csak nyereség volna. [...] Tegnap volt alkalmam Schmidthauer Lajos barátommal beszélni, szóba került ez az orgonaügy, megmutattam neki ezt a diszpozíciót s ő minden tekintetben, minden betűt helyesnek s adott esetben egyedül helyesnek ismert el.⁵⁶⁹

⁵⁶⁷ Pedálban még soha nem épített aliquot regiszterként említi Ruppert 63.-64. a caeni Saint Etienne templom 1742-ben Louis és Jean-Baptiste-Nicolas Lefebvre által készített, V manuál 60 regiszteres orgonáján megjelent Tièrce 1 3/5' regisztert, mely egy Nasard 2 2/3' és egy Quarte 2' társaságában kapott helyet.

⁵⁶⁸ BML – Angster, Steiner György Kántortanító dátum nélküli levele Sugár Viktornak.

⁵⁶⁹ BML – Angster, Sugár Viktor Budapesten, 1936. április 17-én kelt levele Steiner György részére.

A következő különlegességekkel találkozunk a fentiekén kívül ebben az orgonában: sem a Főművön, sem a mellékművön nem kapott helyet principál sem 4'-, sem 2'-as fekvésben. Fuvolából viszont két-két 4'- és 2'-as van a hangszerben. Ennek az orgonának a II. manuáljára tervezett először Sugár Viktor 1 1/3' magasságról induló 3 soros Cymbelt. A redőnyműben Nazát 2 2/3' és Terc 1 3/5' aliquot regiszterekkel találkozunk. A főműről a Kornet, valamint a pedálból a Cello 8' regiszterek elmaradtak. Ezek a jellemzők teljesen újszerűek korábbi munkásságához képest.

Utolsó két megvalósult orgonaterve nem önálló munkája. Az erzsébetvárosi plébániatemplom Ország Sándor – Rieger-orgonájának 1937-es átalakítását, átépítését Szakolczay-Riegler Ernővel együtt készítette. A munkálatok folyamán a régi regiszterek menzúráit megváltoztatták (például bővítéssel), néhányat új sípsorra cseréltek ki, s egyes szelládák és a hozzájuk tartozó játékok átcsoportosításával igyekeztek az orgona sablon jellegét megváltoztatni.⁵⁷⁰ Az orgona mérete a korábbi állapotának regiszterszámával (III/42) megegyezik. Jellegzetességei: A principálkar kiépítésre került a Főművön 16', 8', 4', 2 2/3'+2'; az Alsóművön 8', 4'; a Felsőművön 8'; a pedálban 16', 8', 4' magasságban. A Főművön nem kapott helyet mixtúra, az Alsóművön egy 2 2/3'-as Progressivvel találkozunk – sorainak száma ismeretlen; a Felsőműben viszont két kevert játék is található, egy 5 soros 2'-as Mixtura és egy 5 soros 1'-as Cimbel. Ez utóbbi regiszter ismét újdonságnak számít Sugár Viktor orgonaterveit elemezve. A pedálban nem kap helyet mixtúra. A főművön, a korábbi Sugár-orgonákhoz hasonlóan, helyet foglal egy Kornett. Az alsóművön egy aliquotregiszter található, egy Kvint 2 2/3', a Felsőművön kettő: egy Nazát 2 2/3' és egy Tercfuvola 1 3/5', a pedálban pedig egy 5 1/3'-as Quintbass. Fuvolák a Főművön 8', 4', a Pedálban 16', 8', az Alsóművön 16', 8', 4', 2', a Felsőművön 16', 8', 4' magasságban kapnak helyet. Különös, hogy a felsőműben nincs 2'-as fuvola. A Főművön egy, az Alsóművön és a Felsőművön két 8'-as vonósregiszter, a Felsőművön ezenkívül egy 4'-as, a pedálban csak egy 16'-as Violon található. A 8'-as Cello itt is elmarad. A nyelvkart a főművön két lágyabb 16', illetve 8'-as változat, az Alsóművön egy Oboa 8', a Felsőművön egy Trombita 8', a Pedálban egy Harsona 16' képviseli. Különös, hogy az Oboa nem került redőnyszekrénybe, de valószínűleg ez a szekrény adottságainak volt köszönhető. A manuálok elnevezése Szakolczay-Riegler Ernő keze nyomát mutatja, a

⁵⁷⁰ KK XXV./1937./12./205-208.

diszpozícióban inkább Sugár Viktor elvei érvényesülnek. Szakolczay-Riegler az 1930-as évek közepén rendszeresen diszponált 1'-as sípsorokat egysoros, illetve gyakrabban többsoros formában, valamint nagyobb orgonáinak főművein és pozitív művein rendszeresen helyet kapott egy mixtúra, általában magas lábszámról indulva. Az is valószínűsíthető, hogy Sugár ízlésének felelt meg inkább a hangszer, mivel – korábbi szokásának megfelelően – eljuttatott egy cikket a Zeitschrift für Instrumentenbau újságnak, amely ezt meg is jelentette mint Sugár Viktortól származó anyagot.⁵⁷¹

Utolsó, általunk ismert megvalósult orgonája a budapest-törökőri Lisieuxi Kis Szent Teréz-templom hangszere, melyet dr. Paulovics Gézával, a templom karnagyával együtt tervezett. Dr. Paulovics Géza a következőket írja a hangszerről:

Az orgona megszólaltatásban elsőrangú, hangja a tuttiban ezüstösen fényes, telt és kiegyensúlyozott hangú, s az egyes játékok karakterisztikus jellegű hangjai tökéletesen sikerült, művészi hanghatásúak.⁵⁷²

Egészen újszerű, a korábbi hangképvázlatokhoz alig hasonlítható orgonatervezettel találkozunk. A főművön a principálokat egyedül a 8'-as képviseli, a Pozitív művön található a 4'- és a 2'-as principál. A redőnyműben korábban szinte állandó helyet kapó 8'-as principál is hiányzik, csak 4'-as Olasz Principál szerepel. A pedálban, viszont 16', 8', 4' magasságban találhatók principálok. A főművön itt alkalmaz a korábban általánossá vált 2 2/3' helyett 1 1/3' magasságról induló mixturát. A pozitív művön a kevert játék helyett egy 1'-as fuvola van, melynek csengő hangját a Sugár Viktornál már megszokott kiépített Superoctáv erősítheti. Ezt a megoldást itt is alkalmazta a II. és III. manuálon. Különös, hogy a szimfonikus orgonaépítészet hazai legjelentősebb képviselője pályájának végén 1/3'-as magasságról induló háromsoros cimbelt tervezett a redőnyműre. Aliquot regiszter a pozitív művön a Sesquialtera, a redőnyműben a Nazát 2 2/3' és a Terc 1 3/5', a pedálban a Quint 5 1/3' sípsorok. A Főművön 16'-, 8'-, 4'- és 2'-as fekvésben találkozunk fuvolákkal, míg a pozitív művön csak 8'- és 1'-as szerepel. A redőnyműben és a pedálműben 16', 8' és 2' magasságban. Manuálonként 1-2 vonósregiszter található, a pedálra ilyen nem készült. Az 1930-as évektől egyre gyakoribb lett a 4'-as Viola az orgonáin, itt is helyet kapott. Különleges, hogy két 8'-as trombita is megtalálható az orgonán: a főművön és a redőnyművön. Újdonság a 8'-as Görbekürt megjelenése. A redőnyben

⁵⁷¹ ZfI 1937-38./58./288.

⁵⁷² KK XXVIII./1940./1./6-7.

találunk még egy Vox humana 8'-at, valamint a pedálon egy 16'-as Harsonát. A fentiek alapján az orgona tervezésére vonatkozóan két lehetőség áll fenn: vagy a templom karnagya, dr. Paulovics Géza elfogadtatta olyan regiszterek beépítését Sugár Viktorral, amelyekkel ő nem értett egyet, vagy történt egy óriási változás Sugár Viktor orgonaépítési elveiben. Mivel a második korszakában folyamatos változást fedezhettünk fel, az utóbbi a valószínű.

3. 4. 5. Összegzés

Sugár Viktor korának egyik legjelentősebb orgonaművészeként foglalkozott orgonák tervezésével. Pályáját meghatározta, hogy kapcsolatba került a Mátyás-templom zenei életével, majd annak vezetője lett. Ez utóbbi pozíciója, katonai rangja, valamint a királyi elismerés nagy tekintélyt szerzett neki. Mátyás-templomi pozíciója révén 1909-ben lehetősége nyílt első hangszerként megtervezni a templom új orgonáját. Orgonatervezői stílusa működésének kezdetén még a szimfonikus, romantikus ideált követte – melyre jellemző volt az aliquot regiszterek mellőzése mellett sok alapjáték, mély mixtúrák és jelentős számú nyelvregiszter építése – majd fokozatosan közelített a modernebbnek számító orgonamozgalom irányzat elveihez. A változás kezdetét legnyilvánvalóbban a Mátyás-templom orgonájának 1931-es átalakításakor beépített új regiszterek mutatják. A folyamat nem állt meg ennél a hangszernél, további újdonságokra, korábban általánosan használt regiszterek elhagyására figyelhetünk fel ezután keletkezett diszpozícióiban. Utolsó orgonatervében nemcsak 1'-as regisztert, de 1/3' magasságról induló Cymbelt is tervezett. Ez a hangszer nagyrészt már a neobarokk orgonastílus elveit követi, de az alapvető romantikus vonások felfedezhetők benne. Az ő munkássága is mutatja azt az utat, amely az orgonaépítészet jelentős változását jellemezte a század első felében.

3. 5. Szakolczay-Riegler Ernő

3. 5. 1. Életének és tevékenységeinek ismertetése

Szakolczay-Riegler Ernő
Miklós fiával Budapesten a Duna-parton⁵⁷³

Szakolczay-Riegler Ernő 1890-ben született Szakolcán, német származású családban.⁵⁷⁴ Édesapja, Riegler Henrik a helyi gimnázium matematika-fizika szakos tanára volt, aki szabadidejében szépen gondolkázott. A család magát Szászországból származtatta. A német anyanyelv és a zenei tudás a helybéli gyér intelligencia fölé emelte a családot. Szakolczay-Riegler Ernő középiskolai tanulmányait Szakolcán végezte, azután

Budapesten a Pázmány Péter Tudományegyetemen magyar-német szakos tanári diplomát szerzett. Az egyetem elvégzése után óraadó tanárként működött a Váci utcai Veres Pálné Gimnáziumban. Itt ismerkedett meg Gerecze Margittal, későbbi feleségével. 1916-ban kötöttek házasságot. Egy gyermekük született 1921-ben, akit Miklós névre kereszteltek. 1919. április-májusban kinevezték az Angolkisasszonyok iskolájában igazgatónak. 1919. szeptember-októberben moziorgonistaként működött az Uránia filmszínházban, majd később a Delej utcában, a Tisztviselőtelepen és a Corso moziban. 1919. decemberében szakított a tanári pályával, s végleg elment a Veres Pálné Gimnáziumból. 1920-ban megismerkedett Zalánfy Aladárral. Egy darabig együtt zongorázott vele filmszínházakban, hogy több pénzt keressen. Közben 1920 és 1926 közt elvégezte a Zeneakadémiát orgona és zeneszerző szakokon. Tanárai voltak: Antalffy-Zsiross Dezső, Kodály Zoltán, Siklós Albert és Zalánfy Aladár. Tanulmányait Liszt-ösztöndíjasként fejezte be.⁵⁷⁵ 1926-ban nyílt meg a Zeneakadémián az Egyházzenei Tanszak, ide meghívták óraadó tanárnak. 1927-től az orgona és orgonaismeret rendes tanára lett.

⁵⁷³ Rátkai 4.

⁵⁷⁴ Rátkai 1.

⁵⁷⁵ MKL XII./519-520.

Az egyházkarnagyképzőn Harmat Artúr munkatársa volt. 1926-ban a Zeneakadémián orgonahangverseny-sorozatot adott. 1929-ben meghívták a budapesti Szent István-bazilika művész-orgonistájának. 1930-ban ő játszotta a szegedi dóm új nagyorgonájának avató-hangversenyét.⁵⁷⁶ 1931-ben részt vett a berlini nemzetközi orgonakongresszuson, majd 1936-ban a frankfurti nemzetközi egyházzenei kongresszuson. 1938-ban németországi tanulmányutat tett, az orgonaépítő cégek munkáját és az orgonákat tanulmányozta. 1930-1940 közt tavaszonként részt vett, illetve tanított a székesfehérvári kántorkurzuson. 1936-ban kinevezték a Zeneművészeti Főiskola tanárának, az egyházzenei tanszakon orgonát tanított, és hamarosan a tanszak egyik jelentős személyiségévé vált. 1936-ban a Szent Teréz-templom kórusát elkísérte Frankfurt am Mainba egy egyházzenei versenyre. Az út során több alkalommal ő is fellépett nagy sikerrel magyar szerzők műveinek előadásával, melynek köszönhetően több külföldi hangversenyre szóló meghívást is kapott. 1937-ben Németországban, Kölnben nagyszabású egyházzenei hangversenyen vett részt. Ezen kívül Bécsben, Passauban, Frankfurtban, Augsburgban, Fuldában és még számos külföldi városban hangversenyezett amellet, hogy itthon több száz koncert szólistája volt. Augsburgban több újságban dicsérő kritika jelent meg koncertjéről, kiemelték nagyszerű muzikalitását és utolérhetetlen lendületét.⁵⁷⁷

A Katholikus Kántor című újságban 1935-ben a következő kritika jelent meg hangversenyéről:

Mint orgonaművész ismét bámulatba ejtette hallgatóságát Szokolczay-Riegler Ernő [aki] nemcsak művésze, hanem tudósa is hangszerének. A legapróbb részletekig, szinte német alaposággal ismeri az orgona minden technikai és művészi lehetőségeit, éppen ezért játéka abszolút precíz és rendkívül plasztikus. Mivel pedig mesterségbeli tudását intelligens művészlélek teszi elevenné, játéka mindig egy pompás bazilika remekbeszabott architektúráját érzékelteti a hallgatóban s így előadása teljes művészi élményt jelent.⁵⁷⁸

A budapesti rádióban több önálló orgonaestet adott. Minden alkalommal nagy sikerrel szerepelt a bazilikában. 1941-ben a Zeneakadémia tiszteletbeli választott tagja, és főrendházi tag lett a Parlamentben. A főváros és a székesfehérvári egyházmegye orgonaszakértőjeként is tevékenykedett. Az Országos Magyar Cecília

⁵⁷⁶ Szóbeli közlés: Angster József, 2006. december 7.

⁵⁷⁷ Alleluja II./1938./6-7./18.

⁵⁷⁸ KK XXIII./1./1935./8-9./8.

Egyesület választmányi tagja, illetve a Liszt Ferenc Társaság tagja volt. Részt vett az országos egyházkarnagy, középiskolai énektanári és tanítóképzőintézeti ének- és zenetanári vizsgáztató bizottságok munkájában. Különböző rágalmak érték, melyek miatt kétségbeesett, ezért amikor meghívták a pozsonyi konzervatóriumba tanárnak és orgonatervezőnek, elfogadta a felkérést. 1947 áprilisában távozott először Magyarországról, majd visszajött még egy rövid időre, de november 5-én végleg elhagyta az országot. Pozsonyban nevét a következőképp használta: Ernest Riegler-Skalicky. 1949-ben újra megnősült – első felesége Magyarországon maradt –, majd 1959-ben megszületett Ágnes nevű lánya. 1962-1963 között a pozsonyi konzervatórium orgona tanszakán főiskolai tanár lett. 1968 januárjában szívroham érte, ez év márciusában hunyt el.

Írásai:

- A mondatelemzés a nyelvi tanítás középpontjában.
Kiadó: Szakolczay-Riegler Ernő Bp. 1934;
- Orgonaproblémák, orgonamozgalmak – Különlenyomat Az Országos Magyar Királyi Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Évkönyve az 1938/39. évről.
Bp. 1939;
- Orgonaesztétika (Pozsonyban írta) ;
- Orgonaiskola (kézirat);
- Megjelentek írásai a Katholikus Kántor, Magyar Kórus,
Magyar Pedagógia, Muzsika, Pedagógiai Értesítő és a Zene nevű újságokban.

Szerzeményei:

- egyházi énekek;
- világi dalok;
- kantáta férfikarra.

3. 5. 2. Szakolczay-Riegler Ernő orgonatervei

	Tervezés/ építés éve	Cég	Opusz- szám	Helységnev	Tulaj- donos	Méret	Trak- túra	Szél- láda	Megjegyzés
1.	1928	Angster	1038	Budapest, Zeneakadémia ⁵⁷⁹	á	II/11	p	t	XXXI. terem
2.	1930	Rieger	2401	Budapest, Terézváros ⁵⁸⁰	k	III/52t/50	p	k	Geyer Józseffel
3.	1932	Angster	1080	Budapest, Szent István- bazilika ⁵⁸¹	k	IV/76	e	t	
4.	1933	Rieger	2595	Esztergom, Érseki Tanítóképző ⁵⁸²	k	II/14	p	k	
5.	1934	Angster	1100	Zalaapáti ⁵⁸³	k	II/14	p	t	bencés rend
6.	1934	Rieger	2646	Esztergom, Érseki Tanítóképző	k	I/5	p	k	
7.	1935	Rieger	2645	Borsodnádásd, Lemezgyár ⁵⁸⁴	k	II/12	p	k	
8.	1935	—	—	Pécs, Jézus Szíve-templom (Pius-templom) ⁵⁸⁵	k	III/48	—	—	tervezet
9.	1937	Mayer Albert	—	Bánhida ⁵⁸⁶	k	II/22	p	k	

⁵⁷⁹ BML – Angster tervek, valamint Karcsey.

⁵⁸⁰ Szakolczay itt csak a játszóasztal berendezését tervezte. KK XVII./1929./248-251.

⁵⁸¹ Szigeti 4/172-174. valamint BML – Angster tervek.

⁵⁸² Karcsey. Az orgona a nyergesújfalui katolikus templomban nyert elhelyezést az államosítás után.

⁵⁸³ BML – Angster tervek.

⁵⁸⁴ KK XXIII/1935/3/41-45.

⁵⁸⁵ BML – Angster tervek: Szakolczay-Riegler Ernő Budapesten, 1935. május 6-án kelt tervezete.

⁵⁸⁶ Alleluja I./9-10./11.

	Tervezés/ építés éve	Cég	Opusz- szám	Helységnév	Tulaj- donos	Méret	Trak- túra	Szél- láda	Egyéb
10.	1937	Rieger	2794	Budapest, Erzsébetváros ⁵⁸⁷	k	III/42	e	k	Sugár Viktorral
11.	1937	Rieger	2860	Budapest, Szent István- bazilika ⁵⁸⁸	k	IV/79	e	tk	
12.	1937	—	—	Esztergomtábor, Fiúnevelő Intézet ⁵⁸⁹	k	II/11	—	—	tervezet
13.	1938	Rieger	2830	Mosonmagyaróvár I. Magyaróvár ⁵⁹⁰	k	III/23/22	p	k	
14.	1939	Rieger	2920	Esztergom ⁵⁹¹	k	II/16	p	k	szatmári irgalmas nővérek rendje
15.	1940	Rieger	2939	Nagykanizsa II. Felsőváros ⁵⁹²	k	II/14	p	k	piarista rend
16.	1940	—	—	Fonyód, protestáns egyházak temploma ⁵⁹³	r, e	I/5	—	—	tervezet
17.	1941	Rieger	3008	Budapest, Szent Család- templom ⁵⁹⁴	k	III/30	e	k	megépült: II/18
18.	1941	Rieger	2961	Vác, Szent József Intézet ⁵⁹⁵	k	II/7	p	k	

⁵⁸⁷ Zfi 1937-38./58./288., valamint KK XXV/1937/12/205-208; részletek a Sugár Viktor orgonaterveit tárgyaló fejezetben olvashatók.

⁵⁸⁸ BML – Angster, tisztításra, átalakításra adott árajánlat 1937. február 22-én, Magyar Muzsika 336., Pécsi 189-190., Rátkai 8-9 valamint Alleluja II./1938/8-9/8-9.

⁵⁸⁹ BML – Angster levelek, Szokolczay-Riegler Ernő Budapesten, 1937. június 14-én kelt tervezete.

⁵⁹⁰ MK 1938 ősz/31/596., valamint Solymosi-Czár 76-77.

⁵⁹¹ MK. 1939. ősz /35./655.

⁵⁹² Karcsay.

⁵⁹³ BML – Angster levelek, Szokolczay-Riegler Ernő Budapesten, 1940. január 20-án készített tervezete.

⁵⁹⁴ KK XXX/1942/8/62., valamint Rátkai 10.

⁵⁹⁵ Karcsay, valamint Magyar Muzsika 334. Az orgonát átépítették a vác-deákvári templomba.

	Tervezés/ építés éve	Cég	Opusz- szám	Helységnév	Tulaj- donos	Méret	Trak- túra	Szél- láda	Egyéb
19.	1944	Rieger	—	Budapest, Regnum Marianum ⁵⁹⁶	k	II/15	e	k	
20.	1944	Rieger	—	Budapest, KIE Kultúrház ⁵⁹⁷	r	III/35	e	k	
21.	1944	Rieger	—	Budapest, Szent Anna-templom ⁵⁹⁸	k	II/30	e	k	szervita rend
22.	1947	Angster	1296	Budapest, Szent Imre- templom ⁵⁹⁹	k	III/42	e	k	cisztercita rend
23.	1949	Rieger	—	Budapest, Pozsonyi utcai templom ⁶⁰⁰	r	III/43	e	k	megépült: III/19
24.	1951	Rieger	—	Budapest, Országúti Plébánia	k	III/26	e	k	ferences rend
25.	1956	Továrny na varhany, národný podnik ⁶⁰¹	3210	Pozsony, Filharmónia hangversenyterme ⁶⁰²	á	IV/82	e	k	
26.	1968	Rieger-Kloss	3374	Kassa, székesegyház ⁶⁰³	k	III/54	e	c	

⁵⁹⁶ A gyárban megsemmisült.

⁵⁹⁷ Karcsay, valamint: Magyar Muzsika 335. (Vas utca 2/c.).

⁵⁹⁸ A gyárban megsemmisült. (Szervita téri templom).

⁵⁹⁹ Dékány 8-9, Karcsay, MEZ IV./3./343.; MK 1948./71/1/1405, valamint BML – Angster tervek.

⁶⁰⁰ Karcsay.

⁶⁰¹ Az 1950-es években ez volt a neve a Krnov-ban működő orgonagyárnak.

⁶⁰² Szabó Imre 2008. június 17-én illetve, 2009. március 17-én írt levele alapján.

⁶⁰³ Helyszíni szemle, valamint Szabó Imre 2009. március 9-én írt levele alapján.

3.5.3. Orgonatervezői munkássága

Szakolczay-Riegler Ernő minden bizonnyal már akadémista évei során megismerkedhetett az elzászi orgonareform elvivel Zalánfy Aladár orgonaszakos növendékeként. Nyilván hatással volt rá Geyer József is, akit abban az évben hívtak meg a Zeneakadémiára organológiát oktatni, amikor Szakolczay-Riegler elkezdte felsőfokú orgonatanulmányait. Bizonyára mindketten tájékoztatták növendékeiket az orgonaépítészeti stílus aktuális változásairól. Ő volt az első olyan orgonaszakértő, aki a budapesti Zeneakadémián már önálló tantárgyként tanult orgonaismeretet.

Amikor Szakolczay-Riegler Ernő már az intézmény tanáraként első jelentősebb hangszerét, a Zeneakadémia XXXI. termének gyakorlóorgonáját megtervezte 1928-ban, már javában elkezdődött az orgonamozgalmok időszakának. Kunst Frigyes a következőket írta a Katholikus Kántor hasábjain:

A Katolikus orgonajátéknak egyik legkitűnőbb mestere, Riegler Ernő orgonaművész, a Zeneművészeti Főiskola tanára [...] a külföldi orgonamozgalmak nagyszerű ismerője.⁶⁰⁴

Ebből, és az 1930-as évek közepén megjelent írásaiból⁶⁰⁵ nyilvánvalóvá válik, hogy az orgonamozgalmok elveinek ismert követőjeként tartották számon kortárasai. Orgonatervezői munkásságát nem lehet korszakokra bontani, mivel pályájának kezdetétől a végéig a neobarokk elveket igyekezett hangszerében meghonosítani, ötvözve a romantika néhány sajátos regiszterével. 1928 és 1968 között foglalkozott orgonatervezéssel.

Orgonaterveiben⁶⁰⁶ megadja a manuálok és a pedál hangterjedelmét, valamint a hangolást, mely nála általában zenekari hangolás és nem a „kamarahang”.⁶⁰⁷ A regiszterek neveit művenként felsorolja, többsoros regiszterek esetén a pontos összetételüket is közli, mixtúráknál megadja a pontos összeállításukat. A

⁶⁰⁴ KK XVII/1929./249.

⁶⁰⁵ MK 1935./06./18./310-311.; MK 1935./10./19./341.-342.; MK 1936./02./21./379-380.; MK 1936./12./16./258-161.

⁶⁰⁶ BML – Angster tervek. Rendelkezésünkre állnak: Pécs, Jézus Szíve-templom 1935.; Esztergomtábor, Fiúnevelő Intézet 1937.; Szent István-bazilika, átépítés 1937.; Fonyód, protestáns egyházak temploma 1940.

⁶⁰⁷ A „Zenekari hangolás” az operai „a”, magasabb, mint a forgalomban lévő hangvillák. BML – Angster 1937. szeptember 15-én kelt orgonaépítési kiírás a Szent István-bazilika orgonájának átalakítására.

nyelvsípsorok az ajakregiszterek közt nyernek elhelyezést. A mixtúrák menzurálásáról a pécsi orgona tervében a következőt írja:

A mixtúrák menzurálása szűk. A Főmű Mixturájának méretei = Vonós (Geigend)-Principál méretek. A pozitívmű Magasmixturájának és a Felsőmű Acutájának méretei = Salicional-méretek. Csak az átfutó sorok bővíthetnek kissé a magasabb fekvésben. [...] A játékok menzurálása általában a Mahrenholz „Die Orgelregister” c. művében lerögzített elvek alapján történjék.⁶⁰⁸

Néhány regiszterhez csak a következőket írja: „német principál méretek”.⁶⁰⁹ Előírja, hogy a redőnysekrelynt keményfából kell építeni, „mert az nem nyeli el a hangot.”⁶¹⁰

A játéktechnikai segítőket fajtáit és elrendezését is pontosan megadja. Ezek készítésével kapcsolatban alternatívaként ajánlja, hogy pisztonokat építsen be az orgonagyár az alsó sor lábemelyűi helyett. Idővel a pisztonok tervezéséről lemondott. Ezt bizonyítja, hogy 1947-ben a budai Szent Imre-templom orgonájának átépítésekor ő cseréltette ki a Geyer által megtervezett orgona pisztonjait lábemelyűkre.⁶¹¹ Megadja a regiszterek elhelyezését, a manuál és a pedálbillentyűzet tulajdonságait, sőt még a kottatartó elkészítésére is ad utasítást. Az új építésű hangszerek tervezeteinek a végére a következő sorok kerültek:

Az orgonaépítészetben előforduló itt ebben a tervezetben nem részletezett, fel nem tüntetett méretekre nézve a „Nemzetközi Orgonaépítési Szabályzat” előírásai kötelezők.⁶¹²

Tervezetei alaposág és stílus tekintetében leginkább Zalánfy Aladár orgonaterveihez hasonlítanak.

Két egymanuálos orgonatervről tudunk csak, melyeket a nagyon csekély anyagi lehetőségek miatt kompromisszumként készített. Véleménye a következő volt ezekről: „Az egy manuálos és pedálos orgonák meggyőződésem szerint csonka hangszerek, művészi elgondolás tárgyát tehát nem alkothatják s ezért elvetendők.”⁶¹³

⁶⁰⁸ BML – Angster tervek: Szokolczay-Riegler Ernő Budapesten, 1935. május 6-án kelt tervezete a pécsi Jézus Szíve-templom orgonájához.

⁶⁰⁹ Az előbbi hivatkozás, valamint Fonyód, protestáns egyházak temploma az 1940. január 20-án kelt tervezetből.

⁶¹⁰ BML – Angster tervek: Szokolczay-Riegler Ernő Budapesten, 1935. május 6-án kelt tervezete.

⁶¹¹ Dékány 8.

⁶¹² BML – Angster tervek: Szokolczay-Riegler Ernő Budapesten, 1935. május 6-án kelt tervezete a pécsi Jézus Szíve-templom orgonájához, valamint 1937. június 14-én kelt tervezete az esztergomtábori Szalézi Fiúnevelő Intézet kápolnájának orgonájához.

⁶¹³ MK 1935./12./16./258.

Szükség esetén kompromisszumokba is belement, erről tanúskodik egy pedáltranszmisszió különleges megoldása, melyről így ír a fonyódi protestáns templom számára építendő orgona tervezetében:

Ha helyszűke miatt (amint a költségvetésből kitűnik) a Szubbasszus 16' valamennyi sípját elhelyezni nem lehetne, szükségmegoldást ajánlok. És pedig: a Szubbasszus 16' legmélyebb sípjai megépítendőek, azok a sípok, amelyek számára hely nincs, a Csövesfuvola 8'-ból transzmisszió útján a pedálklaviatúrán játszhatóvá tétessenek. Ezt a megoldást azonban csak helyszűke esetén ajánlom, mert nem művészi megoldás.⁶¹⁴

Diszpozícióinak nyelve magyar, elvéve találkozunk néhány idegen nyelvű regiszternévvel. Szlovákiába települése után készült két nagyorgonájának feliratai természetesen szlovák nyelvűek.

Négy jelentős újságcikke jelent meg – mint az „Orgona” rovat vezetőjének – a Magyar Kórus hasábjain, melyekben az orgonamozgalommal kapcsolatos aktuális híreket, valamint elveket tette közzé. Az első cikkében beszámol az 1934. évi luxemburgi kongresszusról, kiemelve annak katolikus jellegét, ugyanis az orgonát, hivatását, fejlődését, hangjának esztétikai mérlegelését tisztán a katolikus liturgia szemszögéből vizsgálták. A vizsgálódás eredménye az lett, hogy az orgonának és a kórusnak a helye a főoltár mellett lenne. „A főoltár közelsége zeneileg, akusztikailag és liturgikailag vissza fogja adni régi fényét és dicsőségét.”⁶¹⁵ A kongresszus a jelen orgonaproblémáin kívül a Silbermann család működésével is foglalkozott.

Második cikkében az orgona XIX. századi felhasználási módjait, építési stílusait elemzi a különféle irányzatok szemszögéből, és reménykedik a jövőbeni pozitív változásokban.⁶¹⁶

A harmadik cikkben a korban divatosá vált tihanyi Hősök Orgonájának esetleges megépítéséről, annak értelméről és lehetséges építési módjairól elmélkedik.⁶¹⁷

A kis orgonák diszponálásáról negyedik írásában, a kis templomok orgonáit tárgyaló cikkben olvashatunk.⁶¹⁸ Az orgonamozgalom 1929 előtt csak a nagy

⁶¹⁴ BML – Angster levelek, Szokolczay-Riegler Ernő Budapesten, 1940. január 20-án készített tervezete.

⁶¹⁵ MK 1935./06./18./310-311.

⁶¹⁶ MK 1935./10./19./341-342.

⁶¹⁷ MK 1936./02./21./379-380.

koncerthangszerekkel foglalkozott. 1929-ben Mahrenholz vetette fel a kis orgonák problémáját, és bekapcsolta ezeket is a mozgalmába.⁶¹⁹ A nehézséget ezek helyes diszponálása jelenti.

A diszponálás az orgonaépítészetnek zeneileg legnagyobb és legnehezebb problémája a kis orgonák diszponálása sokszor mélyebb tudást, szélesebb látókört igényel, mint a nagy orgonáké. [...] Minél kisebb az orgona [...] annál nagyobbak és többirányúnak kell lennie egyes játékaik funkciója rádiuszának. Kevés regiszterrel bíró kis orgonák játékaikat úgy kell tehát megválogatnunk, hogy azok minél sokoldalúbban kihasználhatók legyenek. Túl vagyunk már a sok 8' halmozásán. [...] Mindig a megfelelő számú aliquot – tehát 4', 2 2/3', 2', 1 3/5', 1 1/3', 1' játékot kell diszponálnunk. [...] Ne arra törekedjünk, hogy minél több kész szóló játékunk legyen, hanem inkább arra, hogy a megfelelő aliquot-játékok diszponálásával a hangszintézis lehetőségeit megteremtsük. [...] Ha templomunk régi orgonájának egyik műve egy új. n. pozitívsekreányban volt elhelyezve, tartsuk meg ezt [...] az új orgona számára is. Hiszen a művekre való tagoltság újra életre kelt elvének egyik feltétele az egyes műveknek térbeli elkülönülése is.⁶²⁰

Főiskolai tanári székfoglaló előadását 1938. szeptember 26-án tartotta *Orgonaproblémák, Orgonamozgalmak* címmel, melyet később ki is adott. Ebben az orgona templomban való helyének elemzése után áttekinti a zeneművészet korszakait és eljut a XIX-XX. század fordulójára. Bemutatja az elzászi orgonareform kialakulását, céljait, megemlíti a fontos kongresszusokat, valamint ismerteti a jelentős külföldi szakemberek tevékenységét. Ezt az orgonamozgalmat részletes ismertetése követi.⁶²¹ Ez a legjelentősebb írása.

3. 5. 4. Diszpozícióinak sajátosságai, jelentős orgonatervei

Szokolczay-Riegler Ernő kis, 7-16 regiszteres nagyság közti orgonáinak főművein a principál általában 8'-, elvétve 4'-as fekvésben fordul elő. Ha nem kap a főművön helyet a 4'-as, akkor általában a mellékműre kerül. 2'-as principál nem

⁶¹⁸ MK 1934./10./15./219. Ez a cikk nagy valószínűség szerint egy előadásnak a leírata, mely a Cecília egyesület közgyűlésén hangzott el 1934. szeptember 24-én a Központi Papnevelő Intézet dísztermében.

⁶¹⁹ Két manuál 20-25 regiszter alatti hangszerekről van itt szó.

⁶²⁰ MK 1935./12./16./258-261.

⁶²¹ Szokolczay 1.

szerepel önállóan kisebb hangszerein. A legkisebb, 7-10 regiszteres hangszereken az alacsony regiszterszám miatt az egyes manuálokon csak elvétve találunk duplázott lábszámú sípsort: vagy fuvola, vagy principál szerepel. A főműveken előfordul 3 soros 4'-as Zúgósíp is. Különleges a zalaapáti orgona főművén található Zúgóquint 2 2/3'+2', melynek sorai nem principálból, hanem erdefuvolából készültek.⁶²² A pedálban szerepel minden hangszeren 8'-as principál, azonban egy orgonán 16'-assal is találkozunk, két esetben pedig 4'-as Korálbasszus is előfordul. A kis orgonákra viszonylag ritkábban tervezett mixtúrát. Ha mégis, és a főművön kap helyet, akkor 2', illetve 1 1/3' magasságról indul, ha a redőnymű vagy felsőmű nevű mellékműveken, akkor 2', vagy gyakrabban 1 1/3' a kezdősora. Általában egy aliquot regiszter minden kisebb hangszerén megtalálható: két esetben fuvola 2 2/3', egyébként a Sesquialtera az általános. Fedettek 16'-as fekvésben néhol előfordulnak a főműveken. 8'-as fekvésben a főműről gyakran hiányzik a fuvola, de 4'-asként általában helyet kap. A váci fiúnevelő intézetben 2'-as fuvola is megjelenik a főművön. A mellékműveken 8'-as fedett található, mely elsősorban csövesfuvola. Ha a 4'-as oktáv ezen a manuálon kap helyet, akkor 4'-as fuvola már nem kerül ide, hanem csak 2'-as fekvésben fordul elő. A mellékmanuálokra gyakran tervezett 1'-as fuvolát külön kapcsolható formában, vagy kétsorosként, 2'+1' Faberton, Tonus Fabri vagy Glöckleinton néven. A pedál alapját a Subbass 16' adja, elvétve találunk 8'-as fuvolát, de annál gyakrabban fordul elő 4'-as Quintadena. Vonós sípsor a 11 regiszteres vagy annál nagyobb méretű hangszereknél jelenik meg, elsősorban a mellékművön. Ezen felül 8'-as fekvésű Viola di gamba és Salicional regiszterekkel is találkozhatunk.

A felsorolt általános tulajdonságok után következzen néhány konkrét, a fentiekől részben eltérő példa. Ezek közül elsőként említem a zalaapáti orgonát. Itt a főművön kap helyet egy Salicional 8', melynek méretezését Silbermann szerint kérte. Különleges megoldással készült az orgona pozitívsekrénye. A prospekt néma, új sípokkal készült, és a szekrényben redőnszerkezet került kialakításra. Az orgonával kapcsolatban Szakolczay-Riegler a következő elvárásokat támasztotta:

Az orgona hangjellege szelíden éneklő, a templomot fenségesen betöltő, lágy és semmi esetre sem kiabáló, tolakodó hang.⁶²³

⁶²² BML – Angster tervek.

⁶²³ BML – Angster, A zalaapáti bencés templom orgonájának tervezete 1934.

Az esztergomi szatmári irgalmas nővérek temploma orgonájának átalakításakor meghagyta a korábbi orgonából a Vox coelestis 8' regisztert. Különleges, hogy az esztergomi érseki tanítóképző orgonájának pedálművén egy 16'-as Dulciana regiszter is helyet kapott. Kisebb méretű hangszereken nem fordul elő nyelv sípsor, egy kivétellel: az esztergomi szatmári irgalmas nővérek orgonájának főművén megtalálható egy Dulcian 8' regiszter.

A nagyméretű, hangversenycélra is alkalmas, 30-48 regiszteres orgonáin általában a II. manuál a Főmű és az I. manuál a Pozitívű. A principálkart többnyire a főművön 8', 4', elvéve 2', a pozitívűveken többnyire 4', 2', a pécsi orgonán 1', a felsőműveken 2', a pedálban pedig 16', 8' és 4'-as fekvésben diszponálja. A főműveken a mixtúrák általában 5-6 sorosak, 2' vagy 1 1/3' magasságról indulnak, a pozitívűveken 4 sorosak, egy 2'-as és egy 1/2'-as kivételtől eltekintve általában 1 1/3' és 1' magasságról indulnak. A redőnyfelsőműveken vagy mellműveken általában 3 soros 1'-as, illetve 1/4'-as cimbelekkel vagy akutákkal találkozunk. A Pozsonyi úti református templomban a magas cimbel mellett helyet kap még egy 1 1/3'-as Scharff is. Ennek a hangszernek a főművére tervezett egyedül 1 soros aliquot regisztert, mely egy Quint 2 2/3'. A pedálban a legjellemzőbb a Lokáció, mely 4, illetve 6 soros formában fordul elő, általában 2 2/3' vagy 5 1/3' kezdősorral. A pécsi Jézus Szíve-templomba tervezett a főműre egy 3 soros Zúgósípot is, melynek 4'-as sora Erdei fuvola, a 2 2/3'- és 2'-as pedig Olasz principál lett volna.⁶²⁴ A pozitívűveken Nazát 2 2/3', Sifflöte 1 1/3' sípsorok mellett Sesquialterával is találkozunk, mely nemcsak a „klasszikus” 2 2/3'+1 3/5' sorokkal készült, hanem a pécsi Jézus Szíve-templom, valamint a bánhidai orgonájának tervében 2/3'+2/5' regiszterként szerepel. A felsőműveken Nazát 2 2/3', Tercián 2x 4/5'+2/3', Terc 1 3/5' és Sesquialtera 2 2/3'+1 3/5' aliquotok fordulnak elő. A pedálban 5 1/3'-as Quint az egyetlen aliquot sípsor, mely a vas utcai KIE kultúrház hangszerére készült. A fuvolák általában 16', 8', 4' és 2'-as fekvésben kaptak helyet a főműveken. A pozitívűveken 8', 4', a KIE kultúrházban, illetve a Pozsonyi úton 2', a felsőműveken 8', 4', a nagyobb hangszereken 16', a 30-as években készült két orgonán 2' magas regiszterek is megjelennek. A pedálban 16', 8', 2', elvéve 4' magasságú sípsorokkal találkozunk. Vonós regisztereket kizárólag a felsőművekre diszponált: a 30-as években egy Viola di gamba vagy Salicional 8', a pécsi

⁶²⁴ BML – Angster tervek: Szakolczay-Riegler Ernő Budapesten, 1935. május 6-án kelt tervezete a pécsi Jézus Szíve-templom orgonájához.

hangszeren Vox coelestis 8', a 40-es években készült hangszerein két soros 8'-as Eolhárfa található. Nyelvsípsorok általában minden művön előfordulnak. A főműveken 16'-as Fagottal, Görbekürttel, Dulciannal, illetve a 40-es években készült hangszerein 8'-as Trombitával is találkozhatunk. A pozitívművek szinte kizárólagos nyelvsípsora a Krummhorn 8', a Szent Család-templomba készült 8'-as Salmej kivételével. A felsőműveken kapnak helyet a regálok: Éneklő regál 8', Vonós regál 4', Vox humana 8', valamint a Trombita 8' és a Schalmei 4' is. A kisebb hangszerek pedálművén 16'-as Puzón, a nagyobbakon 8'-as Trombita is megjelenik. Előfordulnak regálok is: például a Pozsonyi úton 32'-as Sordun és Regál 4' építését is tervbe vette.

Legnagyobb méretű orgonáját Szlovákiában tervezte meg a Pozsonyi Szlovák Filharmónia, más néven Vigadó nagytermébe.⁶²⁵ A négymanuális, 82 regiszteres orgonának a diszpozíciójában – bár lényegesen nagyobb a tervezhető regiszterek száma – mégis megfigyelhetjük azokat az elveket, melyek alapján a fent elemzett orgonái készültek.

Munkásságának jelentős részét képezték az orgonaátalakítások, ezek közt is jelentős a Szent István-bazilika Angster-orgonájának többszöri bővítése. Az első munkálatra 1932-ben került sor. Ekkor alakították át a hangszer traktúráját elektropneumatikusra, valamint kapott egy új, négymanuális, viszonylag nagyméretű játszóasztalt, melyet Szakolczay-Riegler Ernő tervezett.⁶²⁶ A regiszterek számát 65-ről 76-ra emelték, bár nem készült el minden tervezett sípsor. Több átalakítás történt, például a nagy, 20 regiszteres főmű sípsorainak száma 14-re csökkent, ugyanakkor az Alsóművön⁶²⁷ megmaradt a 16 regiszter, a III. manuálra a korábbi 14 helyett 16, az új „Mellműre” 11, a Pedálműre a régi 15 helyett 20 játék került. Természetesen a régi sípsorokat nem őrizte meg teljes egészében a hangszerben. A Főművön az alapok nagy számát drasztikusan csökkentette – vonósregiszter nem maradt ezen a manuálon –, ugyanakkor két új regiszter került ide: egy Quintadecima 2 2/3', valamint egy Flautino 2'. A régi kétsoros Rauschquintet bővítette egy 4'-as sorral, az 5-6 soros 2 2/3'-as főmű mixtúra pedig 1 1/3'-as fekvésben 6-8 soros lett. Csak egy nyelvregiszter maradt ezen a manuálon, egy 16'-as Fagott, a Trombita 8'-ast eltávolítottatta az orgonából. Az általa Alsóműnek nevezett manuálon is radikálisan

⁶²⁵ Solymosi 2 72, valamint Szabó Imre 2008. június 17-én kelt levele alapján.

⁶²⁶ BML – Angster, Angster Emil 1937. november 8-án kelt levele Schmidthauer Lajosnak.

⁶²⁷ Ezt az elnevezést a pozitívműre alkalmazta. (Régi második manuál.)

csökkentette az alapok számát, a vonósok közül pedig csak egy Salicional 8' maradt meg. Új aliquotokat és mixtúrákat tervezett ide: Quintfuvola 2 2/3', Superquint 1 1/3', Sesquialtera 2 2/3'+1 3/5', Oktáv-cimbel 3x 1/2', Quint-cimbel 3x 1/4'. A régi 8'-as Klarinét helyébe 3 új nyelvregiszter került: Sordunregal 16', Krummhorn 8' és Tölcsérregál 4'. A Felsőművön is a korábban ismertetett folyamatok következtek be, bár itt két vonósregiszter megmaradhatott. Ide új 2 2/3'-as fuvola, Terccimbel 3x 1/5', Scharfmixtur 5x 1', Dulcián 16', valamint Schalmey 4' került beépítésre. Az új Mellművön az alapregiszterek mellett Nazát 2 2/3', Fuvola 2', Glöckleinton 2x 2'+1', Tercian 2x 1 3/5'+1 1/3', Rankétregal 16', Dulcián 8' és Bärpfeife 8' sípsorok kaptak helyet az orgonában. A Pedálműről nemcsak az összes vonós regiszter tűnt el, hanem a 32'-as Grand bourdon és a 32'-as Contra posauone is.⁶²⁸ Az újonnan tervezett regiszterek a következők voltak: Quintadena 4', Éjkiürt 2', Zúgósíp 3x 4', Principalquart 2x 2 2/3', Mixtura 6-7x 2', Dulcian 16', Clarinet 4', Singend cornett 2' és Gong harmonique 4'. Az anyagiak hiánya miatt nem volt lehetőség a fent közölt minden regiszter beépítésére. Sajnos nem állnak rendelkezésünkre pontos adatok arról, hogy mely regiszterek nem épültek be 1932-ben.

Az orgona befejezésére 1937-ben, a Szent István-évvvel, valamint az Eucharisztikus Világkongresszussal kapcsolatosan került sor. Ekkor a főváros mint kegyúr tekintélyes összegekkel támogatta a templomokat.⁶²⁹ A munkát a Rieger cég kapta meg, bár a hangszer 1905-ben az Angster gyár építette, illetve 1932-ben is ők végezték az átépítést. Nagyon megviselte a betegeskedő Angster Emilt, hogy egyik reprezentatív orgonájukat más cég fejezi be. Szokolczay-Riegler döntésének lehetséges okairól így írt Schmidthauer Lajosnak:

Én az egészet Szokolczay-Riegler bosszúművének tartom, aki nem tudja elfelejteni, hogy a pécsi Jézus társaság nem az ő, hanem a Te tervedet fogadta el. Mintha nekem ebbe a dologba beleszólásom lett volna. A helybéli Rektor akkor sem kérdezett meg bennünket, amikor Rieglertől kért tervet, akkor sem, amikor Téged kért fel szakértőnek. Riegler tervezete ellen inkább a helybéli szakértők foglaltak állást. [...] Hogy ez mekkora anyagi és erkölcsi kár számunkra, az hamarosan fel sem mérhető.⁶³⁰

⁶²⁸ Szóbeli közlés: Angster József, 2006. december 7.

⁶²⁹ Alleluja II./1938./6-7./2., valamint Alleluja II./1938./8.-9./8-9.

⁶³⁰ BML – Angster, Angster Emil 1937. november 8-án, Pécselt kelt levele Schmidthauer Lajosnak.

Ezzel kapcsolatban egy tény mindenképpen szembetűnő: 1935 után csak 12 év múlva és csak egy esetben, 1947-ben működött együtt Szakolczay-Riegler az Angster céggel, a budai cisztercita templom orgonájának átépítésekor.

A bazilika orgonájának 1937-es átalakításakor a következő jelentősebb munkálatokat végeztette el Szakolczay-Riegler Ernő:

- Az 1932-es játszóasztal méretének csökkentése.
- Az 1932-es diszpozíció átalakítása.
- A régi szelládák kicserélése új kúpládákra.
- Az orgonaszekrény átalakítása, hogy az énekkar számára nagyobb hely álljon rendelkezésre.

A hangkép vázlatban a következő módosítások történtek: az I. manuálról a Főműre helyezte a Flûte harmonique 8' regisztert, mely Átfújó fuvola néven szerepelt a játszóasztalon, valamint egy új Trombita 8' került beépítésre. A Quint 5 1/3' ekkor kikerült az orgonából. Az Alsóműre ekkor készült egy új Quintfuvola az I. manuál Gamba 8'-as regiszteréből, egy új Superquint 1 1/3' a régi Rauschquint 2'-as sorából és egy Sesquialtera az Acuta sípjaiból. A III. manuál Piccolo 2' változata is itt kapott helyet. Újjonnan beépített regiszterek a Cölöpfuvola 2', Acuta 4x 1', Oktávcimbel 3x 1/2', Dulcian 16', Görbekürt 8' és Tölcsérregál 4'. Újra beépítésre került a Principál 8' az Alsóműre. A Felsőműre három új regiszter készült: Éles Mixtura 5x 1', Terccimbel 3x 1/5', valamint Tromp. harm. 8'. Négy sípsor került átalakításra: a régi Hegedűprincipál 8' regiszterből 4'-as Vonósprincipál lett 12 új síp kiegészítéssel, az I. manuál régi Dolce 8' sípsorából 2 2/3'-as Lágú fuvola készült, az I. manuál 4'-as Salicet regiszteréből 2'-as Kis fuvola, a régi Flûte harmonique 4' regiszteréből pedig 2'-as Harántfuvola lett 12 új síppal. Előkerül két régi regiszter is, a Quintadena 16' és a Dolce 8'. Ez utóbbi régen Pásztorsíp 8' néven szerepelt. A Koronaműben egy változtatás történt csupán: a Tercián 1 1/3' sorát elhagyta és csak 1 3/5'-as Terc-ként kapott helyet. A pedálra új Quintadena 4', Nagy mixtura 5x 8', Puzón 16', Dulcian 16' és Éneklőkornét 2' regisztereket rendelt. A régi II. manuál Bourdon 16' sípjaiból való a Halk földött 8', ugyanezen manuálnak a Klarinét 8' sípsorából pedig a Kis trombita 4' regisztert készíttette. Újra a hangszer része lett a két 32'-as, a Violon 16', a Basso aperto 16', mely most Kontrabasszus nevet kapott, valamint a régi Harmonikabass 16' Salicetbass néven.⁶³¹ A régi sípokat minden

⁶³¹ BML – Angster, 1937. szeptember 22-én kelt költségvetés az orgona befejezési munkálataihoz.

bizonytal valahol raktározták, így megmaradtak és újra fel tudták használni. Nagyon különleges ez az átalakítás. Nem azért, mert egyes vonósregiszterek levágásra kerültek – ez abban a korban elfogadott gyakorlatnak számított –, nem is az egyes új regiszterek beépítése, például a régi nyelvsípsorok lecserélése miatt, hanem azért, mert újra megjelentek az orgonában nagyobb számban olyan alapregiszterek, melyeknek egy része akkoriban nem örvendett különösebb népszerűségnek. Egyedülálló dolognak számított 1932-ben a két 32'-as eltávolítása,⁶³² de még különösebb, hogy öt év múlva ezek újra előkerültek, több vonósregiszterrel együtt. Mindenképpen ritkaságnak számított ebben az időszakban egy Violon 16' vagy Szalacet 16' regiszter újbóli megjelenése. A régi Klarinétból nyilvánvalóan korálelőjáték cantus firmus játékhöz tervezte 4'-as fekvésben a pedálra a Kistrombitát. A hangszer új mixtúráiról a következők olvashatók az Alleluja című újságban:

Mixtúráinak összeállításában az orgonaépítőművészet fénykorának, a barokk-korszaknak elmélete érvényesült. Tehát jellemzi őket a kezdő sorok magas fekvése, a repetálás sűrűsége, a sorok fokozatos szaporodása és a kórusok kettős volta. [...] [Az orgona] Tuttija ragyogóan fényes, polifon játékra is alkalmas.⁶³³

Az orgona szenteléséről a következőket olvashatjuk a Magyar Kórus 1939. évi tavaszi számában:

A székesfőváros legnagyobb templomának, a Szent István bazilikának hatalmas orgonáját átépítették. A mai tisztultabb egyházzenei felfogás sehogysen tud megbarátkozni a múlt századnak zenekart utánzó orgonáival. Külsőleges, sokszor rikító hatások helyett az igazi orgonaszerűséget keresik az új törekvések. Ennek a mozgalomnak egyik vezéralakja nálunk Szokolczay-Riegler Ernő, a Zeneművészeti Főiskolán is, bazilikai orgonája mellett is a „csak orgona” eszményét hirdeti. Most végre a székesfőváros bőkezűségéből és a Rieger-cég kiváló munkájának segítségével Magyarország legmodernebb és az egyházi zenét legjobban szolgáló orgonáját alkothatta meg. Az újjáépített orgonát január 10-én szentelte fel Mihalovics Zsigmond pápai prelátnak. Az ünnepséget hangverseny keretezte: Szokolczay-Riegler tanár az orgona minden szépségét bemutatta Bach és Franck

⁶³² Szóbeli közlés: Angster József, 2006. december 7.

⁶³³ Alleluja II./1938./8.-9./8-9.

darabjaiban, valamint a bazilikai kórus által előadott nagyvonalú Harmat-művek kíséretében.⁶³⁴

A Szent István-bazilika orgonájának többszöri átépítése kapcsán érdekes megemlíteni és idézni, hogy tanári székfoglaló előadásában milyen módon kelt védelmére a régi barokk orgonáknak:

Vajjon nem különös-e hogy míg régi, sokszor már szüette orgonaszekrények és orgonaházak – igen helyesen – műemlékként őriztetnek, addig az orgonaépítőművészet fénykorából épségben fennmaradt egész sípsorokat beolvasztottak nemcsak háborús szükségből, hanem egy-egy ilyen régi orgona átépítése, illetőleg ú. n. „modernizálása” alkalmával is. Nem törődtek azzal, hogy letűnt századok zseniális orgonaépítőművészetének legértékesebb emlékeit pusztították el, mert nem is tudták, hogy ezzel apáról fiúra, nemzedékről nemzedékre szállt, féltékenyen őrzött s mind mai napig megfejthetetlen orgonaépítészeti titkok egyedüli hirdetőit némították el örökre.⁶³⁵

Sajnálatos, hogy az akkor alig három évtizede készült bazilikai orgonában, mint a magyarországi romantikus orgonaépítő művészet egyik legértékesebb alkotásában, ugyanezeket az irányelveket nem ismerte fel.⁶³⁶

Érdemes még megemlíteni a budapesti cisztercita Szent Imre-templom 1940-ben, Geyer József tervei alapján épült orgonájának átalakítását. Erre azért volt szükség, mert a II. világháború során több belövést, találatot kapott a templom, a kórust és az orgonát is aknátalálat érte; nagymértékben rongálódott az orgonaszekrény, a sípokban és az orgona szerkezeti elemeiben is jelentős károk keletkeztek. A hangszer használhatatlanná vált. Szakolczay tervei szerint az orgona három manuál 48 regiszteres lett volna, amelyből csak 40 valósult meg, valószínűleg anyagi okok miatt. A bővítéshez új szelládákat készítettek, valamint a hangszer szekrényét is jelentős mértékben átalakították. Gyökeresen átépítette a játszóasztalt, eltávolította a pisztonokat, helyettük lábemelyűket épített be, a kézi nyomógombokat, és bizonyos segítőket, például a „Korálkapcsolókat”, valamint az I. és III. manuál között az alsó és felső oktáv összekapcsolását lehetővé tevő kopulákat is megszüntette. A főmű a második manuál lett, valamint a pedál 34 hangos terjedelmét 30 hangosra csökkentették. A gazdasági helyzet nem tette

⁶³⁴ MK 1939. tavasz 33./629.

⁶³⁵ Szakolczay I 6.

⁶³⁶ A magyarországi műemlékorgonák védelmének történetéről bővebben: MEZ I./1./74.-78.

lehetővé, hogy minden újonnan tervezett regiszter elkészüljön.⁶³⁷ A diszpozícióban a korábban felvázolt elvei érvényesülnek, így annak elemzését most mellőzzük.

Utolsó jelentős orgonaterve a kassai székesegyház Angster-orgonájának átalakítása. Ez a hangszer is megfelel korábbi munkásságának. Ennek az orgonának III. manuálján az általánosan megszokott Vox coelestis helyett egy különleges, háromsoros Vox mystika 8'+4'+4' regiszterrel találkozhatunk, mely újdonságnak számít orgonaterveiben. Szokolczay-Riegler magyarországi működésével kapcsolatosan több bizonyítékunk van arra, hogy a játszóasztalokon az I. manuál alatt található nyomógombokat nem tartotta praktikusnak, és ezeket, ahol lehetősége volt, megszüntette.⁶³⁸ A kassai orgonán mégis találkozhatunk ilyen kapcsolókkal.⁶³⁹

3. 5. 5. Összegzés

Szokolczay-Riegler Ernő egész pályája során neobarokk orgonákat tervezett, az orgonamozgalom elveit igyekezett megvalósítani hangszerein. Nem kompromisszumok nélkül követte ezt az irányzatot: a vonós játékokat nem száműzte teljesen hangszereiről, sőt a Szent István-bazilika orgonájának második átépítése során a korban divatosnak nem mondható vonósregisztereknek is újra helyet adott az orgonában. Mixtúráinak sorait magasról indította, de kisebb hangszereire is igyekezett 1'-as sípsorokat építtetni. Regálok beépítését gyakran tervezte 16'-, 8'- és 4'-as fekvésben is.

Ő volt az első olyan orgonaszakértő, aki a Zeneakadémián önálló tantárgyként tanult orgonaismeretet. Munkásságában meghatározó jelentőségű volt zeneakadémiai tanára, Zalánfy Aladár. Orgonaterveiben felfedezhetünk több olyan elemet, mely bizonytal az ő hatásának köszönhető. A regiszterek menzúráit általában Mahrenholz „Die Orgelregister” című művében rögzített elvek alapján írta elő. Egymanuálos orgonát csak kompromisszumként készíttetett. Szükség esetén, orgonaátalakítások alkalmával a régi, elsősorban vonós regiszterek levágásától sem zárkózott el. Orgonáit legszívesebben a Rieger céggel készíttette. Orgonaművészként és a Zeneakadémia tanáraként nagy tekintéllyel rendelkezett, így lehetősége volt nemcsak katolikus, hanem a református egyház templomaiba is orgonákat tervezni.

⁶³⁷ Dékány 6.

⁶³⁸ Alleluja II./1938./8.-9./8-9., Dékány 8.

⁶³⁹ Helyszíni szemle, 2008. október 24.

3. 6. Zalánfy Aladár

3.6.1. Életének és tevékenységeinek ismertetése

Zalánfy Aladár⁶⁴⁰

Zalánfy Aladár Bártfán született 1887. március 11-én, katolikus szülők gyermekeként.⁶⁴¹ Eredeti családi neve Zámorszky volt. Iskoláit szülővárosában végezte. A budapesti Zeneakadémián 1905 és 1908 között Koessler Jánostól tanult zeneszerzést és orgonajátékot, 1908-tól Laub Istvánnál, majd Antalffy-Zsiross Dezsőnél folytatta orgonatanulmányait. Záróvizsgája 1910. június 4-én, a Zeneakadémia Kupolatermében volt. A vizsgabizottság tagjai: Antalffy-Zsiross Dezső, Herzfeld Viktor, Szabados Béla és

Szabó Ferencz voltak.⁶⁴² Itthoni tanulmányai végeztével Bach zenéje iránt érzett vonzódása Lipcsébe vitte, ahol Karl Straube professzor növendékeként ismerkedett meg mélyebben Bach művészetével. Straube a kor legnagyobb hatású Bach-interpretátora volt. Ő mutatta be a Kunst der Fuge-t, a Musikalisches Opfer-t és 7 év alatt Bach összes kantátáját. Straube nemcsak muzsikusként, hanem pedagógusként is jelentős volt. Zalánfy orgonajátékáról ezt írta:

Rendkívüli technikai tudású és szokatlanul kimagasló zenei tehetségű. Meg vagyok győződve arról, hogy Zalánfy Aladár Johann Sebastian Bach művészetének egyik legjobb ismerője jelenleg Magyarországon.⁶⁴³

A magyar sajtóban az első zeneakadémiai orgonahangversenyéről a következő kritika jelent meg a Zenelap hasábjain 1912. február 10-én:

Zalánfy Aladár egy gondosan megválasztott műsor keretén belül fejlett művészetéről tett tanúbizonyságot. [...] Általánosan elterjedt nézet, hogy Bachot eddig senki oly megértéssel nem játszotta mint Zalánfy. Ízléses regisztrálásán, a témák plasztikus kiemelésén, valamint a

⁶⁴⁰ Lutheránia 45.

⁶⁴¹ MÉL. – Zalánfy.

⁶⁴² ZAK. Évkönyv 1909/1910.

⁶⁴³ Lutheránia 45.

logikus phrazirozáson meglátszott, Straube mester alapos iskolájának hatása.⁶⁴⁴

Lipcseben Straube mellett Sigfrid Karg-Elertnél is tanult, az ő hatására kedvelte meg jobban a harmóniumjátékot.⁶⁴⁵ Lipcsei tanulmányai után Zalánfy Aladár egy évet Párizsban töltött. Hazatérve a soroksári polgári iskolában vállalt énektanári állást.⁶⁴⁶ 1913-tól a Nemzeti Zenedében, majd a Székesfővárosi Felsőbb Zeneiskolában tanított, 1914-től a Szent István-bazilika orgonistája volt.⁶⁴⁷ 1917 előtt nevét Zalánfi-ként közlik az újságok, 1918-ban már a Zalánfy névvel találkozunk, melyet a későbbiekben is használt.⁶⁴⁸ 1917-1918-ig katonai szolgálatot teljesített az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregében.⁶⁴⁹ 1922-ben rövid ideig a Korvin Mozgóképzőintézet zenekarában játszott harmóniumon.⁶⁵⁰ 1921-től Antalffy-Zsiross Dezső helyetteseként, majd 1928-tól már kinevezett tanárként tanított a Zeneakadémián. 1950-ig, nyugdíjaztatásáig. 1941-től annak megszüntetéséig az egyházzenei tanszék protestáns tagozatának volt a tanára, ahol az orgona főtárgy mellett orgonaismeretet, orgonatervezést, karéneket, protestáns zenei himnológiát, zenei liturgiát, egyházzene irodalmi ismeretét, valamint protestáns egyházi népéneket is tanított. Orgonaismeretből, orgonatervezésből külön vizsgákat kellett tenniük a növendékeknek. Fennmaradtak Sulyok Imre jegyzetei, melyeket az ő óráin készített. Ezek is bizonyítják rendkívüli precizitásának. Sok neves zenészünk volt tanítványa. A legjelentősebbek: Adám Jenő, Bárdos Lajos, Gergely Ferenc, Kopeczky Alajos, Kovács Endre, Pécsi Sebestyén, Szőnyi Erzsébet és az evangélikus egyházzeneészek sora: Fasang Árpád, Kapi-Králik Jenő, Peskó Zoltán, Rezessy László és Sulyok Imre, valamint rövid ideig Trajtler Gábor is.

Egyre nyomasztóbbá vált számára, hogy a Bazilikában nem játszhatta a lutheranus, akkor még eretnekként megbélyegzett Bach műveit, melyek lipcsei évei alatt igen nagy hatást gyakoroltak rá. Ugyanakkor tanulmányútja során nemcsak Bach zenéjének megismerésében mélyült el, hanem a zeneszerző műveinek lelki háttérét adó hitéhez is közelebb került. Zalánfy Aladár egykori tanítványának, Kovács Endrének beszélt el, hogy egyik vasárnap a bazilikai mise után hazafelé

⁶⁴⁴ Zenelap XXVI/452./1912./02./10./5.

⁶⁴⁵ Brockhaus III. 676.

⁶⁴⁶ Kiss 6.

⁶⁴⁷ Zenei Lexikon III. 685.

⁶⁴⁸ Zenei Szemle I./8./1917./184-185., valamint KEZ 1918/XXV/1-2/13-18.

⁶⁴⁹ Zalánfy katonai sikereiről: KEZ XXIV./1917./7./113.

⁶⁵⁰ Solymosi 2. 73.

menet betért a Deák téri evangélikus templomba, ahol nagy hatást tett rá Raffay Sándor püspök prédikációja. Zalánfy az istentisztelet után tudatta vele az evangélikus hitre való áttérési szándékát. A püspök nehezményezte, hogy Bach zenéje, és nem hitbéli meggyőződése áll a döntés mögött. Zalánfy szándéka viszont komoly volt, melyet az is bizonyít, hogy beszerezte Luther műveit eredeti, német nyelven, valamint megtanulta Luther Kis- és Nagykátéját. Majd 1922. augusztus 30-án evangélikus hitre tért. Ennek következményeként – nyolcévnyi szolgálat után – megvált a Szent István-bazilikában betöltött orgonista állásától és a Deák téri evangélikus templom főorgonistája lett. Ezt a szolgálatot haláláig ellátta. 1950-ben egyházkerületi zenei igazgató kinevezést kapott. 1959. május 15-én, 72 éves korában hunyt el.⁶⁵¹

Zalánfyt elsősorban mint orgonaművészt ismerték. Játékát az alaposság, pontosság, hitelesség jellemezte. Nemcsak Magyarországon, hanem külföldön is koncertezett. Az istentiszteleteken főként régi mesterek és Bach korálelőjátékai csendültek fel előadásában. Minden istentiszteletre olyan alapossággal készült, mintha koncerten játszott volna. Ezt így indokolta:

„Az egyházi zene is igehirdetés, nem szabad kevesebb gonddal készülni előadására, mint a prédikációra.” Elve ez volt: „Az Úr számára a tőlünk telhető legjobb is csak éppen hogy jó; kötelességünk tehát, hogy amikor az ő dicsőségére az ő házában muzsikálunk, a tőlünk telhető legjobbat adjuk.”⁶⁵²

Zalánfy Aladár kortársai szerint segítőkész, jó barát volt, azonban nem volt nyugodt természetű ember. Tanítás közben zavarta, ha a növendék nem állt meg azonnal a darab játszásával, amikor ő valamilyen instrukcióval akarta ellátni. Ezért, amikor a Zeneakadémia kupolatermének kétmanuális orgonáját 1936-ban átalakította, felszereltetett egy „Minden el” feliratú kapcsolót, amely kikapcsolta a regisztereket, és így azonnal el tudta mondani a tanácsait.⁶⁵³ A gépiratos átépítési tervezeten kéziratos bejegyzésként olvashatjuk ennek a kapcsolónak a nevét. A templomi szolgálatban nagyon zavarta, ha körülötte sokan állnak, ezért a Deák-téri templom karzatára készíttetett egy rácsot, hogy az orgonistához ne tudjanak közel menni, ne zavarják az istentiszteleten való orgonálás közben.⁶⁵⁴

⁶⁵¹ Lutheránia 46.

⁶⁵² RL. 1959. június 21.

⁶⁵³ Szóbeli közlés: Zászkaliczky Tamás, 2009. november. 7.

⁶⁵⁴ Szóbeli közlés: Solymosi Ferenc, 2009. december 4.

Zalánfy kezdte el az evangélikus egyház orgonáinak összeírását. Minden lelkészi hivatalba küldött egy adatlapot, felszólította a lelkészeket, hogy küldjék be az orgonák adatait. A legtöbb helyről ezeket hiába várta vissza. Összesen 2-3 adatlap maradt hagyatékában.⁶⁵⁵ Ő volt az első jelentős orgonaszakértő, aki az evangélikus egyházban működött, mások csak elvétve terveztek egy-egy orgonát.⁶⁵⁶

Organológiai írásai:

- Egységes Orgonatervezet (1911);⁶⁵⁷
- Egységes Orgonatervezet (1912);⁶⁵⁸
- Az egyetemi templom új orgonája (1915);⁶⁵⁹
- Országos Magyar Orgonaépítési Szabályzat – újságcikk (1917);⁶⁶⁰
- Az orgona játékeinak elnevezéséről és ezek téves értelmezéséről (1918);⁶⁶¹
- Bach a »kántor«, és lipcsei orgonái (1934);⁶⁶²
- Geyer József: A művészi orgona – Zalánfy Aladár és Antalffy Zsiross Dezső közös cikke.⁶⁶³

⁶⁵⁵ Szóbeli közlés: Trajtler Gábor, 2006. május 22.

⁶⁵⁶ Jelentősebb hangszereket terveztek ebben az időszakban evangélikus templomokba: Szentgyörgyi Kálmán: Sopron, evangélikus templom, Borgulya Endre: Szarvas, ótemplom. Forrás: Trajtler Gábor: A Magyarországi Evangélikus Egyház Orgona Katasztere.

⁶⁵⁷ A Zene, 1911. március.

⁶⁵⁸ Zenelap 1912. március 1 – 1912. július 10. Öt részben közölve.

⁶⁵⁹ KEZ/XII./1915./7-9./166-173.

⁶⁶⁰ Zenei Szemle I./8./1917./184-185.

⁶⁶¹ KEZ 1918/XXV/1-2/13-18.

⁶⁶² Az országos M. Kir. zeneakadémia Évkönyve az 1934/35-i tanévről 8-18.

⁶⁶³ KK/V./2/1917./01./15/14-15.

3.6.2. Zalánfy Aladár orgonatervei

	Tervezés/ építés éve	Cég	Opusz- szám	Helységneve	Tulaj- donos	Méret	Trak- túra	Szél- láda	Megjegyzés
160	1913	Angster	880	Kecskemét ⁶⁶⁴	i	II/43/32	p	k	megvalósult
161	1915	Rieger	2001	Budapest, Egyetemi templom ⁶⁶⁵	k	III/73/54	e	k	megvalósult
162	1922	—	—	Kecskemét, Nagytemplom ⁶⁶⁶	k	III/40	—	—	Geyer Józseffel
163	1923	?	?	Budapest, Deák téri templom ⁶⁶⁷	e	II/24	p	t	megvalósult
164	1925	Angster	1000	Budapest, Zenekadémia nagyterem ⁶⁶⁸	á	IV/70	e	k,t	Geyer Józseffel megvalósult
165	1927	—	—	Kolozsvár, Szent Mihály templom ⁶⁶⁹	k	III/48	m	c	tervezet
166	1935	—	—	Gyöngyös, Szent Bertalan- templom ⁶⁷⁰	k	III/45/40	e	k	Geyer József Op. 37. számú diszpozíciójának átalakítása
167	1936	Rieger	—	Bp. Zeneakadémia, kupolaterem ⁶⁷¹	á	II/18	p	k	megvalósult

⁶⁶⁴ BML – Angster, tervek.

⁶⁶⁵ KEZ 1915/7-9/166-173 valamint Karcsey; Zalánfy Aladár – tervező, Antalffy-Zsiross Dezső, Járosy Dezső - átvevők – KEZ XX./10./204.

⁶⁶⁶ BML – Angster: Zalánfy A. és Geyer J. orgonaterve, 1922. június 11.

⁶⁶⁷ Szilágyi 5; Angster Op. 370. orgonájának átalakítása.

⁶⁶⁸ Zalánfy Aladár hagyatékából, évszám nélküli diszpozíció, az 1907-ben épült Heinrich Voit & Söhne Orgonagyár Op. 975 számú orgonájának átalakítása.

⁶⁶⁹ MEZ III./3./356. Orgeldisposition für St. Michaeliskirche zu Cluj. Rein mechanische Traktur mit Einventillade aus Mahagoniholz.

⁶⁷⁰ Zalánfy Aladár hagyatékából, átépítési tervezet, 1935. szeptember.

⁶⁷¹ Zalánfy Aladár hagyatékából, évszám nélküli részletes átépítési tervezet, valamint Solymosi 2 92-93. A Voit orgona alakítása.

	Tervezés/ építés éve	Cég	Opus szám	Helységneve	Tulaj- donos	Méret	Trak- túra	Szél- láda	Megjegyzés
168	1939	Rieger ?	—	Bp., Zeneakadémia, nagyterem ⁶⁷²	á	IV/75?	e	k,t	részben megvalósult
169	1944	—	—	Rákospalota, Fóti úti templom ⁶⁷³	e	III/28	e	c	
170	1947	—	—	Békéscsaba, Kistemplom ⁶⁷⁴	e	II/18	m	k,c	
171	1947	—	—	Békéscsaba, Nagytemplom ⁶⁷⁵	e	III/44	p	k,c	
172	1948	—	—	Budapest, Óbuda (Újlak) ⁶⁷⁶	e	III/32	e	c	
173	1949	Angster	1310	Békéscsaba, Erzsébethely ⁶⁷⁷	e	II/20	m	c	megvalósult
174	1949	—	—	Pozitívorgona tervezet ⁶⁷⁸	m	I/4	m	c	
175	1951	Váradi	?	Budapest, Kispest ⁶⁷⁹	r	II/12	p	t,c	megvalósult
176	1951	Rieger	—	Sárospatak, Tanítóképző ⁶⁸⁰	r	II/16	p	k	megvalósult
177	1956	—	—	Budapest, Kálvin tér ⁶⁸¹	r	III/52	e	k,c?	

⁶⁷² Zalánfy Aladár 1939. október 30-án kelt levele és diszpozíciója a hagyatékából.

⁶⁷³ Zalánfy Aladár hagyatékából, Budapesten, 1944. augusztus 24-én kelt részletes tervezet alapján.

⁶⁷⁴ Zalánfy Aladár hagyatékából, Budapesten, 1947. június 12-én kelt részletes átépítési tervezet – Borgulya Endre közreműködésével.

⁶⁷⁵ Zalánfy Aladár hagyatékából, 1947. május 19-én kelt diszpozíció. A Soukenik János és Rukovina János által 1901-1902-ben készített orgona átépítési tervezete.

⁶⁷⁶ Zalánfy Aladár hagyatékából, részletes orgonaépítési tervezet, 1948. július 30.

⁶⁷⁷ Zalánfy Aladár 1948 augusztusában készített részletes átépítési tervezete, valamint helyszíni szemle, 2006. augusztus 28.

⁶⁷⁸ Zalánfy 5-6.

⁶⁷⁹ Zalánfy Aladár hagyatékából, Budapesten, 1950 májusában kelt részletes átépítési tervezet alapján.

⁶⁸⁰ Zalánfy Aladár hagyatékából, Budapesten, 1951 februárjában kelt részletes átépítési tervezet alapján. A Wegenstein orgona megvalósult átépítése.

⁶⁸¹ Budapesten, 1956. október 9-én kelt részletes átépítési tervezet Zalánfy Aladár hagyatékából.

3.6.3. Orgonatervezői munkássága

Zalánfy Aladár orgonatervezői munkásságát négy korszakra bonthatjuk:

- Romantikus – 1913-1921;
- Átmeneti időszak az elzászi orgonareform eszméiből az orgonamozgalom irányzatai felé – 1922-1939;
- Árokháty Bélával készült közös tervezetek időszaka – 1937-1942;⁶⁸²
- Önálló, neobarokk korszak – 1943-1956.

Ezt a négy korszakot két időszakra is bonthatnánk, mert azok térnek el élesen egymástól: a romantikus korszak és éltének további munkássága. Ha az első két megvalósult diszpozícióját összevetjük a későbbi munkáival, akkor felvetődik a jogos kérdés: valóban ugyanaz az ember készítette mindegyiket? Mi lehetett az a hatás, amely akkora benyomást tett rá, hogy korábbi munkáival homlokegyenest ellenkező stílusú hangszereket tervezzen? Eleinte – Geyer Józseffel való együttműködése idején – az elzászi orgonareform eszméi, majd később Árokháty Bélával az orgonamozgalom irányzatai voltak rá nagy hatással. Nyilvánvalóan ezen együttműködések csak a korszakok hozzávetőleges behatárolására alkalmasak. Zalánfy hagyatékából kiderül, hogy igen sok idegen nyelvű szakkönyvet, szaklapot tanulmányozott, s bizonyára ezek befolyásolták leginkább orgonatervezői munkásságát.

Ránk maradt részletes terveit bizonyítják orgonaépítészeti tudásának elmélyültségét. A tervek alapossága feltehetőleg fokozatosan alakult ki. A fellelt dokumentumok közül a legkorábbi a Zeneakadémia kupolatermi orgonájának részletes átalakítási leírása, melyben már pontosan közölte az elképzeléseit. A tervek precizitása akkor jutott a legmagasabb szintre, amikor lehetősége nyílt új orgonák tervezeteit elkészíteni. Ez Árokháty Bélával való együttműködésük idejére tehető, így legjelentősebb terveiről a közös munkásságuk bemutatásának szentelt fejezetben szólok.

Zalánfy első két megvalósult orgonaterve olasz nyelven készült. Ennek indoklását az *Egységes Orgonatervezet* című cikksorozatának III. részében találjuk:

Oktalan dolognak tartom, hogy az egyik orgonán ugyanazt a változatot latinul jelölik, pl.: Pileata, mely francia orgonákon: Bourdon, német

⁶⁸² A korszakok közti átfedés oka a Zeneakadémia orgonájába beépítendő 5 regiszter munkálatainak kérvénye, melyet egyedül készített.

orgonákon: Gedackt, magyar orgonákon: Fedett s Riegernél szegedi tájszóval Födött. Mivelhogy zenei nyelv gyanánt régen elfogadta a zenei világ az olasz nyelvet, [...] véleményem szerint az orgona változatait is zenei-olasz nyelven kell jelölni. Legyen végre ebben is egyesség!⁶⁸³

Az olasz nyelv használatában mindenesetre bizonyos pontatlanságok fedezhetők fel nemcsak Zalánfy, hanem a fent idézett cikkben található Karl Straube tervezetben is. A Voce Umana regiszter nevének írása a legfeltűnőbb, ugyanis a Vox humanát olasz nyelven Voce corale-nak hívják.⁶⁸⁴

Zalánfy ezen törekvéseivel viszonylag hamar felhagyott, ugyanis 1923-ban, amikor a Deák téri evangélikus templom orgonáját tervezte, már egységesen magyarra fordította a regiszterek neveit, és minden további orgonatervezetében – két kivételtől eltekintve – ezt alkalmazta. Az egyik a Kálvin téri református templom orgonájának átalakítási tervezete, mely magyar nyelven készült, de a regiszterek neveit vegyesen, többnyire németül közölte; a másik pedig egy teljes egészében német nyelven írt tervezet, melyet az óbudai evangélikus templom 1944-ben leégett orgonájának esetleges újbóli felépítéséhez készített. Hogy miért német nyelven született meg az a tervezet, arra sajnos nem találtam semmiféle utalást. Kicsi a valószínűsége, hogy 1948-ban német orgonagyárral szeretne volna elkészíttetni a hangszert.

3.6.4. Diszpozícióinak sajátosságai, jelentős orgonatervei

1. Zalánfy romantikus korszakában csupán két orgonát tervezett, melyek németországi tanulmányai hatására születtek. Ezek hangképvázlataiban a korban általánossá vált „alaphangúság”⁶⁸⁵ uralkodik. A fent említett Karl Straube diszpozíció szolgált mintául a budapesti egyetemi templom orgonájának tervéhez, melyet a cikk megírása után három évvel készített el.

E diszpozíció [...] 60 valóságos változatból áll, de e 60 változat 15 transmissio és 1 izolálás által ki van bővíve 76 látszólagos változattá.

Ennek a rendszernek óriási előnyei vannak a színkeverést illetően. A

⁶⁸³ Zenelap, 1912./05./10./3.

⁶⁸⁴ Az általa használt Voce umana 8' regiszternév Itáliában egy 8'-as, kissé elhangolt Principál sípsort jelent, mely hangolási különbözőségétől eltekintve az Unda maris 8' regiszter megfelelője.

⁶⁸⁵ „Grundtönigkeitei”.

modern diszpozíciótervezésnek fő elve, hogy a legtöbb változatot a III. manuálba helyezi, melyeknek nagy részét azután transmissio által lehozza az alsó manuálokba és a pedálba. [...] Ez elvből következik azután, hogy a tervezést nem az I. manuálon kezdjük, mint régente, hanem a legfelsőbb manuálon.⁶⁸⁶

Ezt az elméleti háttérrel nyilván csak új orgonák építésénél vagy teljes szerkezeti átalakítás esetén tudta érvényesíteni.

Mindkét korai orgonáján a főműveken a principálkar 16'-, 8'-, 4'-, illetve 8'-, 4'- és 2'-as regisztereken képviselteti magát. Az elsőben a 4', a másodikban a 2' transzmittált változat. A mixtúrák 5 sorosak mindkét hangszereken és 2 2/3'-ről indulnak. Aliquotokkal csekély számban találkozunk: egy-egy Cornet kap helyet az orgonák főművein. Bőséges a fuvola- és a vonóskar regiszterszáma. Míg a vonósok csak 8'-, addig a fuvolák 8'- és 4'-as fekvésben is helyet kapnak. A kisebbik orgonán egy transzmittált Angolkürt 8' mellett kap önálló Trombita 8' nyelvregisztert a főmű. A nagyobb hangszereken mindkét 8'- és 4'-as trombita a II. manuál szelládájáról szólal meg.

A mellékműveken mindkét hangszereken 8' és 4' magasságban kapnak helyet a principálok. A mixtúrák 3, illetve 4 sorosak, és egyaránt 2 2/3'-ről indulnak a soraik. A kecskeméti hangszer redőnszekrényében egyáltalán nem találunk aliquotot. Az Egyetemi templom mellékmanuáljain nemcsak Cornet és Sesquialtera található, hanem a III. manuálon egy 2 2/3'-as Quint is. A fuvolák és vonósok itt is nagy számban vannak jelen 16'-, 8'-, 4'- és 2'-as fekvésekben. Bár a nyelvek közt több transzmisszió előfordul, mégis igen tekintélyes a számuk mindkét hangszerben. A Vox humana 8' Kecskeméten külön redőnszekrényt is kapott.

A pedálművekben a principálkar 16'- és 8'-as regiszterig épült, a 4'-ast egyikben fuvolából, a másikban principálból transzmittálták. A pedálba mixtúrákat nem tervezett, Budapesten egy Quinta 5 1/3' aliquot kapott helyet. A fuvolák kiépítettsége mindkét hangszereken bőséges: 32', 16', 8' és 4' magasságban vannak jelen. Kecskeméten egy kivétellel találkozunk: hiányzik a 8'-as fuvola a pedálban. A vonósok 16'- és 8'-as fekvésben szerepelnek mindkét orgonán. A 8'-as fekvésben két-két vonósregiszter kap helyet. Nyelvsípsorokkal 16' és 8' magasságban találkozhatunk mindkét hangszerben.

⁶⁸⁶ Zenelap 1912./05./10./3.

Talán két különlegességet érdemes kiemelni az orgonák tervezetéből: a II. manuálra tervezett egy 8'-as Mustel cselesztát, és mindkét manuálon kiépített több ferdekopulát.

2. Az átmeneti korszakában két orgonaterve Geyer Józseffel közösen készült, az elzászi orgonareform szellemében. Ezen irányzat magyarországi megjelenése Geyer nevéhez köthető, ezért ott írtam ezekről a hangszerekről.

Négy orgonaátalakítás készült Zalánfy tervei szerint ebben az időszakban. Mindegyik jelentős különbözőségeket mutat, ezért egyenként írok róluk.

Az első a Deák téri evangélikus templom orgonájának „barokkosítása” 1923-ban, melynek során gyakorlatilag az 1901-ben készült 370. opusszámú, 24 regiszteres Angster orgona négy sípsorának a levágása, egy kicserélése és egy áthelyezése történt egy oktávval mélyebb fekvésbe. Az 1901-es orgonának érdekessége, hogy az Angster-gyár szerepeltet a 11 évvel később kiadott katalógusában az 57. szám alatt egy nagyon hasonló mintadispozíciót.⁶⁸⁷ Az orgonával feltehetőleg meg volt elégedve a gyülekezet, amit bizonyít az átvételi „orgona-bírálat” is.⁶⁸⁸ Zalánfyt minden bizonnyal az inspirálta ennek a hangszernek az átalakítására, hogy a lutheránus liturgiában a barokk orgonairodalom megszólaltatására alkalmassá tegye, és ehhez a romantikus Angster orgona nem volt megfelelő. A vonós regiszterek sínylették meg legjobban ezt az átalakítást a vághatóságuk miatt. Aliquotokat: 2 2/3', 1 3/5', 1 1/3', illetve egy 2'-as regisztert készítettett, ezeken kívül sor került egy új fuvola 2' beépítésére is. A II. manuál 8' Klarinét változatát 4'-as fekvésbe helyezték át, nyilvánvalóan egy oktávnyi új sípsor beépítésével. Zalánfy hagyatékából kiderült, hogy foglalkozott egy modernebb, hárommanuálos orgona építésének gondolatával is a Deák térre, de ez csak tervezet szintjén maradt.⁶⁸⁹

Ezt a munkát a gyöngyösi Szent Bertalan-templomban 1934-ben készült, Geyer József és Wehner Géza által tervezett új orgona hangképvázlatának átalakítása követte 1935-ben. Valószínűleg nem önszántából, hanem egy felkérésre foglalkozhatott a feladattal, mivel a Rieger cégtől fejléces papíron kapta meg a

⁶⁸⁷ Bővebben ír erről Szilágyi 4, valamint Angster 4. 50.

⁶⁸⁸ Angster 4. 100.

⁶⁸⁹ Szilágyi 5. Zalánfy Aladár munkásságának folytatója volt utóda, Trajtler Gábor, aki az ő elvei szerint tervezte meg 1971-ben a III manuálos, 44 regiszteres orgonát, az általa is elfogadott észak-német barokk mintát követő orgonareform mozgalom szellemében.

regiszterneveket és a játszóasztal fotóját, valamint helyszíni szemlét is tartott.⁶⁹⁰ Ehhez csatolt feljegyzéseiben értékeli az orgona sípsorait: a vonósok túlnyomórészt elmarasztalásban részesülnek, a redőnyműben a Csúcsfedett 16'-ast túl gyengének, és azon a manuálon feleslegesnek tartja. A 2 2/3'-as Mixtura szerinte túl mélyen indul, a Dulcian 16' pedig túl erős, így a pedálba lenne inkább alkalmas, vagy 8'-as fekvésben. A pozitív Csövesflóta 8' regisztere túl sötét, a Principál túl erős, a Harántflóta 2' jó, de nem idevaló, a Terc felső oktávja, meg túl éles. A Főmű Principál 8' véleménye szerint túl erős, az Oktávflóta 4' túl vonós volt, az öt soros Mixtura 2' pedig túl mélyen kezdődött. A pedálban a Principalbass 16' C-F sípjai Quintadena sípkból készültek, mindenképpen a kicserélését javasolta. Az Oktavbass 8' túl erős volt, akárcsak a Siffflóta 2', de ehhez még azt is hozzáfűzi, hogy pedálban nem használható. A Puzón 16' pedig nem eléggé alapozó regiszter. A Redőnymű plénuma szerinte eléggé fényes és éles volt, a pozitívét tompának és fénytelennek nyilvánította, míg a főműé nem elég magvas, nem tömör, illetve a pedálé pedig nem elég vaskos, vérszegény. A műveken a regiszterek számának megtartásával alakította volna át a hangszeret. A tervezetben a III. manuálról a Csúcsos fődött 16'-ot eltávolította, a pozitívműről átkerült volna a Salicional 8', a Gamba 8'-at levágatta volna Nazát 2 2/3', a Viola 4'-et pedig Terc 1 3/5' regiszterré. Az Éjikürt 1'-ast átalakította volna 1 1/3' magasságra, akárcsak a Terccimbel 4/5'-ast 2/3'-asra. A Dulcian 16' átkerült volna a pozitívműbe, míg a helyére a Főműről a Trombita 8'-at szánta. A pozitív „túl sötét” 8'-as fuvolája helyett új Koppelfedett 8' szólt volna. Az eltávolított regiszterek helyére új Oktav 2', Pánsíp 1' és a részben új Terzian 1 1/3'+1 3/5' került volna. A pedál átalakítási tervezetének legérdekesebb eleme, hogy csak egy önálló 8'-as ajakregiszter kapott volna helyet: egy Fa-éjikürt 8'. Az Oktáv 8'-ból Superoktáv 4' készült volna. A Puzón 16' kevés alapozását egy új Sordun 32' regiszterrel kívánta erősíteni. A Csövesquint 5 1/3' Sesquialterává bővült volna egy 3 1/5'-as sípsor segítségével, valamint egy új Superquint 2 2/3' színesítette volna az orgona pedálművét. Bár ezek az elképzelések nem valósultak meg, figyelemreméltó, hogy az átalakítás szabta korlátok ellenére milyen mértékben eltért Geyer József és Wehner Géza már részben az orgonamozgalom iránymutatásait követő, de alapjaiban romantikus diszpozíciója a megalkuvást nem tűrő Zalánfy Aladár elképzeléseitől.

⁶⁹⁰ Zalánfy Aladár hagyatékából, évszám nélküli jegyzetek.

A Zeneakadémia kupolatermi romantikus Voit gyakorlóorgonáját 1936-ban alakíttatta át Zalánfy.⁶⁹¹ A kor „szokásának megfelelően” ez szintén „barokkosítás” volt. Két új regiszter került beépítésre: Superoktáva 2’ a főmüre és Korálbass 4’ a pedálba. Ebben a tervben írta le először, hogy az új sípok méretezését Winfred Ellerhorst: Handbuch der Orgelkunde 221-226. oldalán közölt alapmenzúra szerint kéri készíteni. Érdeemes megemlíteni, hogy Ellerhorst könyve 1936-ban jelent meg, és Zalánfy nemcsak megszerezte abban az évben, hanem már közölt is belőle menzúrákat. A következő regiszterek sínylették meg az átalakítást: a Gamba 8’ helyére került az új Superoctav 2’, a Gamba 8’ 23 sípja pedig levágva, illetve átalakítva a Korál 4’ regiszterben kapott új helyet. A redőnyművön az Aeolin 8’-ast 4’ hosszúságúra vágták le, így átfújó regiszter: Svájci síp 2’ lett belőle, a Vox coelestis 8’-as levágásával pedig egy kis c-től induló Quintflöte 2 2/3’ regiszter készült. A regiszterek régi elnevezését is átalakította Zalánfy Aladár. A játéktechnikai segítőik közül egyedi a már korábban említett „Minden el” kapcsoló.

Egy kisebb orgonabővítési terv sorolható még ehhez a korszakhoz, a Zeneakadémia nagytermének 1925-ben átalakított orgonáján üresen hagyott szelládák beépítésére. 1939-ben Zalánfy Aladár az igazgatóságnak címzett, az orgona felújítását kérvényező levelében⁶⁹² többek közt kifejtette annak szükségességét, hogy minden szelládát elektromágnesekkel felszerelt relais sorral kell ellátni, mivel ennek hiánya okozza a legtöbb hibát, valamint a jelentős késést. Zalánfy gépiratos, 1925-ös állapotokat rögzítő diszpozíciójában a már elkészült orgona további átalakítására néhány tollal írt bejegyzés is található, melyek egy részét, szintén 1939-ben, az igazgatóság elé terjesztette. E diszpozícióból kiderül, hogy az alapvetően elzászi orgonareform elvei szerint készült átalakítást az orgonamozgalom eszméi felé haladva folytatná. A III. manuálon a Quintaton 16’ át van húzva és helyette Regal 16’ olvasható, a pozitívmű Rohrflöte 16’ helyén pedig Sordun 16’. Ezen átalakításokat nem kérte, viszont a II. manuál Harmonia aetheria 2 2/3’ áthelyezését a redőnyműbe igen, hogy helyén egy öt soros és 1’-as Mixtura működhessen. Az üresen maradt öt, nyelvregiszter számára készült szelládára a következő sípsorok beépítését tervezte a zárójelben szereplő regiszterek helyére: Zergeterc 1 3/5’ (III. manuál Basson 16’), Sviegel 1 1/3’ (III. manuál Clairon 4’), Éjkürt 2’ (I. manuál

⁶⁹¹ Zalánfy Aladár hagyatékából, átépítési tervzetet évszám nélkül, valamint Solymosi 2 92-93.

⁶⁹² Zalánfy Aladár 1939. október 30-án kelt levele és diszpozíciója a hagyatékából.

Clairon 4'), Éneklő kornét 2' (Pedál Clairon 4'), valamint a korábban említett Mixtura 5x 1' (II. manuál Harm. aethera 4x 2 3/3').

3. A fenti átalakítás kivételével 1937-1941-ig, Árokháty Béla haláláig az ő közreműködésével készült mind a kilenc, ebből az időszakból ránk maradt részletes orgonaterve. Közös együttműködésük révén született hangszerekről a 167-178. oldalakon írok.

4. Tekintettel arra, hogy Árokháty Béla jelentősen nem módosította Zalánfy orgonaépítészeti elképzeléseit, a halála után készült diszpozíciók korábbi munkásságuk folytatásának minősíthetők. Csupán néhány újdonságot fedezhetünk fel az 1944 után készült tervekben:

– A rákospalotai evangélikus templom, valamint az óbudai evangélikus templom 1948-ban készült orgonatervezeteiben a pozitívművön található egy kettős funkciójú regiszter, a 4' Csúcsfuvola-Praestant.⁶⁹³ Az első tervezetben csak egy Csövesflóta 4' került a pozitívműbe, melyet feltehetőleg kevésnek talált Zalánfy.

– A rákospalotai pozitívművön találkozunk először 4'-as fekvésben Salmej regiszterrel.

A régi orgonák átalakításainál a meglévő sípanyag meghatározó volta miatt különböző eltérések tapasztalhatók, melyek korábbi orgona-átalakításaihoz hasonlóak, ezért azok részletes elemzését most mellőzöm.

Az 1944-ben leégett Óbudai evangélikus templom orgonáját 1948-ban újratervezte, ezúttal német nyelven.⁶⁹⁴ Nyelvhasználata azonban nem egységes: a hangképvázlatban két regiszter nevét franciául írta, a Plein Jeu 5x 2 2/3', valamint a Gongs harmonique 4' sípsorét. A tervezetben közölt változtatások feltehetőleg az 1940-ben elkészült óbudai orgona használata közben születtek. Igen sok hasonlóságot fedezhetünk fel a megsemmisült orgona tervével, de vannak lényeges különbségek is:

– A Mixturát a Főművön és a Pedálban major, illetve minor formában való osztható használattal tervezi, mely megfelel a nagyvárad-olaszi és a nyíregyházi, Árokhátyval közösen készült orgonaterveknek. A főművön 2' és 1/2' magasságról, a pedálban 5 1/3' és 2' magasságról indulnak az osztott mixtúrák.

⁶⁹³ Az óbudai német nyelvű tervben: Spitzflöte-praestant 4'.

⁶⁹⁴ Zalánfy Aladár hagyatékából, részletes orgonaépítési tervezet, 1948. július 30.

– A mellműbe a korábbi Acuta 4x 1', illetve Terccimbel 3x 1/4' regiszterek helyett egy Plein jeu 5x 2 2/3' regisztert tervezett. Ez az egyetlen Plein-jeu elnevezésű mély mixtúra, mellyel új orgona építések a neobarokk időszakában találkozhatunk.

– A Schwell-Oberwerkre tervezett egy Celesta 4', a pedálban pedig egy Gongs harmoniques 4' regisztert.

– A pedálban nem elégszik meg egy 8'-as fuvolával, egy Oktavbass 8' regisztert is szükségesnek tartott. A 4'-as ajakregiszter a megvalósult orgonán principálból készült, itt fuvolából. A Puzón 16' mellé tervezett egy Trompetebass dolce 8' regisztert is.

1949-ben készült el a Békéscsaba-erzsébethelyi evangélikus templom orgonájának a bővítése.⁶⁹⁵ Ennek a munkának a jelentősége abban áll, hogy a – kor gyakorlatával ellentétben – több évtized után Magyarországon ez volt az első olyan hangszer, melynek átalakításakor nemcsak új csúszkaládák kerültek beépítésre, hanem mechanikus összekötő szerkezet készült az új részekhez is. Az átalakítás nem fejeződött be teljesen, mivel a pedálba tervezett Contrabass 16', illetve a Dolkán 2' regiszter nem valósult meg. Az újonnan beépített pozitívmű korábbi tervezeteihez hasonló stílusban készült. Érdekes, hogy a régi orgona főművén két mixtúra is helyet kapott, egy mélyebb, 2'-ről induló Aetherea elnevezéssel – ezt érintetlenül hagyta Zalánfy –, és egy 1 1/3'-as Mixtura, mely az átalakítás után 1' magasságról indult. Az újonnan készült pozitívmű megfelel korábbi orgonaterveinek azzal az alapvető különbséggel, hogy nem szándékozott beépíteni nyelvregisztert az orgonába. A tervezeten át van húzva a Contrabass 16' és helyette Gyengéd puzón 16' van írva. Feltehetőleg a pozitívmű elkészülte után döntött a diszpozíció módosításán.

Ugyanebben az évben jelentetett meg Zalánfy egy kiadványt: Johann Sebastian Bach (1685-1750) Manuál-Korálelőjátékok címmel.⁶⁹⁶ E kötetben rövidebb terjedelmű, kisebb, pozitívorgonán is előadható korálelőjátékokat közölt. Ezeket a nagy Bach-művek árnyékában mint „nem jelentős” darabokat, kevesen játszották. Célja egyrészt az volt, hogy felhívja a figyelmet e művek jelentőségére, másrészt részletes tájékoztatást adott arról, hogy a barokk korban használt pedál nélküli házi hangszer, az „orgona-pozitív” is alkalmas a művészi játékokra. A kiadvány

⁶⁹⁵ Zalánfy Aladár 1948. augusztusában készített részletes átépítési tervezete, valamint helyszíni szemle: 2006. augusztus 28. Az eredeti orgonát Martin Šasko készítette 1881-ben.

⁶⁹⁶ Zalánfy 5-6.

bevezetésében közölt egy kisebb pozitívorgona-tervet a menzúrák és a mixtúra repetálásának a megadásával. Ez nem egyezik meg az 1937-ben, Árokháty Béla közreműködésével készített pozitívorgona tervével.

Utolsó orgonatervezői munkája a Kálvin téri református templom hangszerének átalakítása kapcsán készült anyag volt 1956-ban.⁶⁹⁷ Ennek jelentősége elsősorban abban áll, hogy záradékában több orgonatervezői irányelvet fogalmaz meg. A munkálatok Zalánfy közlése szerint „pár évvel” korábban megkezdődtek egy másik tervezet szerint. Zalánfy az 1956. szeptember 24-i állapotból kiindulva készítette tervét, így adott volt több, már elvégzett, nem megváltoztatható munkálat is, melyek nem egyeztek az ő ízlésével. Mindenesetre a még módosítható dolgok átalakítását kérte. Fontosnak ítélte a pedálon a hangterjedelmi kiegészítés elkészítését, egyvonalas d helyett egyvonalas f-ig, míg a manuálokon nem tartotta sürgős feladatnak a hangterjedelem bővítését, mivel „Bach orgonaművei nem terjednek túl a 3 vonalas c-n”. Mivel a hangszer már nem az eredeti állapotban volt, amikor Zalánfy az átalakítást tervezte, ezért nehéz pontosan megállapítani a változtatásokat. A legfontosabb átalakítások a következők: a Nagyműre egy 2' Olasz oktáva készül a régi átfújó fuvola kettévágásával.⁶⁹⁸ A Nagymű Mixturát átalakíttatja 4 sorosra és új Clairon 4' regiszter beépíttetését tervezi. A pozitívműre egy Quint 1 1/3'-as regisztert tervez, mely egy 8'-as fuvola levágásából származik, valamint egy 1/2'-ről induló 3 soros Acuta regisztert is, mely a régi mixtúra átrendezéséből, valamint új sípkból készül. A régi Klarinét 8' sípsor helyére Görbekürt kerül. Amíg nem lehet az új nyelvűsípot beszerezni, addig maradhat a Klarinét a helyén. A redőnyművön egy 3 soros 1/4'-as Quintcymbel kap helyet a régi mixtúra kis sípjából, valamint új sípkból. Egy új nyelvregisztert is tervez ide, egy Rankett 16'-ot, valamint az Oboa 8' régi sípjából egy Salmei 4'-ast. A pedálba új Singendgedackt 8' regisztert tervez, valamint egy 2'-as Éji kürtöt. Új szeptimsort is tartalmaz a 4 soros Locatio 3 1/5', valamint egy új Trombita 8' sípsor beépítését is kilátásba helyezte. A kézzel kapcsolható kopulákat leszerelteti, és megadja kéziratos rajzzal, hogy milyen elrendezésben kéri a lábemeltyűk elrendezését. A kopulákra vonatkozóan a következő megjegyzést teszi:

Mindennemű oktávkopula mellőzendő, kivéve egyet, a Psub/N kopulát
/Pozitív a Nagyműhöz/, mert C. Franck a „Grande Pièce Symphonique”

⁶⁹⁷ Budapesten, 1956. október 9-én kelt részletes átépítési tervezet Zalánfy Aladár hagyatékából.

⁶⁹⁸ Ekkora méretű hangszeren feltehetőleg már nem tartotta elégségesnek a 2'-as fuvolát a főművön.

orgonaművének regisztrálásában kifejezetten követel egy suboktáv kopulát. A superoktáv-kopulák csak eldurvítják és visítóvá teszik az orgonahangot. Igazi ragyogást és fényt csak a kevert regiszterek /Mixtura, Acuta, különféle Cimbelek/ adhatnak az orgonának. Ha ezek helyesen vannak intonálva, felesleges sőt káros minden superoktáv-kopula.⁶⁹⁹

A tervezetben kifejti annak szükségességét is, hogy a játszóasztal a hangszerrel szemben álljon, mert csak úgy tudja az orgonista a regisztrációkat megítélni. Pár sorral lejjebb olvasva a következő megállapítást teszi:

Külföldön mindenütt így helyezik el a játszóasztalt, csak hazánkban terjedt el a fordított elhelyezés érthetetlen divatja.

Az orgonaszakértő közreműködésére vonatkozóan a ezt írja:

Szükségesnek vélem, hogy a munkálatokat egy megbízott orgonaszakértő ellenőrizze, különösen az utolsó stádiumban, amikor az intonálás és hangolás a templomban történik.

A terv végére is került egy új elem: „SOLI DEO GLORIA!”

Nem valósult meg ez a tervezet. Amikor más szakértővel befejezték az orgona áralakítását 1958-ben és meghívták Zalánfyt az átadásra, ő visszautasította, tekintettel arra, hogy nem az ő tervei alapján fejezték be az orgonát.⁷⁰⁰

3.6.5. Összegzés

Orgonatervezői elképzeléseit pályájának kezdetén, a romantikus „alaphangúságot” követő korszakában több újságcikkben közölte A Zene, majd a Zenelap hasábjain. Erre a kortársak reflexiói is megjelentek. Schmidthauer Lajos válaszára öt részes cikksorozatban fejtette ki elképzeléseit.⁷⁰¹ Jelentős részük játékasztal-elrendezésről, játéktechnikai segítőik használatáról szól, illetve ismerteti a németországi tanulmányai alapján kialakult diszponálási elveit. A korban ő volt az egyetlen olyan orgonaművész, aki külföldi tanulmányai alatt szerzett orgonatervezői ismereteit alkalmazta magyarországi orgonaterveiben. Sajnos nem készült hasonló jellegű újságcikk későbbi korszakaiból, elveire hagyatékában fennmaradt orgonatervezeteiből következtethetünk.

⁶⁹⁹ Budapesten, 1956. október 9-én kelt részletes átépítési tervezet Zalánfy Aladár hagyatékából 10.

⁷⁰⁰ Hörömpő Dezső református lelkész 1958. május 27-én írt felkérő levele, valamint Zalánfy Aladár 1958. május 28-án írt válaszlevele, Zalánfy Aladár hagyatékából.

⁷⁰¹ Zenelap 1912. március 1 – 1912. július 10., öt részben közölve.

Hazatelepülése után a korban legmodernebbnek számító elveknek megfelelően igyekezett orgonaterveit elkészíteni, ezért a legújabb, külföldi kiadású orgonás szakkönyveket is tanulmányozta. Későbbi korszakaiban, amikor az elzászi orgonareformmal, majd az orgonamozgalommal megismerkedett, ő volt az első, aki a fent említett irányzatok elveit a legtisztábban meg akarta valósítani orgonaterveiben, melyek az idők folyamán egyre precízebbek lettek. Sajnos az általa készített orgonatervek jelentős része nem valósulhatott meg. Árokháty Bélával való együttműködése lehetővé tette számára, hogy református templomokba is készítsen több tervet.

Az ajaksípok menzúráit minden, 1936 után készült orgonatervében W. Ellerhorst: Handbuch der Orgelkunde című, két kötetes könyve alapján adta meg. A sípok képeinek tanulmányozását C. Mahrenholz: Die Orgelregister, ihre Geschichte und ihr Bau, illetve J. G. Töpfer: Atlas zur Theorie und praxis des Orgelbaues című könyvéből ajánlotta. Egymanuálos orgonát – a pozitívorgonák kivételével – nem tervezett, mivel az orgonairodalom jelentősebb műveinek előadásához, gyakorlásához minimum két manuál szükséges.

Régi orgonák átalakításakor rendszeresen levágatta, „barokkosította” a romantikus orgonák több, elsősorban vonós sípsorát. Nagyon szorgalmazta a csúszkaládák készítését, eleinte elektromos, majd orgonatervezői munkásságának utolsó évtizedében mechanikus traktúrával. Egy kisebb mechanikus csúszkaládás orgonának az átalakítási-bővítési terve meg is valósult Békéscsabán. Az orgonaépítők részéről sok tapasztalatot igényelt a mechanikus orgonák építése, melynek magyar szakemberek nagy hiányában voltak, ezért a sok pneumatikus orgona közt emberpróbáló feladat volt számukra mechanikusát építeni. Az orgonaépítők nagyon tartottak tőle, hogyan sikerül ennek a hangszernek a kivitelezése.⁷⁰²

Legjelentősebbek új neobarokk orgonatervezetei, melyek előbbre mutattak, mint kortársainak orgonaépítési elvei. Ezekben – az elektromos traktúrától eltekintve – nem kompromisszumos, „eklektikus” orgonákat fedezhetünk fel, hanem neobarokk hangszereket, melyek arra hivatottak, hogy annak az adott korszaknak az irodalma hitelesen megszólaljon rajtuk.

⁷⁰² Szóbeli közlés: Angster József, 2006. december 7.

3. 7. Árokháty Béla és Zalánfy Aladár közös orgonatervei

3.7.1. Együtműködésük háttere

Árokháty Béla és Zalánfy Aladár közös tevékenységének kezdeteiről, orgonatervezési munkamódszerükről sajnos nem állnak rendelkezésünkre tényszerű bizonyítékok. Nagyon valószínű, hogy az 1937-ben Árokháty Béla által rendezett első Protestáns Egyházzenei Konferencia kapcsán kerültek közelebbi kapcsolatba, ahol Zalánfy Aladár is tartott volna egy előadást, de azt betegsége miatt le kellett mondania, ezért Árokháty Béla helyettesítette.⁷⁰³

Zalánfy együtműködésük ideje alatt nem készített önállóan orgonatervet, pontosabban fogalmazva Árokháty Béla aláírása vagy közreműködése nélkül nem adott ki tervezetet sem evangélikus, sem református gyülekezeteknek. Érdemes megemlíteni, hogy Árokháty Béla ebben az időszakban közel húsz orgonatervezési, illetve szakértői feladatot vállalt (egyet evangélikus templomban), amelyben nem tartotta szükségesnek Zalánfy Aladár közreműködését. Zalánfy saját kapcsolatai révén ezen évek során feltehetőleg csak az óbudai evangélikus templomba tervezett volna orgonát. Árokhátynak református lelkészként jó kapcsolatai voltak, tudta, hova kell orgona, ő szerezte meg az alább közölt református templomi orgonatervek elkészítésére is a felkérést.⁷⁰⁴ Zalánfynak ez az együtműködés hosszútávon is gyümölcsöző volt, hiszen neve orgonatervezőként ismertté vált a református egyházban is, így Árokháty halála után még három felkérést kapott református gyülekezetektől orgonaátalakítás megtervezésére, míg Árokhátyval való ismeretsége előtt egyet sem.

Az első közös megvalósult orgonatervezetükkel kapcsolatos ránk maradt levelekből következtethetünk együtműködésük feltételezhető módjára. A nyíregyházi gyülekezet gondnoka a következő levélben kérte fel Zalánfyt a tervezési munkára:

Kiválóan tisztelt T a n á r Ú r!

A nyíregyházi református egyház új orgonát akar építtetni, ami végből felkérte nagytiszteletű Á r o k h á t y B é l a urat szakértőül.

⁷⁰³ Kiss 21.

⁷⁰⁴ Szóbeli közlés: Trajtler Gábor, 2006. május 22.

A nagytiszteletű úr ezt elvállalta, de egyúttal szakértőtársul nagyon tisztelt Tanár urat kérte. Ezt teljes bizalommal elfogadjuk, és egyházunk részéről van szerencsém felkérni, hogy az orgona építésénél ekként közreműködni szíveskedjék a nagytiszteletű úr által közöltek szerint. Nagyon örülnénk, ha igen tisztelt Tanár úr nagy tudását felhasználhatnánk erre a célra.⁷⁰⁵

Zalánfy megköszönte a felkérést, és első lépésként elkérte az orgonakarzat pontos alaprajzát, méreteit: szélesség, mélység, magasság, valamint érdeklődött a templom befogadóképességéről. A nyári hónapokban helyszíni szemlét is tartott – egyedül.⁷⁰⁶ Ezután két tervezetet készített, mivel az első túl nagyra bizonyult. Érdekes megemlíteni, hogy amikor a második tervezet elkészült, akkor az első anyagát Zalánfy visszakérte a gyülekezet gondnokától.⁷⁰⁷

A tervek tanulmányozása során kiderült, hogy ezek tulajdonképpen mind Zalánfy Aladár munkái. Erre utal, hogy feltehetőleg ugyanazzal az írógéppel, ugyanabban a formátumban készült mindegyik ránk maradt anyag. A terv elkészítése előtt bizonyára Árokháty Bélával egyeztette a részleteket, de ezekről sajnos nincsenek információink. Amikor a terv elkészült, minden bizonnyal megmutatta Árokhátnak, aki azt kézjegyével látta el. Az érdemi munka végzőjére utal a tervezetek fejlécében a szakértők sorrendje is: az esetek többségében az első helyen Zalánfy szerepel, Árokháty pedig második szerzőként.

⁷⁰⁵ Zalánfy Aladár hagyatékából, dr. Kovách Elek főgondnok Nyíregyházán, 1937. június 30-án kelt felkérő levele.

⁷⁰⁶ Zalánfy Aladár hagyatékából, Budapesten, 1937. július 8-án kelt válaszlevél dr. Kovách Elek főgondnok részére.

⁷⁰⁷ Zalánfy Aladár hagyatékából, Budapesten, 1938. május 21-én kelt válaszlevél dr. Kovách Elek főgondnok részére.

3.7.2. Árokháty Béla és Zalánfy Aladár közösen készített orgonatervei

	Tervezés/ építés éve	Cég	Opusz- szám	Helységnev	Tulaj- donos	Méret	Trak- túra	Szél- láda	Megjegyzés
178	1937	—	—	Budapest, Zeneakadémia ⁷⁰⁸	á	I/5	m	c	
179	1937	—	—	Nagyvárad-Olaszi ⁷⁰⁹	r	II/22	e	c	
180	1937	—	—	Nyíregyháza ⁷¹⁰	r	III/31	e	c	
181	1938	Rieger	2878	Nyíregyháza ⁷¹¹	r	II/25	p	k	
182	1938	Rieger	—	Budapest, Józsefváros ⁷¹²	r	II/15	p	k	átalakítás
183	1938	— ⁷¹³	—	Szentes ⁷¹⁴	r	II/33	p	t	átalakítás
184	1940	Rieger	2921	Budapest, Óbuda (Újlak) ⁷¹⁵	e	III/25	e	c	
185	1940	—	—	Pápa ⁷¹⁶	r	III/34	e	c	
186	1941	Angster	1225	Budapest, Pestszentlőrinc ⁷¹⁷	r	II/16	p	k	

⁷⁰⁸ Zalánfy Aladár hagyatékából, 1937. júniusában készített részletes tervezet, valamint BML – Angster tervek: árajánlat kérés, 1938 március 10.

⁷⁰⁹ Zalánfy Aladár hagyatékából, 1937 májusában kelt részletes tervezet, valamint Zsoltár, 2003. évi összevont szám 27.

⁷¹⁰ Zalánfy Aladár hagyatékából, 1937. szeptember 29-én kelt részletes tervezet.

⁷¹¹ Zalánfy Aladár hagyatékából, 1938. május 20-án kelt részletes tervezet.

⁷¹² Zsoltár, 2003. évi összevont szám 26.

⁷¹³ A hangszert eredetileg 1910-ben 660. Op. számmal II manuál 32 regiszterrel készítette az Angster-cég.

⁷¹⁴ BML – Angster levelek, 1938.

⁷¹⁵ Zalánfy Aladár hagyatékából, Budapesten, 1939. január 14-én kelt részletes tervezet.

A hangkép vázlatot közli még kisebb eltérésekkel Geyer 5. 636., Magyar Muzsika 338., valamint Zsoltár, 2003. évi összevont szám 29. A II. világháborúban leégett a hangszer.

⁷¹⁶ Zalánfy Aladár hagyatékából, Budapesten, 1940. április 4-én kelt részletes tervezet.

⁷¹⁷ BML – Angster tervek 1939.

3.7.3. Orgonatervezői munkásságuk

Árokháty és Zalánfy közös munkássága nem osztható korszakokra. 1937-től 1942-ig, Árokháty haláláig az Orgonareform-mozgalom elvei szerint készültek az orgonatervek, neobarokk stílusban. Olyan orgonatípus meghonosodásáért küzdöttek, melyen stílusosan megszólaltatható a barokk orgonairodalom és a hazai protestáns istentiszteleteken is helye lehet ezeknek a műveknek. A sors fintora, hogy egyiküknek sem nyílt lehetősége rendszeresen olyan templomban szolgálatot teljesíteni, ahol az orgonaterveiknek megfelelő hangszer állt volna rendelkezésükre.

Zalánfy orgonaterveinek részletes alaposága ebben az időszakban alakult ki. Idővel, ahogy egyre több tapasztalatot szerzett, a tervezetek még részletesebbé váltak. Állandó elemeket is felfedezhetünk ezekben, melyeket módosított a hangszeres adottságainak megfelelően. Főbb elvárásait szóról-szóra megegyező módon közli minden tervében. Együttműködésük legnagyobb tervezete a pápai református templomba készített III manuál 34 regiszteres orgona közel 50 oldalas terve. Ennek főbb fejezetcímei és lényeges tartalmi adatai a következők:⁷¹⁸

a) Általános előírások a sípokra vonatkozólag

- Az ajaksípok menzúrálását alapvetően Winfried Ellerhorst: Handbuch der Orgelkunde című művében közölt Maphys menzúrák alapján kellett készíteni. A fémsípok és a fásípok anyagát, valamint a falvastagságukat előírta egy-egy részletes táblázatban kifejtve.
- A nyelvcsípok adatait német nyelven közölte, hogy az orgonaépítőnek a Giesecke cégtől való megrendelésekor más dolga ne legyen, csak átmásolni ezen sorokat szóról szóra.⁷¹⁹

b) Diszpozíció – a regiszterek részletes leírása

- Közölte a regiszterek nevét magyarul, majd németül. A főbb tulajdonságok után megadta a sípok számát, a pontos menzúrákat, az egyes sípszakaszok anyagának összetételét, az ajakszélességet, a felvágás értékét, a felső ajak alakját, az intonálással kapcsolatos adatokat, a szélmennyiséget, a hang jellegét,

⁷¹⁸ 1940. április 4-én kelt orgonaterv Zalánfy Aladár hagyatékából. – Nem épült meg.

⁷¹⁹ Nem lehet általánosságban megállapítani, hogy a Giesecke vagy a Laukhuff céget írja elő a nyelvcsípok elkészítésére – hol egyiket, hol másikat. Több tervben csak azt közölte az orgonaépítővel, hogy németül adja meg a nyelvregiszterek adatait, mivel azokat Németországból kell majd megrendelni.

illetve a síp képéről megadott egy forrást, amely Mahrenholz megfelelő táblája. Mixturák esetében közölte a repetálásra vonatkozó adatokat.

– Összegezte a regiszterek számát, majd csoportosította őket masculin, feminin és neutrális játékokra. Közölte az intonálás végzésére vonatkozó előírásait.

c) Mellékregiszterek

– Megadta a beépítendő normál és ferde kopulák fajtáit,

– Tremolók helyét, sebességét,

– Egyéb hangzó eszközök adatait, pl: Harangcimbél.

d) Játzóeszközök és játzóasztal

– Billentyűk számára, mélyjáratára, üresjáratára adott adatokat, valamint a leütéshez szükséges megterhelés súlyát közölte. Lerajzolta a billentyű formáját, hogy az alatta lévő manuál felső billentyűinek használatakor ne akadályozza a játékot. Megadta a manuálok dőlésszögét, és a billentyűk borítására vonatkozó előírásait.

– Ezt a pedálbillentyűk számának, mélyjáratának, a fekete billentyűk alakjának közlése követi. Előírta a rugózat helyét, a pedálbillentyűzet pontos elhelyezkedésének paramétereit, valamint a pedálbillentyűk készítésére felhasználandó anyagot is.

– Megadta a főregisztratúra és a preparációk tulajdonságait, valamint a regiszterek pontos helyét is.

– Sajátkezű rajzzal adta meg a lábemelyűk elhelyezésének rendjét, akárcsak a redőnytalp alsó élének a pihenődeszkával való helyes érintkezési módját.

– A játzóasztal külsejének és belsejének furnérozására vonatkozóan is közölt adatokat.

e) Szélládák

– Leírása, valamint típusára, anyagfelhasználásra vonatkozó utasítások.

Mivel csúszkaládák építését kérte, ezért ehhez kapcsolódnak a következő sorok: „NB. Ha a szélládák készítését az orgonaépítő nem vállalja, akkor azok Németországból rendelendők.”⁷²⁰

– Itt közli a redőnyszekrény készítésével kapcsolatos információkat is.

⁷²⁰ 1940. április 4-én kelt orgonatervezés Zalánfy Aladár hagyatékából.

f) Összekötő szerkezet

- „A játszószelepek és a billentyűk összekötő szerkezete az orgonaépítő által kipróbált és legjobbnak talált tiszta elektromos rendszerű.”⁷²¹
- A csúszkák működéséről is rendelkeznek.

g) Fúvómű

- Lehetőleg motor termelje a levegőt, a fúvók légnyomását itt közli.

h) Általános megjegyzések

i) Az orgona felépítése

- Az orgona három orgonaházban legyen elhelyezve, az I. emeleten a nagyobb orgonaházban középen a Mellmű és kétoldalt a két Pedáltorony; a karzat szélén különálló szekrényben a Hátpozitív, a II. emeleten álló külön orgonaházban kapjon helyet a Fő-Felsőmű. Az egész orgona homlokzatának kiképzése „művek szerint való legyen”, már első pillantásra látsszon az egyes művek különböző elhelyezkedése.

j) Költségvetés

Mivel Zalánfy Aladár készítette a tervezetek lényegi részét, ezért a hangképvázlatok nyelve magyar, vagy részben magyar,⁷²² akárcsak Zalánfy korábbi orgonaterveiben. Az orgonás szakkifejezések magyar nyelvű használatánál tartózkodott a túlzásokról: főjáték vagy keverék elnevezéseket nem használt. A budapesti józsefvárosi református templom orgonája az egyetlen hangszer, melyre német nyelven készültek a regiszterfeliratok. Ennek oka nyilván az volt, hogy ott Árokháty volt az orgonista. Ő vegyesen használta a magyar és a német nyelvet a diszpozíciókban.

Az orgonák főművein a principálkart 8'-, 4'-as és mixtúra regiszterek alkotják. A nagyvárad-olaszi és a nyíregyházi hárommanuálos tervezetben a mixtúrát major, illetve minor formában oszthatóan tervezte. Árokháty önálló orgonaterveiben nem találkozunk ezzel a megoldással. A nagyobb orgonákon 2'-ről indulnak a főműmixtúrák, a kisebb hangszereken 1 1/3', illetve elvéve 1' magasságtól. A mixtúrák kórusainak száma változó, kisebb orgonákon 5 soros, nagyobb orgonákon 6-7 soros keverték is helyet kapnak. Aliquotok viszonylag ritkán fordulnak elő. A fuvolák 8'-as fekvésében Éjkürt-Fedett vagy más fuvola kap helyet. Nagyobb méretű

⁷²¹ 1940. április 4-én kelt orgonaterv Zalánfy Aladár hagyatékából.

⁷²² Például: Koppelfedett, Blockflóta.

főműveken fedett regiszter a 4'-as fuvola, mely a kisebb hangszereken hiányzik. A 2'-as regiszter általában Blockflóta vagy más fuvola, kisebb főműveken el is maradhat. A kisebb orgonák főművein nincs nyelvregiszter, a közepes nagyságúakon Fagott 16', Görbekürt 16' vagy Trombita 8', a legnagyobb, pápai hangszeren, illetve a szentesi bővítés első tervezetében két nyelv, egy Fagott 16' és egy Trombita 8' is helyet kaphatott volna. Főműveiknek plénumainál a tömör hangzásra törekedett.⁷²³

A hátpozitívűvek principálkara alapvetően 4'-ra épül, méghozzá egy lágyabb 4'-as regiszterre. Erre utal az Olasz Praestant 4' regiszter használata. A principál 2' kiépítése két kivétellel általános, a nyíregyházi első tervezetben fuvola szerepel, illetve az óbudai orgona tervezetében elmarad, ezért ott a mixtúra 2'-ról indul. A mixtúrák kezdő sora általában 1' vagy afölötti, kivéve a fent említett óbudai megoldást. Aliquotokkal nagyon ritkán találkozunk. A fuvolák 8'-, 4'-, elvéve⁷²⁴ 2'-as fekvésben fordulnak elő. A 8'-as fuvola mindig fedett, eleinte Koppelfedett, majd Fedett pommer. 4'-as fekvésben Csövesfuvolával vagy Zergekürttel találkozhatunk. A nyelvkart leggyakrabban a Salmey 8' regiszter képviseli, néha előfordul Görbekürt. Két alkalommal Csöves Salmey⁷²⁵ regiszter kerül a tervezetbe, melynek különlegességét az adja, hogy Seitz-Backnang württembergi tanügyi tanácsos találmánya.⁷²⁶ A pozitívűvek plénumainál az éles és fényes hangzásra törekedett.⁷²⁷

Új tervezésű orgonák egyik, vagy egyetlen mellék-manuálját ritkábban pozitívűvként, gyakrabban mellművként, illetve felsőművként tervezik meg, és redőnysekre nyer elhelyezést. Ez utóbbiakban a principálkar 4'- vagy 2'-ról indul Olaszprincipál, vagy ritkábban Vonósprincipál néven. A szentesi átalakítás esetében megtartották volna a Vonósprincipál 8' regisztert. A mixtúrák sorai általában 1'-ről vagy afölött indulnak. Az 1940 előtt készült tervezetekben általában Quintcimbellel találkozunk, utána Terccimbel válik általánossá. Szinte állandó elemévé válik a mellműveknek a Sesquialtera aliquot regiszter. Ezt eleinte az általános módon, $2 \frac{2}{3}' + 1 \frac{3}{5}'$ összeállításban írta elő, majd 1940-től $2 \frac{2}{3}' + 1 \frac{1}{3}'$ -ről indul és kis c-n repetál $1 \frac{3}{5}'$ -ra. Ez a megoldás Zalánfy későbbi orgonaterveiben is megtalálható. A fuvolák 8', 4', ritkán 2' magasságban fordulnak elő. A fuvolák 8'-

⁷²³ Következtetés Zalánfy Aladár hagyatékából származó feljegyzésekből, melyekben értékeli a gyöngyösi orgona műveinek hangzását.

⁷²⁴ 1937-1938-ban.

⁷²⁵ A síplábak anyaga fém, a kürtök anyaga vörösréz. Kombinált alakú kürtökkel készül.

⁷²⁶ Zalánfy Aladár hagyatékából, 1937 májusában kelt részletes tervezet 5.

⁷²⁷ Következtetés Zalánfy Aladár hagyatékából származó feljegyzésekből, melyekben értékeli a gyöngyösi orgona műveinek hangzását.

as fekvésben szinte mind fedettek, 4'-as fekvésben előfordulnak nemcsak fedett, hanem nyitott és átfújó regiszterek is. A 2'-as regiszterek nyitott vagy átfújó változatok. 1940-től egysoros fedett lebegő sípsorok is megtalálhatók orgonaterveikben. Ezekről a következőket olvashatjuk a pápai orgona tervezetében: „Ezen hanglebegés hanghatása legyen lelkes és élő, de semmiképpen se legyen szentimentális, mint ahogyan a Vox coelestis az.”⁷²⁸ Vonós regiszterek csak a szentesi átalakítási tervben fordulnak elő: a Gamba 8' és Vox Coelestis 8' játékok megmaradhattak. Minden orgona mellművén, illetve redőnyművén helyet kaptak nyelvregiszterek is. Kétmanuálos orgona mellművében ez a Csöves salmej 8', hárommanuálos hangszerek esetében az északnémet hagyományt követve a regálokat helyezték ide, a nagyobb hangszereken 8'- és 4'-as fekvésben is. A mellművek, redőnyművek plénumainál – a pozitív műhöz hasonlóan – feltehetőleg az éles és fényes hangzásra törekedett.⁷²⁹

A pedálban a principálok legáltalánosabb jelenléte a 16'-, 8'-, 4'-as fekvésben és mixtúrákkal valósult meg, a kisebb méretű orgonák alapját a Szubbasszus 16' adta. A 8'-as Oktávasszus Pápán elmarad, és helyette egy Fa-éjjikürt 8' kap helyet, mely arra hivatott, hogy nemcsak a principál, hanem a fuvola szerepét is betöltse. A pedálmixtúrák a Locatio nevet kapták, 4', illetve $2\frac{2}{3}'$ magasságról indulnak, kórusaik száma 4 és 6 között mozog. A nagyváradi-olaszi és a nyíregyházi orgonatervekben nemcsak a főművön fordul elő a Mixtura major, illetve minor formában való osztható használata, hanem a pedálban is. A kezdő lábszámozás: Nagyváradi-Olasziban $2\frac{2}{3}'$ és $1\frac{1}{3}'$, Nyíregyházán 4', illetve 1'. Soraik száma 3+3, illetve 4+3. A pedálban viszonylag kevés önálló aliquot regiszter kap helyet, a pápai tervben találkozhatunk Sesquialterabass $5\frac{1}{3}' + 3\frac{1}{5}'$ -bal, illetve a pestszentlőrinci első tervezetben megjelenik egy Quint $5\frac{1}{3}'$ sípsor. A szentesi tervezetben megtartották a $10\frac{2}{3}'$ -as Quintbass regisztert. A fuvolák 16'-, 8'-as magasságokban, illetve 2'-as regiszterként szerepelnek. A nyelvek nagyobb hangszereken 16'- és 8'-as fekvésben is megtalálhatók. A nagyváradi-olaszi és a nyíregyházi első tervezetben a 2'-as nyelv sípsorok egyértelműen a protestáns korárelőjáték-irodalomhoz készültek volna. A pápai orgona pedálművébe 32'-as Sordun regiszter is került.

⁷²⁸ A pápai református nagytemplom részére 1940. április 4-én kelt orgonaterv Zalánfy Aladár hagyatékából 6.

⁷²⁹ Következtetés Zalánfy Aladár hagyatékából származó feljegyzésekből, melyekben értékeli a gyöngyösi orgona műveinek hangzását.

Különös, hogy ott már nem kap helyet a 2'-as nyelv. A pedálművek plénum hangzását feltehetőleg vaskos, telt, alapozó jellegűnek képzelte el.⁷³⁰

A tervezeteikben több különleges megoldással találkozunk.

– A nyíregyházi második tervezetben a II. manuálról több regisztert a pedálra transzmiszmittáltak.

– Együttműködésük újdonsága a pozitívmű, illetve mellmű tervezése kis orgonákon. Korábban egyikük sem alkalmazott pozitívművet, illetve mellművet.

– A nyíregyházi református templom I. tervezetében található egy, a korban talán Geyer József és Szokolczay-Riegler Ernő munkássága nyomán elterjedt 3 soros Zúgósíp, mely 4' magasságról indul. Más hangszerre egyikük sem tervezett ilyen specifikációkkal Zúgósípot.

– Az óbudai evangélikus és a pápai református templomba egy 4 harangból álló, lábemelytűvel működésbe hozható Zimbelstern⁷³¹ terveztek. Összeállítása a következő magasságú négy kis csengettyűből állt volna: $c^3+d^3+e^3+g^3$, vagy $c^4+d^4+e^4+g^4$. Mivel ebben az időszakban Zimbelstern nem működött sehol Magyarországon, ezért közölte szerkezeti ábrájának és leírásának helyét: Ellerhorst 249. lap és Mahrenholz 264. lap. Szükségesnek tartotta, hogy Németországból rendeljék meg. Az orgona homlokzatának vörösrézről készültek a sípjai.

– A nagyvárad-olaszi templom pozitívművén különleges, hogy két 8'-as regiszter kapott helyet: a Fedett pommer és a Lágymű fedett, míg 4'-as fuvola, illetve aliquot nem szerepel.

3.7.4. Diszpozícióik sajátosságai, jelentős orgonaterveik

A két tervező együttműködésének első pontja egy pozitívorgona megtervezése volt, melynek ötlete minden bizonnyal Árokháty Bélától származott, ugyanis az általa vezetett Korál Kamaratársaságnak volt szüksége elsősorban egy ilyen hangszerre. A pozitívorgona beszerzését a minisztériumba írt kérvénnyel próbálták megoldani. A levelet Árokháty Béla mint a Korál Kamaratársaság karnagya, Lichtenberg Emil mint a Budapesti Ének- és Zenekar Egyesület karnagya

⁷³⁰ Következtetés Zalánfy Aladár hagyatékából származó feljegyzésekből, melyekben értékeli a gyöngyösi orgona műveinek hangzását.

⁷³¹ Ezt Glockenzimbel-nek hívta azzal magyarázva, hogy a Zimbelstern régies elnevezés.

és Zalánfy Aladár mint a Zeneakadémia tanára írták alá.⁷³² Ebben kérelmezték, hogy a Zeneakadémia készíthessen egy pozitívorgonát. Erre azért volt szükség, hogy elsősorban a fent említett énekkarok Schütz, Buxtehude, Bach és Händel műveit, a kantátákat, oratóriumokat, passiókat és motettákat stílusosan meg tudják szólaltatni. Kiderül ebből a levélből, hogy „kényszerű megalkuvással” zongorát használtak a fent említett szerzők műveinek előadásakor. Németországban már ebben az időszakban egyre több pozitívorgonát készítettek, így innen merítették az ötletet. A tervezethez konkrét mintaként a göttingeni Paul Ott és a hannoveri Furtwängler & Hammer orgonaépítők pozitívorgonái szolgáltak. Diszpozíciója egy klasszikus pozitívorgona-hangképvázlat: a principálkart egy 2'-as és egy mixtúra regiszter képviseli, a fuvolák pedig 8' - és 4' -as fekvésben jelennek meg. Különlegessége, hogy egy Regál 8' nyelv is bekerült a diszpozícióba. Sajnos a hangszer megépítésére nem nyílt lehetőség.⁷³³

Legjelentősebb megvalósult orgonatervük az óbudai evangélikus templom orgonája volt, mely 1940-ben készült el.⁷³⁴ A hárommanuálos hangszer, az akkor újdonságnak számító XVI-XVII. századi északnémet építésmódot követő csúszkaláda rendszerrel épült. Sajnos ez a hangszer 1944. december 31-én a háború áldozata lett. Egy gyújtóbombát dobtak a templomra, melynek hatására minden leégett, és az oltás az adott körülmények közt lehetetlen volt.⁷³⁵ A hangszer kiemelkedő értékét mutatja, hogy a kortársak Budapest egyik legszebb hangú orgonájának tartották, valamint a negyvenes évek elején a rádió több orgonahangversenyt is sugárzott innen.⁷³⁶

Fennmaradtak a szentesi református templom orgonájának barokkosítási tervei, melyekben az általuk elgondolt fontossági sorrendet fedezhetjük fel. Az első diszpozíció saját elképzeléseiket tartalmazza, míg a helyszíni szemle után készült másodikban figyelembe vették a helyszíni adottságokat, valamint az anyagi lehetőségek korlátait is. Az átalakításnál nyilvánvalóan azt tűzték ki célul, hogy a barokk orgonairodalom alkotásait valamivel hűebben meg lehessen a hangszeren szólaltatni. Ehhez új sípok készültek, vagy – a kor szokásának megfelelően – a régi

⁷³² 1937. július 9-én kelt levél Zalánfy Aladár hagyatékából.

⁷³³ Trajtler Gábor tervei szerint az 1960-as években készült egy pozitívorgona a tatabányai evangélikus (bánhidai) kistemplomba. Ez a hangszer szinte megegyezik Zalánfy tervezetével, azzal a különbséggel, hogy a Regál 8' regiszter helyett egy Quintadena 4' sípsor került beépítésre, valamint a mixtúra csak két soros. – Trajtler Gábor: A Magyarországi Evangélikus Egyház Orgona Katasztere – Tatabánya.

⁷³⁴ Solymosi 2. 73.

⁷³⁵ Szóbeli közlés: Trajtler Gábor, 2006. május 22-én.

⁷³⁶ Lutheránia 47-48.

vonósokat vágják le. Ekkor a szép romantikus orgonák értéke még nem számított annyira jelentősnek, így ezt a tevékenységet jó eszköznek tekintették ahhoz, hogy a hangszerek jobban kihasználhatóak legyenek.⁷³⁷ Azzal a ténnyel kevésbé számoltak, hogy a romantikus méretezésű regiszterek hangzását az új vagy levágott barokk jellegű sípsorokkal nem lehet egységessé tenni. Az első tervezetben a főműre új Nazát 2 2/3', Éjkiürt 2' és Fagott 16' került (érdekes, hogy a Mixtura 4x 2 2/3' összetételén nem változtattak), a redőnyművön a Quintaton 16' regisztert új sípok készítésével 8'-as fekvésbe tették át. A két vonós levágásával a Sesquialtera 2 2/3'+1 3/5', a régi mixtúra sípjából pedig új Quintcimbél 3x 1/3' regiszter készült volna el, valamint egy új Éneklő regál 4' regisztert építettek volna be. A pedálműben levágás módszerével készült volna egy új Octavbass 8', illetve három új regiszter kapott volna helyet a régi szelládákon: egy Korál 4', egy Trombita 8' és egy Éneklő cornet 2'. Ha összehasonlítjuk ezt a tervezetet korábbi orgonaterveikkel, akkor igen sok hasonlóságot fedezhetünk fel bennük, de ebben az orgonában mégis jelentős különbség adódik abból, hogy az Op. 660 sorszámmal készült Angster orgona alapvető romantikus hangzása minden bizonnyal uralkodott benne továbbra is.

A helyszíni szemle során több regiszter beépítéséről le kellett mondaniuk, de a legfontosabb módosításokat a második tervben is sikerült meghagyni, igaz – egy-két kivételt leszámítva – átalakításokkal és levágásokkal. Az átalakított és módosított regiszterek a következők: a Főművön Quintaton 8' és Nazát 2 2/3', a Redőnyművön Sesquialtera 2 2/3'+1 3/5', valamint részben új lett a Quintcimbél 3x 1/2'. A Pedálban Oktav 8' és Korál 4' regiszterek készülnek régi sípokból, valamint egy új Zegekürt 2'.

3.7.5. Összegzés

Zalánfy és Árokháty orgonaterveiben fokozatosan bontakozott ki az északnémet orgonák stílusának követése. Ez természetesen nemcsak a diszpozíciókban érzékelhető, hanem a menzúrázásban is. A diszpozíciókban általános jellegzetességként a vonós regiszterek teljes elhagyása figyelhető meg. Ezt az irányt legnyilvánvalóbban a három hárommanuális orgona tervezete mutatja. Az első hangszer 1937-ből a nyíregyházi református templom orgonájának első, 32

⁷³⁷ Szóbeli közlés: Trajtler Gábor, 2006. május 22.

regiszteres diszpozíciója. Ezt jelentőségében az 1940-ben megépült óbudai orgona követi, melynek ahhoz képest, hogy hárommanuális hangszer, viszonylag kevés regisztere van, csupán 25. Talán ez az alacsony regiszterszám mutatja meg a leginkább, hogy melyek azok a sípsorok, amelyek a legfontosabbnak bizonyultak tervezőink számára egy neobarokk orgonában. Tervezeteik közül legjelentősebb a pápai református templom orgonájának hárommanuális, 34 regiszteres diszpozíciója. E hangszer tervezetét elemezve nem támad olyan érzésünk, hogy kompromisszumokat és szükségmegoldásokat alkalmaztak a tervezők. A nyelvkart nyolc regiszter képviseli, alapját 32'-as Sordun adja.

A tervek második nagy típusát a kisebb, kétmanuális hangszerek adják, 15 és 24 változat közti regiszterszámmal. A neobarokk hatások megfigyelhetők ezek diszpozícióiban is, valamint a hátpozitív vagy a mellmű alkalmazásának tervezetében. Ebbe a csoportba tartozik a nagyvárad-olaszi, a nyíregyházi és a pestszentlőrinci két diszpozíció.

A harmadik típusba sorolható két orgonaátalakítási terv, melyek a józsefvárosi református templom és a szentesi református templom hangszerei számára készültek. Ezekben a szakértőknek nem nyílt lehetőségük diszponálási elveiket teljes mértékben érvényre juttatni, mivel a korábbi orgona sípsorai alapjaiban határozták meg a hangszer jellegét. A leggyakoribb eszköz a vonós regiszterek sípjainak levágása volt.

4. Az orgonatervező-szakértők tevékenységének összevetése

Az 1900-as évek első időszakára datálható az organológia⁷³⁸ tudományának magyarországi megjelenése többek közt a dolgozatban ismertetett hat jelentős orgonatervező-szakértő munkásságán keresztül. A szakértők saját szűkebb ismeretségi körükön kívül a sajtó segítségével tették ismertté saját elképzeléseiket, nemcsak elméleti témákkal foglalkozó – olykor vitákba bocsátkozó újságcikkkel –, hanem az egyes elkészült új hangszerek beszámolóival is.

A dolgozatban tárgyalt hat szakértő közül Geyer József, Schmidthauer Lajos, Sugár Viktor és Zalánfy Aladár első orgonái 1909 és 1914 közt készültek el. Ezek a hangszerek még a romantikus „alaphangúság”elvi szerint épültek, de Geyernél már az elzászi elvek hatásai is felfedezhetők. Ezekkel Zalánfy Geyerral közösen végzett orgonatervezéseik alkalmával ismerkedett meg. Az orgonamozgalom elvei az 1920-as évek végére értek el Magyarországra. Erre az időszakra, pontosan 1928-ra datálhatjuk Árokháty Béla és Szokolczay-Riegler Ernő első orgonaterveit. Árokháty angliai, valamint Szokolczay-Riegler magyarországi tanulmányai alapján már az új irányzatot képviselték orgonatervezői működésük kezdetétől fogva. Geyer a külföldi orgonákat, organológiai írásokat rendszeresen tanulmányozta, és résztvevője, majd előadója is volt az orgonamozgalom elveit tárgyaló orgonakongresszusoknak. A mozgalom hatására jelent meg igen sok újítás a szegedi dóm orgonájának hangképvázlatában. Ugyanakkor Geyer tevékenysége során önálló stílus kialakításán munkálkodott, melyben sokféle orgonatípus egyesítése volt a célja, de nem zenészként, hanem elméleti úton közelítette meg az organológiát. Diszpozícióiban az újítások ellenére megmaradtak a romantikától örökölt vonások. Ugyanez mondható el Szokolczay-Riegler Ernő és Árokháty Béla orgonáiról is, bár az ő hangszereiken ez kisebb súlyt kapott. Árokháty Béla működési területének sajátossága, hogy lelkészként a református egyházban tett lépéseket a korábbi romantikus szemlélet megváltozásáért. Barátja, Zalánfy Aladár volt az orgonamozgalom „legjobb” képviselője. Ő tudott a leginkább szakítani a romantika korábbi stílusával. Evangélikus hitre térése meghatározta egész életét. Árokhátyval való

⁷³⁸ A hangszerismeret szót természetesen nem általánosságban, hanem orgonára fókuszálva használom.

együttműködésük célja az volt, hogy megteremtsék a feltétlét annak, hogy a magyar protestáns egyházak istentiszteletein a barokk korárelőjáték irodalom meghonosodhasson.

Sugár Viktor viszonylag lassan barátkozott meg az új elvekkel, bár 1931 után készült terveiben kezdett eltávolodni az „alaphangúság” egyeduralmától. Utolsó hangszerein már nagyon érezhető az orgonamozgalom hatása, de ugyanakkor ragaszkodott a romantikus elvek egy részéhez. Az orgonamozgalmat legkevésbé Schmidthauer Lajos fogadta el. Indulatos írásában tiltakozott ellene. Ennek ellenére, mivel koncertező művész volt, több orgonán is játszott – olyanokon is, melyek más szakértők munkája nyomán készültek –, így diszpozíciós elképzeléseire is hatottak ezek a hangszerek, és rajtuk keresztül az új elvek. Késői orgonáin figyelhető meg leginkább ez a változás, de a romantika alapelveit nem hagyta el ő sem.

Míg egyes szakértők, például Árokháty Béla nagy jelentőséget tulajdonítottak minden hangszernek, a legkisebb falusi orgonának is, addig például Geyer József inkább a nagyobb orgonák tervezésére helyezte a fő hangsúlyt.

Angster Emil a következőképpen vélekedett az orgonaszakértők munkásságáról és az orgonamozgalomról, egyben megfogalmazva a vizsgált korszak második felében a többség gondolkodásmódjának lényegét:

„Ami a barokk orgona sípjainak méretezését illeti, ez tényleg sok tekintetben jó és követésre méltó, csak itt tartózkodni kell a túlzásoktól. Ma nem lehet pl. egy orgonát XVII. század-béli minta szerint egészen lekopírozni a vonósok teljes elhagyásával, csak mérsékelni lehet a vonósok számát, de teljesen törölni nem. Pedig több orgonatervező van, akik még egy Salicionaltól is irtóznak. Viszont az is igaz, hogy önálló aliquotokat és bizonyos fuvalákat elég bőre kell méretezni, az eddigi bő mixturákat pedig szűkebbre”⁷³⁹

A dolgozat zárásaként fontosnak tartom megemlíteni, hogy a stíluskülönbségek és eltérő elvek miatt igazi szakmai egyetértésre csak a legritkább esetekben kerülhetett sor. Az orgonatervező-szakértők körében kialakult korabeli helyzetet a legtalálósabban Geyer József egyik leveléből való idézet jellemzi, amelyben egy saját diszpozíciótervével kapcsolatban így írt:

⁷³⁹ BML – Angster levelek: Angster Emil Pécsset, 1937. április 2-án kelt levele Schmidthauer Lajosnak.

Persze ez Zalánfinak és Szokolcainak nem elég barokk, Schmidthauernek nem elég romantikus, Sugárnak meg nem elég orkesztrális, másnak meg nem eléggé ötöle van, stb., de hát enélkül már nem megy, valójában mindenki megtalálhatja benne a magáét, amiért meg X. Y. kompromisszorgel-nek fogja bélyegezni.⁷⁴⁰

⁷⁴⁰ BML – Angster levelek: Geyer József Budapesten, 1938. március 3-án kelt levele Angster Oszkárnak.

5. Postludium

Mai korunkra szinte feledésbe merült az a tevékenység, azok az erőfeszítések, amiket a dolgozatban ismertetett orgonatervezők végeztek, hogy hazánkban a konkurenciaharc orgonaiparának lecsökkentett árfekvései következményeként kialakult „sablonorgona” vagy „gyári-orgona” elnevezésű romantikus, elsősorban csak a liturgiák legegyszerűbb módon történő végzését lehetővé tevő orgonák helyébe a művészi irodalom megszólaltatására alkalmas hangszerek épüljenek. Igen sok orgona készült ebben az időszakban, melyek nagy része – gyakran átépített formában – máig is használatos.

Amikor jelen dolgozat megírásához készülődtem, több olyan nagynevű orgonaművésszel volt alkalmam beszélni, akik erről a korszakról lesajnáló, negatív hangvétellel nyilatkoztak, nehéz témának nyilvánították, illetve tudatták velem, hogy nem biztos, hogy ez olyan orgonaépítészeti kor, amiről érdemes bármit is írni. Ezekben az évtizedekben, ugyanis az orgonák olyan diszpozíciókkal, olyan traktúrákkal és olyan anyagok felhasználásával készültek, amelyek a mai kor igényeinek már nem felelnek meg. Mai szemmel nézve kétségtelenül jogos az alábbi, egyre gyakrabban hallható, negatív ítéletet magában hordozó mondat, mely szerint: „Hány értékes, szép romantikus orgona lett áldozata a síplevágások és egyéb átalakítások miatt az orgonamozgalom irányzatának!” Azonban a történelmet szemlélve feltehetjük azt a kérdést is, hogy hány igen értékes barokk orgona, hány kis pozitívorgona lett áldozata a romantika, majd a sablonorgonák elterjedésének, és a pneumatika térhódításának? Tény, hogy az 1900-as évek első felében a történelmi szemlélet még nem volt számottevő, ugyanis egyik szakértőnek sem volt célja a korabeli magyarországi orgonaépítészeti hagyományokra való építés, hanem kizárólag a nyugati orgonakultúra vívmányait igyekeztek követni. Sajnos nem láthatták előre, hogy ez az út hova vezet.

Mára újra felértékelődtek a régi, eredeti orgonák, illetve nagy jelentőséget kapnak a különféle stílushangszerek, más néven kópia orgonák. Bár ez utóbbiak kialakulásának lehetőségét a 30-as évek végén a szakemberek többsége elképzelhetetlennek tartotta, mégis, ma már az orgonaépítészet vezető irányvonala elveti az akkoriban modernnek tartott kompromisszumos vagy eklektikus hangszereket.

Hol tartana ma az orgonaépítészet és interpretációs praxis, ha nem lett volna elzászi orgonareform, és ha nem lett volna orgonamozgalom? Hol tartana a magyar orgonakultúra, ha ezek az orgonaszakértők nem vetik fel a hitelesebb interpretációhoz elengedhetetlen hangszerek építésének igényét? Mai szemmel nyilvánvalóan kétségbe vonható az értékes romantikus orgonák „modernizálása” neobarokká, illetve egyes újonnan készült neobarokk orgonák hangja sem túl szép, de vajon tartana-e ezek nélkül a nemzetközi vagy a magyar orgonakultúra ott, ahol tart? Ezek a tevékenységek annak az orgonafejlődési folyamatnak a szerves részét képezték, melynek mai gyümölcseként játszhatunk már Magyarországon is több észak-német barokk, egy dél-német barokk, egy olasz barokk, illetve újabban egy francia barokk kópiaorgonán is.

Remélem, hogy dolgozatom közelebb hozza a mai kor emberét annak elismeréséhez, hogy az orgonaépítészet fejlődésének – még ha nem is dicső korszakáról van szó, de – szükséges része ez az átmeneti időszak, és átmenet nélkül nem lehet újabb korszakba lépni.

Dolgozatom végéhez érkezte fontosnak érzem megemlíteni, hogy nem tartom befejezettnek munkámat. Ez a kutatási terület hatalmas, épp ezért egy dolgozat keretei szűkösek ennek teljes körű feldolgozására. Remélem, hogy sikerült az érdeklődést felkeltenem, és írásom esetleges további kutatásokhoz szolgálhat kiindulópontként.

Bibliográfia

Rövidítések

Források

Adatbázisok:

Solymosi Ferenc: Az Angster-orgonák jegyzéke – MEZ IV./3./340–373.

Solymosi Ferenc: A Rieger-orgonagyár és opuszjegyzéke I.–MEZ VIII./1./126–140.

Solymosi Ferenc: A Rieger-orgonagyár és opuszjegyzéke II. – kézirat

Trajtler Gábor: A Magyarországi Evangélikus Egyház Orgona Katasztere – Kézirat

Hagyatékok:

Geyer József, Hamvas Sebestyén, Karcsay Rezső, Zalánfy Aladár

Levéltári anyagok:

BML – Angster = Baranya Megyei Levéltár – Angster iratok: szerződések, levelezések

(Mivel az Angster orgonagyár iratainak teljes katalogizálása levéltári kutatásom idején még nem történt meg, ezért részletes hivatkozások rögzítésére nem nyílt lehetőségem.)

BBPI = Baja-Belvárosi Plébánia irattára

KGE-TFK irattára = Károli Gáspár Egyetem Tanítóképző Főiskolai Kar irattára

SZBPI = Szeged-Belvárosi Plébánia irattára (2002. október.)

Lexikonok:

Brockhaus = Brockhaus–Riemann: Zenei Lexikon, Szerk: Carl Dahlhaus és Hans Heinrich Eggebrecht Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1983-1985

MGG = Die Musik in Geschichte und Gegenwart, Sachteil, Kassel, Bärenreiter, 1999–2007

MÉL = Magyar Életrajzi Lexikon URL: <http://mek.oszk.hu/>

MKL = Magyar Katolikus Lexikon

NGD = Stanley Sadie–John Tyrrell (szerk.): The New Grove Dictionary of Music and Musicians, Oxford University Press, 2001

Zenei Lexikon = Szabolcsi Bence–Tóth Aladár: Zenei Lexikon Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1965

Folyóiratok:

Alleluja = Alleluja – Egyházművészeti folyóirat, Szerkesztő: Calligaris Ferenc, Budapest, 1937–1938.

Crescendo = Crescendo – Zeneművészeti és zenetudományi folyóirat, Szerkesztő: Gombosi Ottó, Budapest, 1926–1928.

Dejt. Kr. = Dejtári Krónika – Helyi kiadású periodika, első évf.: 2002

KEZ = Katholikus Egyházi Zeneközlöny – Az egyházi zene összes ágaira kiterjedő havi folyóirat / szerk. Erney József
Budapest, 1893–1914.

KK = Katholikus Kántor – katolikus egyházzenei szaklap: a Római Katholikus Kántorok Alak. Országos Egyesület és Nyugdíj-Szövetségének hivatalos közlönye / felelős szerkesztői: Buchner Antal, Luspay Kálmán, Faludi Béla, Demény Dezső, Kunst Frigyes, Kamondy János, Kemenes Frigyes.
1. évf. 1. sz. (1913. jan. 1.)–32. évf. 12. sz. (1944)
Egri kiadás 1913. jan. 1.–1925. dec.; budapesti kiadás 1926. január–1944. szeptember 14.

Magyar Nemzet = Magyar Nemzet: 1982. április 27.: Dr. Hegedűs Lajos: Schmidthauer Lajos emlékezete

MMÉEK = A Magyar Mérnök- és Építész Egylet közlönye. Alapító szerkesztő: Ambrozovics Béla, Budapest, 1871–1944.

MEZ = Magyar Egyházzene – A Magyar Egyházzenei Társaság negyedévi egyházzenei és liturgikai folyóirata. Budapest I. évf. 1993–

MuSa = Musica Sacra (A Katolikus Egyházzenei élet) A „Teológia” folyóirat egyházzenei melléklete. Szerkesztő: Bucsi László, Budapest 1987–1990.

Muzsika =	Muzsika – Zeneművészeti, zenetudományi és zenekritikai folyóirat, felelős szerkesztő: Papp Viktor, Budapest, 1929–1930.
Organológia =	Organológia, a Zenei Szemle melléklete, Az Országos Magyar Organológiai Társaság hivatalos lapja: az orgonazene és orgonaépítés minden ágát felölelő és népszerűsítő folyóirat. Szerkesztő: Geyer József, Temesvár: Zenei Szemle 1918.
Rádióújság =	Rádióújság: Az orgona a jövő legnépszerűbb hangszere; 1934. június 12.
RefZK =	Zeneközlöny: havi folyóirat a magyar református egyházi ének és zene művelésére: az Énekvezérek Egyesületének hivatalos lapja. Szerkesztő: Hodossy Béla és Szabó Gyula, Sárospatak, 1926–1944
RL =	Reformátusok Lapja: egyháztársadalmi, belmissziói hetilap. Kecskemét, 19??–1944.
ZfI =	Zeitschrift für Instrumentenbau, Leipzig, Paul de Wit, 1880–1943
Zeneközlöny =	Zeneközlöny, az Országos Magyar Cecília-Egyesület hivatalos lapja: a katolikus egyházi zene összes ágaira kiterjedő havi folyóirat. Szerkesztő Járosy Dezső, Temesvár: Országos Magyar Cecília-Egyesület, 1915–1918.
Zene =	A Zene: A Székesfővárosi Népművelési Bizottság Hivatalos kiadványa. Szerkesztő: Siklós Albert
Zenelap =	Zenelap: Közlöny a zeneművészet összes ágai köréből (Budapest) A «Magyarországi Zenészek Országos Segély- és Nyugdíj-Egyesületé»-nek és a «Magyarországi Zenészek Egyesületé»-nek hivatalos közlönye. Szerkesztő: Sággh József. Budapest, 1886-1912.
ZSZ =	Zenei Szemle, havi folyóirat a zenetudomány és hangversenyélet köréből. Szerkesztő: Járosy Dezső 1917–1949
Zsoltár =	Zsoltár: A Református Egyházzenészek Munkaközösségének lapja (1993-)

Könyvek, írások:

- „A szegedi fogadalmi templom új orgonája” – magyar-német ismertető anyag.
Scholz Testvérek, 1930, Budapest
- Ábrahám = A szegedi székesegyház, Szerk.: Ábrahám István és Zombori István, kiadja a Szegedi Székeskáptalan, felelős kiadó: Ábrahám István Szeged, 2001.
- Angster 1 = Angster József: ANGSTER a pécsi orgonagyár és a család története, Pannónia Könyvek, Pécs 1993
- Angster 2 = Franz Metz: Josef Angster: Das Tagebuch eines Orgelbauers, Verlag der Donauschwäbischen Kulturstiftung, München 2004
- Angster 3 = Orgona Katalógus Angster József és Fia Pécssett, 1896
- Angster 4 = Angster József és Fia kalocsai érseki orgonaépítők Pécs Orgona és Harmónium-Gyár. Pécs 1912
- Angster 5 = Angster József: Az orgona története, lényege és szerkezete, Taizs József Könyvnyomdája, Pécs, 1886.
- Antalffy = Antalffy-Zsíros Dezső: Elméleti és Gyakorlati Orgona-Iskola I. Op. 21. Editio Musica Budapest, 1911.
- Bednarik = Pikéthy Tibor orgonaművei, doktori értekezés L.F.Z.E. Budapest, 2007.
- Bonnet, Joseph = Joseph Bonnet: Douze pièces nouvelles pour grand-orgue Op. 7. Alphonse Leduc AL 14 539
- Dávid = Dávid István: Műemlék orgonák Erdélyben
Polis Könyvkiadó Kolozsvár; Balassi Kiadó, Budapest, 1996
- Dékány = Dékány András: A budai Cisztercita Szent Imre plébániatemplom orgonája, Kézirat, 2001
- Ellerhorst = Handbuch der Orgelkunde I-II, Verlangsanstalt Benzinger & Co. A. G./ Einsiedeln, Schweiz, 1936
- Enyedi = Pál Enyedi: „Der Ton gewinnt einen magischen Zauber” – Rezeption und Vermittlung der französischen Orgelromantik in der Tätigkeit der Angster-Orgelfabrik zu Fünfkirchen, Studia Musicologica Volume: 48. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007.
- Fónay = Fónay Zsuzsa: Az Angster Orgonagyár ötven éve (1867–1917) in Baranyai Helytörténetírás Pécs, 1979.

- Gádor = Gádor Ágnes: Hans Koessler tanári működése a Zeneakadémián (1882–1908 és 1920–1925) in Fejezetek a Zeneakadémia történetéből L.F.Z.F. Bp. 1992 Szerk.: Kárpáti János - L.F.Z.F. Tudományos Közleményei 4.
- Geyer 1 = Országos magyar orgonaépítési szabályzat, Rózsavölgyi és Társa, 1918
- Geyer 2 = Kis Orgonakalauz (Amit az orgonáról a templomigazgatónak is tudnia kell) Magyar Kórus 1948
- Geyer 3 = Geyer József: A művészi orgona, Kilián Frigyes utóda, Budapest, 1917.
- Geyer 4 = Geyer József: Essai sur des questions de l'art à construire des orgues, Budapest, 1950, töredékes gépirat, valamint ehhez készült kéziratos vázlatok dr. Enyedi Pál tulajdonában.
- Geyer 5 = Geyer József: A templomi orgona, 1946. kézirat (BML – Angster, 887 oldal).
- Geyer 6 = Az orgona ismeretének tankönyve I. rész (Az orgona lényege, szervei, berendezése, regiszterei, használata, esztétikája, története, gondozása, tervezés- és építésmódja s átvételi eljárása.) Szegedi Katolikus Tudósító, 1931.
- Geyer 7 = Az orgona ismeretének tankönyve II. rész (Az orgona lényege, szervei, berendezése, regiszterei, használata, esztétikája, története, gondozása, tervezés- és építésmódja s átvételi eljárása.) Szegedi Katolikus Tudósító, 1933.
- Geyer 8 = Az orgona ismeretének tankönyve III. rész, regisztertan, Rózsavölgyi és Társa, 1948
- Gergelyi = Otmar Gergelyi–Karol Wurm: Historische Orgeln in der Slowakei. Bratislava 1989.
- Handbuch = Rudolf Faber–Philip Hartmann (szerk.): Handbuch Orgelmusik, Bärenreiter, Kassel, 2002
- Hamvas = Hamvas Sebestyén: Geyer József orgonaterveinek jegyzéke (kézirat)
- Hangverseny szórólapról = Hangverseny szórólapp - 1935. febr. 5. Wiener Musikvereinsaal

- Regulativ = Haydn-Zentenarfeier: III. Kongress der Internationalen Musikgesellschaft, Wien, 25 bis 29 Mai 1909, Wien, Austria, 1909
- Kapitány = Kapitány Dénes: A Kalocsai Főszékesegyház orgonáinak története
D. E. SZ. Debreceni Konzervatórium – Szakdolgozat 1999.
- Karcsay = Karcsay Rezső: Diszpozíciós Példatár (kézirat, oldalszámítás nélkül)
- KTM = Dercsényi Balázs – Hegyi Gábor – Marosi Ernő – Török József: Katolikus Templomok Magyarországon, Hegyi és Társa, Budapest, 1991
- Kiss = Kiss Mariann: Zalánfy Aladár élete és munkássága – egyetemi diplomamunka, L.F.Z.E. Budapest, 2004.
- Klotz–Gergely = Hans Klotz: Az orgonáról; fordította és kiegészítette: Gergely Ferenc, Zeneműkiadó Bp. 1975
- Kokits = Die Elsässer Reform Die Entstehungsgeschichte einer künstlerischen Ideologie – Egyetemi diplomamunka, Universität Wien, 1993.
- Kosóczki = Kosóczki Tamás: Orgonáról, orgona mellől, szakkollégiumi előadás a szegedi dómban 2002. 11. 14-én 19 órakor – vázlat
- Lutheránia = Lutheránia, a Pesti Evangélikus Egyház száz éves énekkarának története 1904-2004. Huszár Gál Könyv- és papírkereskedés Bp., 2004.
- Magyar Muzsika = A Magyar Muzsika Hőskora és Jelene Történelmi Képekben, Dr. Pintér Jenőné kiadása Bp. 1944.
- Mahrenholz = Christhard Mahrenholz: Die Orgelregister ihre Geschichte und ihr Bau; Bärenreiter-Verlag, Kassel, 1930.
- Mándity = Mándity György: Vajdasági orgonák, Agapé Könyvkiadó és Nyomda 2002. Novi Sad
- Orgelführer Europa = Karl-Heinz Göttert–Eckhard Isenberg: Orgelführer Europa, Bärenreiter, Kassel, 2000.
- Oláh = Oláh Károly: Az Orgona-Építészet története, Algner Lajos Könyvkereskedése, 1879

- Pécsi = Pécsi Sebestyén: Az orgona – szerkezete, története, építése – Zeneműkiadó Vállalat Bp. 1967
- Rátkai = Rátkai Péter: Szakolczay-Riegler Ernő (emlékfüzet - 1991)
- Ruppert = Az orgona pedálja, doktori értekezés L.F.Z.E. Budapest, 2004.
- Schmidthauer1= Aufgabe und Probleme der Konzertorgel, Schmidthauer magánkiadása Budapest, 1934.
- Schmidthauer 2 = Schmidthauer Lajos: Az új magyar barokk-mozgalom jó meglátásai, hasznos újításai, túlzásai és tévedései az orgonaépítészetben, Katholikus Kántor, Eger 1937/9.
- Solymosi-Czár = Solymosi Ferenc–Czár Attila: Magyarország orgonái, Magyarországi Orgonák Alapítvány, Kiskunhalas 2005.
- Solymosi 1 = Solymosi Ferenc: Orgonaismeret, AVKF, Corvinus Kiadó 2006
- Solymosi 2 = Solymosi Ferenc: A Budapesti Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Orgona Tanszakának Története, LFZF Organológia Tudományos Diákkör jegyzete, Budapest 1995
- Solymosi 3 = Életrajzok (kézirat)
- Sugár 1 = Sugár Viktor: Az orgona szerkezete és fejlődéstörténete a legrégebbi időktől napjainkig. Kiadja: Pfeifer Ferdinánd-féle könyvkereskedés (Zeidler testvérek) kiadása, IV. ker. Kossuth Lajos u. 7. Bp. 1913.
- Sugár 2 = Sugár Viktor: Nagyboldogasszonyról nevezett Budavári Koronázó Főtemplom (Mátyástemplom) épülete, egyházi zenéje és orgonái a múltban és jelenben. Szerző kiadása, Bp. 1932.
- Szakolczay 1 = Szakolczay-Riegler Ernő: Orgonaproblémák, orgonamozgalmak, Különlényomat az Orsz. M. Kir. Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola 1938/139 évkönyvéből, Budapest, 1939.
- Szigeti 1 = Szigeti Kilián: Régi magyar orgonák, Eger, Zeneműkiadó, 1980
- Szigeti 2 = Szigeti Kilián: Régi magyar orgonák, Kőszeg, Zeneműkiadó 1974

-
- Szigeti 3 = Szigeti Kilián: Régi magyar orgonák, Szeged, Zeneműkiadó 1982
- Szigeti 4 = Szigeti Kilián: Régi magyar orgonák, Pécs, Zeneműkiadó 1979
- Szilágyi = Szilágyi Gyula: A Deák-téri Evangélikus Templom Orgonája, Kézirat, Budapest, 1987
- The Organ = The Organ – An encyclopedia, Edited by Douglas E. Bush and Richard Kassel, Routledge Taylor& Francis Group, New York, Abingdon 2006.
- Töpfer = J. G. Töpfer: Atlas zur Theorie und praxis des Orgelbaues, Voigt Leipzig, 1888.
- Wladár = Wladár Róbert: A király orgonája. Kiadja: Vavrinecz Mór – Évszám nélkül.
- Wolff = Christoph Wolff–Markus Zepf: Die Orgeln Johann Sebastian Bachs, Evangelische Verlagsanstalt Leipzig, 2006
- ZAK. évk. = Az Országos Magyar Királyi Zeneakadémia Évkönyve, 1898/1899 számtól az 1925/1926 számig szerk.: Moravcsik Géza, Athenaeum, Budapest
- Zalánfy = Johann Sebastian Bach: Manuál-Korárelőjátékok, Közreadja: Zalánfy Aladár Magyar Kórus, Budapest, 1949
- Zászkaliczky = Zászkaliczky Tamás: Az orgona képes krónikája, Rózsavölgyi és Társa 2008.